IRODALMI SZEMLE

LXV ■ 2022 ■ 11

ÁRA: 2,50 € / 1100 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 2,00 € / 900 FT

INTERKULTURALIZMUS

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
■ LXIV. ÉVFOLYAM
■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
■ SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**
■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
■ **FŐMUNKATÁRSAK:** CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
■ **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
■ **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
■ ISSN 1336-5088
■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
■ IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT A DOM 2022 EXPEDÍCIA SÚČASNÉHO UMENIA – ZÁHRADA (DOM 2022 KORTÁRS MŰVÉSZETI EXPEDÍCIÓ – KERT) C. RENDEZVÉNYEN BEMUTATOTT ALKOTÁSOKKAL ILLUSZTRÁLTUK.

FOTÓ: MARCEL KOREC

A DOM 2022 KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZETI EXPEDÍCIÓ – KERT 19 kortárs képzőművész 15 alkotását mutatja be. A névválasztás tudatos utalás arra a célra, hogy a kortárs művészeti alkotásokat mintegy kirándulásként, felfedezésként mutassa be, különös tekintettel a kültéri helyszínre (Prüger-Wallner-kert, Pozsony). A kurátori válogatás az ember és a természet együttélésére reflektál, site-specific hozzállással reagál a kertre és a közeli parkerdőre (Horský park). Egy érzékenyebb hozzáállást igyekszik hangsúlyozni a városi természettel szemben, melynek rendkívül fontos szerepe van a települések ökoszisztémájának stabilizációjában. Az egyes művészeti beavatkozások bevonják a nézőt is, aki így egy közösségi élmény részese lesz. A néző találkozása a kortárs alkotásokkal ebben a természeti környezetben elősegítheti a városi természet tudatosabb érzékelését. Alkotók: Richard Aradský, Jana Bednárová, Gabriela Birošová, Anton Čierny, Petra Čížková, Gyenes Gábor, Lukáš Sobota, Martina Chudá, Petr Jambor, Jakub Němec, Jakub Roček, Michal Žilinský, Tomáš Moravanský, Daniel Kordík, René Lazový, Ľudmila Machová, Michal Huba, Szőke Erika, Marek Štuller

A CÍMLAPON: MARTINA CHUDÁ, POST COMMUNICATION, INSTALLÁCIÓ, OBJEKTEK, POSTALÁDÁK, VAS, ELEKTRONIKUS ELEMEK, 2022

A HÁTLAPON: SZŐKE ERIKA, REVITALIZÁCIÓ I., OBJEKTUM, ABLAKKERET, FÉM, ÜVEG, CIANOTÍPIA, 2022

FÜLÖN: RENÉ LAZOVÝ, OBSERVATION, OBJEKTUM, ENVIRONMENT, LAMINÁT, VÍZ, 1,5 x 1,5 m, 2021

RICHARD ARADSKÝ, SPATIUM CLAUSA, OBJEKTEK, FÉNYINSTALLÁCIÓ,
FA, TERMÉSZETES RAGASZTÓK, RGB FÉNYEK, 2021

GABRIELA BIROŠOVÁ, ŠACH – MACH, INSTALLÁCIÓ,
SZÖVEG, MOHA, FA, FÉM, 2022

3 CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE: ÁTTŰNŐ ÉLETEK (VERS)
5 PÉNZES TÍMEA: ELTÜNEDEZŐ IDŐ (PRÓZA)
11 SZABADOS ATTILA: A TÁRGY; HÁTORSZÁGOM (VERSEK)
13 NAGY TÍMEA: EGY CSERÉP; ERKÉLYRŐL; KÉT TEKINTET KÖZÖTT (VERSEK)
17 FORGÁCS MIKLÓS: KEZDŐ BESTIÁK (RÉSZLETEK)
21 CSIZMADIA BODZA RÉKA: ÁLLATOK; MÉSZÁR (VERSEK)
25 FINTA VIKTÓRIA: KILÉPŐ; KOMPATIBILIS (PRÓZA)

INTERKULTURALIZMUS

32 THOMKA BEÁTA: A FIKCIÓ: ÖRÖKSÉG, VÁLASZTÁS, TEREMTÉS (TANULMÁNY)
46 LADÁNYI ISTVÁN: ELGONDOLHATÓSÁG, MEGNEVEZÉS, ELBESZÉLÉS ÉS ÖNÉRTÉS DANYI ZOLTÁN *A RÓZSÁKRÓL* CÍMŰ REGÉNYÉBEN (TANULMÁNY)
59 BALÁZS IMRE JÓZSEF: TÖBBNYELVŰSÉG, NYELVKÖZISÉG, ADAPTÁCIÓ: ROMÁN-MAGYAR IRODALMI ÁTJÁRÁSOK (TANULMÁNY)

69 MÁNYA KRISTÓF: TŰZFALEPOSZ (VERSEK)
72 DEBRECENI BALÁZS: JAGUÁRMANCS (PRÓZA)
76 R. NAGY KRISZTIÁN: MALACPERSELY (PRÓZA)
85 VERES ERIKA: EREDETI MÁSOLAT: KAMENNÉ NÁMESTIE (PRÓZA)
89 VINCZE RICHÁRD: HERCZEG ÁKOS ADY-MONOGRÁFIÁJÁRÓL (KRITIKA)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 250. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 2,50 €. MAGYARORSZÁGON: 1100,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 12,- € , EGY ÉVRE 23,50,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 5500,- FT, EGY ÉVRE 10.500,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌NOVEMBER/2022 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 250. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 2,50 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 12,- €, NA ROK: 23,50,- €.

JANA BEDNÁROVÁ, TERRÁRIUM, OBJEKTUM, TERMÉSZETES PIGMENTEK, SELYEM, ÜVEG, 2022

CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE

ÁTTŰNŐ ÉLETEK

Sorsot fonni a kísértés tanított,
hidakat hajlítottam a folyó felé.
Tudtam, lesz, mi összeomlik,
ha a Dunára lépek, mellettem
elfekve kígyózott a város,
mint egy haldokló relé.

Izzó lámpatest alá hiába
ültettem rab múltamat,
valljon helyettem a bűnről a fény.
A végén csak a szabadság
lombzaja maradt
és az átragyogó lélek
a lombok között.
A túlhordott remény.

A felszínen a szégyen iszapja.
Az anyák elhallgatott gyermekei,
az apákra mondott átkok sora,
csak mert áldozatnak lenni
könnyebb volt, s mert elhitték,
nincs joguk választani önmagukat.

Férjhez adunk.
A vagyont tartsd szem előtt.
Ellenséged a házadból kerül ki,
ne legyen sehol maradásod.
Aranyöntő álmodja álmaid helyetted,
kalitkába magad zártad verdeső világod.

Megvakulsz.
Tapogatva vonszolod át a testet
a fotókon áttűnő életen.
Vonuló fecskék fészkébe költözöl be,
szépbe-szőtt hitben lel
otthonra a félelem.
De te megvárod a tavaszt.

Hónapok telnek el, talán évek is.
Nézed a szálakat, a hullámzó időt.
Nem mozdulsz.
Mígnem leülepedik benned a század
és az ősök bolyongó tekintete.

A férfiak szemében őrt a dombhát fái állnak.
Tüdejükben majd újra rétek zöldje ring.
Zsongó illatú hársakba hajtják fejüket a nők.
Amit emberöltőre mérnek, annak a különbéke int.

Addig az eső és a havazás.
Hulló szirmai fának és légnek.
Mert abban fogan meg a változás,
ami az áramló folyóba mindig először lép be.

PÉNZES TÍMEA

ELTÜNEDEZŐ IDŐ

Arról álmodott, hogy hangyák futkosnak rajta és csiklandozzák.

Ilyen bolondságot, gondolta elsőre. Nem győzi kiirtani őket, a gyalogos hangyákat, amik az álmában lábukkal csiklandozzák, meg a hangyalokat, amik a szárnyukkal legyezgetik a ráncok szabdalta bőrt. Ki hitte volna, hogy egyszer kedvét leli bennük?

Tegnap elnézegette, ahogy bemasíroznak a málló vakolat alá, ellepik a töredezett járdát. Elfoglaltnak tűntek, nem úgy, mint ő. Sosem bámulászott ennyit. Szerette, ha alkothatott, kertet művelt, abroszt hímzett, ebédet tett az asztalra.

Most meg a haldoklást műveli. De mit keres a haldoklásban a csiklandozás?

Azok a huncut gyerecskék! Hogy csiklandozták! Bemásztak mellé az ágyba, befészkelődtek, aztán birizgálni kezdték egymást, amiből neki is jutott.

Ő kezdte persze, a kerekecske-gombocskával, csoda hát, ha visszakapta? Göcsörtös ujjak köröztek apró tenyereken, és amikor vándorútra indultak a gyermeki bőrön, a szélesre húzódó ajkak közül előszökött a nevetés.

Aztán az ágyban a gyerekujjak indultak útjukra, mint a hangyák, a gyalogosak meg a hangyalok, majd belemasíroztak az álmába.

Nem emlékszik, csiklandozta-e valaha az anyja, az apja, nem emlékszik már semmire, pedig a régi időket nem veti ki könnyen magából az emlékezet. Csak a tegnapot és a mát. Hiába indul a spájzba lisztért, csak tétovázik a küszöbön, nem tudja, mire van szüksége a főzéshez. Csak a fazék fölött jut eszébe ismét.

Lassacskán az imádságok is cserben hagyják, lánykora óta mormolt szövegek merülnek feledésbe, pedig nyolc évtizede csüng ajkán az ima. Az egyik rózsafüzér is elkallódott. Megkerül-e valaha?

Emlékezete bugyraiban turkál, de hiába, felesleges kotorásznia, inkább visszavackolódik az álmai közé. A csiklandozás örömébe. Máskor is ilyen álmot akar, dönti el, de ez nem is az ő álma, a gyerecskék hagyták itt neki, az ő álmaik kúsztak át egy óvatlan pillanatban a fejébe. Neki nem jutnak eszébe ilyen álmok. Ki hitte volna, hogy mások bolond álmai bolygatják meg az öregkorát.

Minden elmúlik, minden feledésbe vész, csak a gyerecskék álmai maradnak.

Búcsút int neki az arckifejezése is. Lehámlik róla, darabokra foszlik, mint sápadt falon a vakolat. Lepereg a kopott előszobaszőnyegre, a foszló cserepű virágokra, a sárguló mosdókagylóba. Pattogzik a bőr, foltok képződnek, kiüt a rozsda meg a penész, de ő tovább lélegzik. Meddig és minek?

A járás sem megy már úgy, mint régen. Kezétől, lábától búcsúzik az erő. Megkapaszkodik mindenben, ami mellett elmegy, nem csak futólag érint, megragad. Mintha utoljára akarna megszorítani.

Megbotlik, felborít, lever. A virágalátét megbillen, kicsordul a víz. Magukba szívják a korhadt deszkák, rogyadozó falak.

Felhalmozódik a testében is, miközben a bőr szikkad. Vizesedik a boka, a lábak, felgyülemlik benne a víz.

Arra gondol, amikor még bírta erővel. A kerítés fölött áthajol a szomszédasszony, tessék, egy kis kóstoló, most sütöttem, ennyit nem győzök megenni. De hát mivel viszonozzam? Már régen viszonoztad te azt.

Még álmában is etetik, itatják. Csoda, hogy nem fogy ki belőle az élet?

Elárasztják az emlékek. Eszébe jut a hintó, ahogy felhorkan a ló, ő pedig nevetve hátrahőköl. Ahogy a kezét nyújtja a férfi, aki néhány évtizede elengedte azt.

Amikor leejt valamit és lehajol, közeledik az anyaföldhöz, de nem éri el, képtelen elérni, pedig már odakívánkozik. A gerinc kérdőjellé görnyedt, az egykori kérdéseket testesíti meg. Már kikoptak belőle rég, vagy elfeledte, hogy kérdéseket tehetne fel? Csak imák törnek elő suttogva rebegő ajkai közül.

Az idő rózsafüzér-szemeken tipeg imáról imára.

Mindjárt orral túrom a földet.

Egyszer orra bukom.

A láb nem engedelmeskedik, vagy a bot, beakad a szőnyegbe, magával húzza. A szőnyeg felpúposodik, mint egy nyújtózkodó cica háta, mint a saját háta. Mint egy komisz vonatsín, amin a múlt szállít néha egy-egy emléket. A púpok ránehezednek, behorpasztják, megroggyantják.

Felkiáltójel már nem lesz, annyit bizton tud. Sosem tornyosulhat már semmi fölé.

Göröngyös volt az út, gondolja, a hintót elvették, meg a földet, a lovakat, a gépeket, nem maradt semmi, csak a másik kezébe fonódó dolgos kéz. A tartásától azonban nem tudták megfosztani. Elegáns mozdulatokkal rakta sorba a gyógyszereket. Nem reszketett a keze, féloldalasra sem görbült még meg. Ha csak gyógyszereket ennék, az is életben tartana, mondogatta, alig fér belém étel. Minek is belém?

Fürge, majd egyre fáradó léptekkel gyalogoltak sok száz kilométert, háztól a kertig, a magtárig és vissza, a háztól a gyárig meg haza. Mentek a folyton változó tájban, mindig volt mit nézni, együtt nézni mindent jó.

Azt hitte, rögvest utána megy, a kezébe fonódó kéz után, de nem rántotta, nem hívta magával, el tudta engedni őt. Itt hagyta, de minek, mindenki elment már, aki számít.

Csak a gyerecskék maradtak, néhanap felbukkanó csiklandozó unokák.

Tapasszátok meg a falakat, kívül-belül, mert rám dől a ház, megroggyan és behorpad, akárcsak én. Egy mély álomban összesűrűsödő tehertől. Az álmok néha felkúsznak a padlásra, összegyűlnek, ránehezednek a gerendákra, a deszkákra, és arra ébred az ember, hogy ráomolnak, maguk alá temetik.

Tapasszatok meg engem is, kívül-belül, mert rátok dőlök, megroggyantalak és behorpasztalak benneteket. Imádkozom érte, hogy ne így legyen.

Meghajlott párhuzamosok és merőlegesek, a tetőszerkezet minden eleme együtt görbül, hogy bizonyítsák az összetartás erejét. Emlékezete: rések közt behulló fénysávokban kavargó porszemek.

Összetartás. Összetartozás.

Onnan jön. Afelé tart.

A gyerecskék bármikor bezuhanhatnak a szobákba. De osonó kis testeket könnyebben megtart a gerenda. Ügyelni csak a patkányfogóra kell, mert ha elkap, nagyot dobbant a szíven, harapva kap a kis ujjak után.

A padlásajtó megakad a kőlépcsőben. Nem lehet becsukni, ahogy a múlt ajtaját sem. Friss virág a keményített abroszon, tiszta vázában. Gondosan rendben tartott nyúlketrecek, tyúkólak, málnás, ribizlis és hosszan elnyúló kert, szőlőültetvény, veteményes és gyümölcsfák. Ahogy a partvis csattan a kapura akasztott, eltartott szőnyegen. Aztán már nem tud erőteljesen odavágni.

Eleinte a kert sem gazosodik, szót fogadnak neki a gyomok akkor is, amikor már nem bír lehajolni hozzájuk, visszafogják magukat, kivárnak. Talán az egykor gerincében megbúvó felkiáltójelnek engedelmeskednek. Már csak a tekintete jár.

És az ujjai, szemről szemre. Fohászt suttogó szája rebeg.

Nem vágyott el a házból. Legfeljebb az udvarra. Nem akart eljutni sehova, az út az idegeneket juttatta eszébe. Arra masíroztak be, ott járkáltak napokon és heteken át, de ő nem akart eljutni sehova, se gyárba, se földekre, se ismeretlen vidékre. Arra vágyott, hogy otthon szökjön szárba, amit elvetett. Tán ők sem akartak, mégis menni kellett.

Nem akart találkozni senkivel, de meg akart nekik felelni, az úton járóknak. Vagy csak magának? Ünnepnapokon megcsillantak az ablakok a fényben, selymesen hullottak a tiszta szőnyegre a finom függönyök. Még az illatuk is elszállt az útig.

A kert végében burjánzó vad összevisszaságig sosem jutott el. Akadt elég dolog. Nem is volt kíváncsi az ágak és indák kusza szövevényére. A puha gyerekkézben megbúvó puha varangyok előtt is becsapta az ajtót. Kóbor kutyákat, macskákat sem édesgetett magához. A makulátlan, szőrmentes, takaros világban érezte otthon magát. A szén után maradt port is alaposan felsöpörtette. Barnás-aranyozott szövetekkel védte a vörös és sárga kárpitot. A talajt mindenütt szőnyeg borította. Díszített és melegített, nem fázott a láb, örvendezett a szem.

Csak a tisztán simította végig tenyerét. A gyűröttet és a piszkosat elutasította.

A süteményt is szimmetrikusan szelte. Rendre igazította, aki másképp cselekedett. Nem úgy kell azt, kisanyám! A szimmetria az élet alappillére. A paradicsomok katonás rendben álltak a karók mellett, még az uborkaindák is megfelelően kunkorodtak. Csak a háború rondított bele a nagy szabályosság kellős közepébe.

Meg a derékfájós, derékkötős öregség. A bugyuta, rendetlen álmok.

Előhúzta a párnák alól a zokniba csomagolt pénzét. Átszámolta. A síron ideje lenne újrafesteni a betűket. Olyan lett, amilyet akart, nem bízta az utódokra, csak időközben megkopott. Mire meghalok, szétesik, sopánkodott. Túl régen készül a halálra. Megcsináltatta, még mielőtt mindenkit eltemetett maga körül. Ahogy a spájzban a cukrot meg a befőttet, úgy halmozta az éveket is.

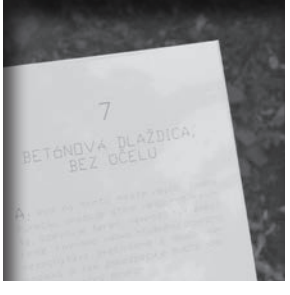

Kihaltak körülötte a fiatalabb barátnők is. A család nagy része. Mi a terve velem Jézuskának, kérdezgette becézve a Mindenható fiát.

Tapogatózásokra is szükség van. Sötétre. Halálhírekre. Szemen átsuhanó felhőkre.

Hol nyitott, hol csukott szemmel feküdt. Közben erősen kapaszkodott, amióta öreg, mindig kapaszkodik.

Mintha egy ágon ülne, ahonnan bármikor lefordulhat.

Öregnek lenni csak akkor jó, ha nem költöznek a szembe felhők, csak elvonulnak, tovasodorja őket valami, ahogy őt is, valami felé.

Csak egy csiklandozós álmot kér, még egyszer bújnának mellé a gyerecskék, megpiszkálnák a málló vakolatot, a töredezett testet. Megbirizgálnák, mint hangyák a járda recéit. Bemasíroznának örök álmába.

Mielőtt a szobák sarkait ellepik a pókhálók és a bogártetemek. Mielőtt a cseréprésekben megakadnak a felhők és beúsznak a tekintetébe. Mielőtt elidőznek és otthonra lelnek benne.

SZŐKE ERIKA, REVITALIZÁCIÓ II., OBJEKTUM, VETÍTÉS, FÉNYKÉP, PAPÍR, KOVÁSZ, DIAPROJEKTOR, ELEKTRONIKUS ELEMEK, 2022

SZABADOS ATTILA

A TÁRGY

Hetedikben a tárgy fajtáiból írtunk dolgozatot. Hármas lett, mások is voltak így, színjeles tanulóként kaptak közepest, de az ő szüleiket nem hívatta be a Tanárnő. Ültünk a folyosón hárman, Anyám, én, meg Zsuzsa néni, dolgozatom a padon hevert – nem értettem, miért baj a hármas, miért nem beszélnek róla mégse. A fekete-fehér mintás csempébe merültem, fejem felett a két egykorú nő apámról beszélt, közben végig a tárgy fajtáira gondoltam. Jelölt, jelöletlen, határozott, határozatlan.

HÁTORSZÁGOM

Mozdulj, válj el a földtől, mint a bőr
felső rétege, ha leszakad, és a nyílt
seb alól bátortalanul szivárog a vér.

Tarts lépést, ragaszd magad minden
mozdulathoz, ha hirtelen fékezek,
előre bukj, fölém, mint egy ernyő.

Fordítsd meg a Zárva táblát, hogy
te lásd belülről, Nyitva, lépj ki
magadból, és csak azokat engedd

magadba, kiket a boltos is beengedne,
akik nem isznak, nem visznek sokat
hitelre, és ha igen, tudod, megadják,

vagy épp az mondja nekik: hagyjuk,
ne vicceljetek, és kellemes ünnepeket
kíván, míg sorban kilépnek az ajtón.

NAGY TÍMEA

EGY CSERÉP

Egy cserép petúniát tartott a kezében,
és szalmakalapja alól kisandítva
úgy mért végig mindenkit a villamoson,
mint aki az üvegházban
az éjszaka alatt nőtt
új hajtásokat akarja számba venni.
Tekintete sokáig elidőzött
egy idős asszonyon és lányán,
akik nem a kapaszkodókba,
hanem egymás karjába fogództak,
ugyanolyan színű
bolyhos kardigán volt rajtuk,
a félbokraira gondolt, amik
megint nehezen viselték a telet.
Egy szőke lány
a nagymamájával beszélgetett.
Erősen gesztikulált a karjaival, mint aki
hasogatja a levegőt, a szalmakalapos elmosolyodott,
eszébe jutott *A paradicsom nevelése otthon –*
előnyök és hátrányok őszintén című cikk,
amit a napokban olvasott.
Nem messze tőle egy kisgyerek
gyűrött papírt bújt, vagy inkább magolt.
Néha lehunyta szemét, de a szája tovább mozgott.
A villamos fékezett, a papír
a földre esett. Egy orvosi recept volt. A szalmakalapos
hirtelen jelzett, mint akinek
az utolsó percben jutott eszébe,
hogy a következőnél le kell szállnia.
Pedig csak a virágboltba akart visszasétálni,
hogy megvegye a begóniát, amit az unokájának
ígért, mielőtt kórházba megy.

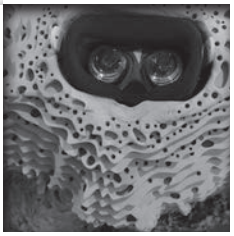

ERKÉLYRŐL

Zöld márvány és esőcsipke az estén.
Nyáron minden nap négy évszak,
mint Velencében, a Szent Márk tér teraszain.
Az eső sohasem tart elég sokáig,
az erkélyről nézem, amit minden este lebontok,
ha a tégláim közötti réseket megelégeltem.
Megbontott szószövetek a fák zöld sziluettjei.
Megbontott szavak, mert a gyökerek mindig közbeszólnak.
A szemem lustán issza fel az idegen ablakok fényeit,
majd nálam alszanak el, oltás után a házfalak
megborzonganak. Nincs is más hang, csak a surrogás,
az ágak énekelnek, a zöld márvány folyik tovább,
márványtenger. Ezen a napon is átlapoztunk,
és a delfinre gondolok, aki idomárja karjaiban
visszatartotta a lélegzetét, csak hogy ott érhesse a halál.

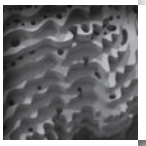

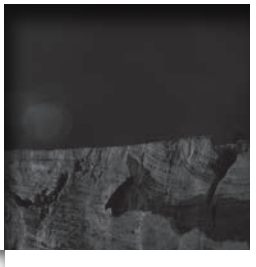

KÉT TEKINTET KÖZÖTT

Talán felesleges kitölteni két tekintet között a teret,
annyira felesleges, mint egy akváriumba
egy vödörnyi üveggolyót önteni.
Talán felesleges kitölteni minden rubrikát
a mindennapok kérdőívein,
annyira felesleges, mint számonkérni
a betűjáték darabjain a ki nem rakódott szavakat.
Én nem akartam, vagy nem mertem,
de a huzat becsapta helyettem is az ajtót.
Megbillent a fénykép az ajtókeret mellett,
fekete napraforgók, az égen karcok.
Még szerencse, hogy a napfogyatkozás
soha nem tart olyan sokáig,
hogy a szirmok visszaforduljanak.
Lábaim elé hull a falról egy szív alakú vakolat.

ĽUDMILA MACHOVÁ, MICHAL HUBA, INTRUZÍV TESTEK, OBJEKTUMOK, INSTALLÁCIÓ, SZERZŐI TECHNIKA, GIPSZ, GYANTA, 2022

FORGÁCS MIKLÓS

KEZDŐ BESTIÁK

(RÉSZLETEK)

1.
azt sziszegi a vízisikló röhögve:
a szépség nagyon szomorú

6.
kovakőízű a róka nyelve
mohón szikrázik a vágy

7.
ha láthatatlan, akkor gondolat,
így számol le félelmével egy csiga

8.
arra készültem, ami nem történt meg,
de ami lett, az kutyahűségből készült

9.
bogarak és deguk,
sosem érthetik meg egymást,
mert különböző életekkel játszik
az annyiféleképpen rágott idő

12.
a hangya biztos benne, hogy ki ő,
és egyszer csak nem tudja, mit akar

13.
ez a szőlőszem megmoccant,
de én százlábú vagyok

14.
kukoricakonzerv illata juttatta eszembe,
hogy mennyire esendő a konyhapulton
heverő disznóhúson elbambuló légy,
gondolta a jócskán túlsúlyos tengerimalac

20.
az időutazás olyan, mint amikor behunyom a szemem,
mélázott el a tettre kész kaméleon,
mert sosem tudhatom, én nyitom-e ki mind a kettőt

21.
kérlek, sose dicsérj meg – nézett a hattyú a vadrucára
pedig nekem nagyon jólesne – ijedt meg a vadruca
pont azt keresem, miben különbözünk – bukott le elégedetten a hattyú

23.
elismerem, bohókás gondolat volt azt feltételezni,
hogy a nyolcadik emeleten ismerősebbek a kádak,
szabadkozott a csempén vadul cikázó ászkaráknak a krokodil

24.
én hajlamos vagyok összekeverni a szerelmet és a szexet,
sóhajtozott élvetegen a pézsmapatkány
az a jó, hogy nem kell messzire menned,
simult hozzá egy hatalmas harcsa

26.
ne zokogj – mordult a cinkére a feketerigó
de legalább észrevettél – pityergett a cinke tovább

28.
szúnyoginvázió –
ijesztgette egy falat hagymás vér
a másik falatot

29.
a bárányok üde apró foltok
a látkép erőtől duzzadó távlatában,
de akkor én miért érzem magam
tarkovszkij csepűrágójának,
éppen mikor gyarló arca
betölti az egész vásznat

30.
mi a titkod? –
szólította meg az unka
egy hónap után a békalencsét

33.
miért kapjuk föl a fejünket,
ha ragadozómadarat látunk? – rebegte a gólya
és miért cincogjuk megbabonázva,
gyönyörű? – artikulált a gólya csőrében meditáló pocok

34.
te pingvin vagy? –
kérdezte csak úgy bele a világba a hőscincér
igen – válaszolta egész közelről a pingvin –
csak aluszékony
akkor neked suttog altatót a lakótelep –
nyugodott meg a hőscincér,
akit az urbánetológia
és a szociokriptográfia
egyformán érdekelt

35.
a szarvasbogarak számára nagyon fontos a morál,
és persze a létezés etikája, ezért olyan föltűnőek –
morfondírozott egy szépirodalmi jellegű,
gondosan megfogalmazott példány

36.
imádom az esőszagot – prüszköli a ló a denevérnek,
ám csak azért, hogy úgy-ahogy leplezze
hideglelős undorát
a denevér az esőcseppeket érti inkább

37.
ez félreértés – sikítja a pillangó,
és mikor felébred, érzi, az az igazi félreértés,
hogy tudja, nincs több sikolya.

38.
toprongy – vetette oda foghegyről a varangy
l'amour – rebegte elhalón a lukas lavór

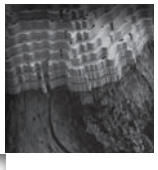

CSIZMADIA BODZA RÉKA

ÁLLATOK

1
túl korán
mondtad
leesett
szó a szádról
kavartad tovább
levesed

enyémbe hullott
pille a tejben
kerülöm
mint legyet
nagyanyámnál
tányér
szélére rakni
nem szabad
feltűnik
középre sem
oda
ahol nincs még
mélyedés

belekotorni
a szemétbe
lapátra
azt is elviszik
ha jönnek

túlélés
múlt rajta
ma már
beleszeretnék
kicsit a
légybe
mielőtt
váz marad

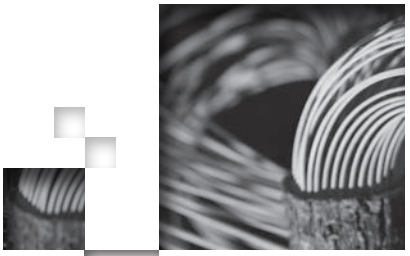

2

szertárban
békát
ki jóllakott
néztünk
üveg alatt
kövér hasán
folt
ő is
öregszik

bárány
ne beszélj
úgyis szemből
ítélnek
a gyapjú
mozog

nyomdáztunk
kakast
kisasztalnál
nyaka
elfolyt
vödröt alá

milyen
a vakond
kifordítva
játék csak
rózsaszín

MÉSZÁR

sebek
a bőr foldozásai
adj inget a vérre
sót
rák csattog
a lavórban
köp
májat eszik
kikészíti a
köldökzsinórt
két sápadt
iksz és ipszilon
kézenfogva még
élni akar

vénád
magát kelleti
ereje teljében
tintahal
falon átszüremlő
sejtúszás
szemeink nincsenek
egyvonalban
már csak
anyagában érdekel
megfoglak
hajók a vizet
ne fájjon
felszíni sérülés

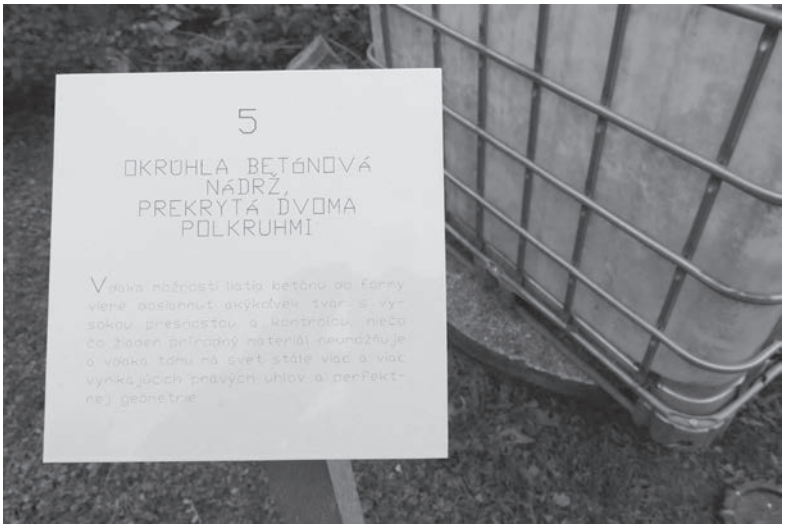

GYENES GÁBOR, LUKÁŠ SOBOTA, BETONNAL A BIZTOS JÖVŐÉRT!
TANÖSVÉNY, INSTALLÁCIÓ, SZÖVEG, TÁBLÁK, FA, 2022

FINTA VIKTÓRIA

KILÉPŐ

Csak egy hosszú pislogással köszön a pincérnek. Igen, megint itt. Felcsusszan egy bárszékre, a pultra támaszkodik. Szódát kér, és azt mondja, ma csak akkor iszik, ha valami jó történik. A telefonját nyomkodja, úgy tesz, mintha várna valakire, pedig nem beszélt meg találkozót senkivel. Ide-oda húzza az ujját a képernyőn, az üres postafiókját bámulja.

Azt remélte, ha nem otthon fog ülni, könnyebben eltelik az idő, és gyorsabban megérkezik az e-mail, vagy legalább kevésbé fogja érdekelni. De semmi sem foglalja le. Pedig a mai este a bárban különlegesnek számít. DJ-t hívtak, és felszabadítottak egy háromszor hármas területet a táncra. Mégis minden egyforma. Ugyanazok az emberek a szétült boxokban, már most látni, ki milyen állapotban kerül majd haza. Páran lötyögnek csak a szűk parketten. Hanna ezt a kínlódást érti is, meg nem is. Üveges tekintettel bámul a szokásos félhomályba, már el sem keseredik az unalomig játszott, együtemű diszkózenéken. De jó lesz ezt itt hagyni. Persze, ha sikerül. Már nem rajta múlik, ő megtette a tőle telhetőt a felvételin, úgy dolgozott és izgult és szorongott, mint soha azelőtt. Most az kellett, hogy ők is megadják neki az esélyt. Minden idegszálával várta a kilépőt a nagyvilágba, és hirtelen elfogta valami ismeretlen eredetű, bizsergető bizonyosság. Úgy ült ott a pultra könyökölve, a forgatagot bámulva, mintha már búcsúzna mindentől. Örömkönnyes búcsú lenne. Tizenkilenc évig bírta ebben a kisvárosban, de ennél többre igazán nem hajlandó.

A postafiókja még mindig üres. A semmiből jött eufória gyorsan elmúlik. Lezárja a telefonja kijelzőjét, úgy kell visszafognia magát, hogy legalább egy kis ideig ne nyissa fel újra.

Cigit vesz, hogy csillapodjon a várakozás. Pedig nem is dohányzik, mindig másoktól szokott kérni. Nyújtogatja a nyakát ismerőst keresve, de nem lát olyat, akivel kedve lenne beszélgetni. Csak odaint pár embernek.

Nem tüdőzi le, lassan fújja ki a füstöt, deréktől felfelé higgadt és mozdulatlan, de remegő lábai ritmusosan ütődnek neki a bárszéknek. Úgy érzi, nem tud koncentrálni, pedig egész idő alatt egyetlenegy dologra gondol.

Hirtelen egy kar fonódik a nyakára hátulról, és belenevetnek a fülébe. Van, hogy az embernek nincs választása. Beszélgetni kell akkor is, ha nem szeretne, ha nincs miről. Ezzel a lánnyal nincs bennük semmi közös, csak párszor ittak együtt. Most is hívja Hannát, csatlakozzon. Ő a fejét rázza, kéri a lányt, ne erőltesse, egyelőre nem akar inni, meg akarja várni az e-mailt, csak az időeltolódás, tudod, magyarázza neki, ezért van, hogy még így este is azt kell lesni. Aztán fehéren villan a mobil. Hannában megáll az ütő, sok mély lélegzetet vesz, miközben feloldja a kijelzőt.

Aztán tompaság van és nehéz levegő és *nemhiszemel.*

Haza kéne menni, kisírni magát, aludni, sokat vagy keveset, aztán dagadt szemekkel ébredni, ahogy illik. Ehelyett az ismerőse után szalad, beül a boxba a szedett-vedett társaság közepére, és ő is kér magának egy tequilát.

Hajnali kettőkor már elég hűvös van, de ő azért kint tolja a teraszon egy szál semmiben. Az ismerősei rég elmentek valami másik helyre, ő inkább maradt és átült másokhoz. Most a harmadik asztaltársaságát hagyta ott, hogy rágyújtson egy újabb cigire. Sok fogyott, most ő is adott másoknak, nem tudta, hol tart. Vagyis de. Ugyanott. Nem tart semerre, nem megy sehova. Mi lenne, ha mostantól a pia helyett rendszeresen dohányozna? Azt számolgatja, melyik szenvedély jönne ki olcsóbban. Már túl szédült a feje a matekhoz.

Végül is mindegy. Köhög, elhajítja a cigis dobozt a maradék pár szállal, és rendel egy újabb tequilát. Ezúttal goldent, naranccsal. Az édeskés lé jólesik, lecsurog az állán. Próbálja úgy letörölni, hogy a rúzst közben ne kenje el. A mosdóban leellenőrzi. Bejön egy csávó, gyorsan megnyitja a csapot, kezet mos. Hanna vesz egy szalvétát, s közben kihívó pillantást vet rá a tükörben. Pedig nem is jön be neki. Jóval idősebb nála, és buta mosolya van. De azért visszamosolyog rá. Olcsó öröm, amit a képzelete felértékesít. Megigazítja a rúzst, a szomorú fintor nyoma ott marad a szalvétán. Hát ő is ide tartozik, mégiscsak. Ez a város, ez a hely, ez a koszos mosdó a kiindulópont. Nem lehet rajta változtatni, és ő a lelke mélyén élvezi ezt. A tehetetlenségtől érzi magát különlegesnek. Kifújja az orrát, de már így is érzi, hogy dugul be.

Kimegy a mosdóból, végigsétál a pult mellett, úgy tesz, mintha nem bámulnák. Itt mindenki ismeri, vagy ismerni véli, még azok is, akik nem beszélgettek vele soha. Például nem egyszer visszahallotta magáról, hogy bárkivel hajlandó kefélni. Kicsit mellélőttek. Kurvára megválogatja, kivel fekszik le, de részben igazuk van, akárkivel hajlandó bulizni. Mindegy, ki az, ismerősnek az ismerőse, csúnya, unalmas, primitív, csak ne kelljen hazamenni. Fél, amint kilép az ajtón, lemarad valamiről. Hát tovább tolja, csak azért, hogy hajnali ötkor, már derengő fényben megállapítsa, megint rohadtul nem történt semmi. Aztán jön a nyugtalan délelőtti álom, alkoholos izzadságcseppek, amikor felkel. A paralennek megbánás-, a kávénak kiábrándulásíze van. Megőrül, hogy itt tényleg nem változnak a dolgok. Hát neki lesz muszáj, mert ha jövő héten is eljön ide bulizni, és azután is, és azután is, már nem lesz visszaút.

De egyelőre még itt van. Csak az egyenes járásra figyel a magas sarkú cipőben. A kicsiny táncparkettre lép, és lötyögni kezd a Shape of you remix változatára. Behunyja a szemét. Nem vesz tudomást a körülötte lévő többi lélegzőről. Az ő orra továbbra sem bír kidugulni. Csak az ódivatú diszkófények színeit látja lecsukott szemhéján átszűrődni. Jobb egy picit. Aztán megtorpan. Felnéz.

Úgy veszi tudomásul a jelenlétét, mintha tudta volna, hogy jön, mintha magától értetődő lenne. Nincs kisvárosi diszkó kisvárosi exek nélkül. Ő csak néz. „Na, mi van?", kérdezi a szemöldökével. Hanna rázza a fejét. Semmi. Semmi. Végigtáncolják a számot, aztán mennek rendelni. A fiú bunkó a pincérrel, már nem tudja kontrollálni magát, Hanna alig várja, hogy kihúzza maga

után a teraszra. Cigányslukk. Hanna utálta, amikor ezt csinálta. „Miért, én is az vagyok!“, vágja oda neki a fiú flegmán, kicsit sértődötten. „Ezzel nincs is baj. Csak, hogy nem tudsz rendesen viselkedni.” Ezt a gondolatot belesűríti egyetlen fejrázásba. Nem szólnak egymáshoz, ilyet ők már nem tudnak, csak a füst beszél, meg a test.

„Miért csinálod ezt? Nincs semmi értelme! De neked ez tetszik!”, mondja az arcába a fiú hirtelen. Nem vádolja, inkább sajnálja. Pedig nincs igaza, Hannának egyáltalán nem tetszik, ami most történik. De tehet róla, hogy a teste ugyanúgy reagál a közelségére, még ha fejben teljesen máshol is tart, másra vágyik? Ő el akarná mozdítani innen ezt a testet. De az elutasítás és a tequila súlya idehúzza.

Mindig dicsérték, lány létére hogy bírja a piát. Hát ivott tovább, hogy tényleg kiérdemelje az elismerésüket. Néha eszébe jutott, így előbb-utóbb alkoholista lesz belőle. Pedig ebben a korban nehezen hisszük el, az ilyesmi velünk is megtörténhet. És ha egyszer tényleg odajutna, vajon még tudná, miért? Miért kell újabb és újabb pohár után nyúlni?

Talán azért, hogy most megihassa az exével az utolsó kört. Próbálja serkenteni a testet, amely nem mozdul. Fú, de rég volt pasival. Talán ma. Talán a mai egy jó este lesz. Mennyi szar buliba hajlandó elmenni az ember, remélve, hogy a következő már jó lesz. A legnagyobb, a fergeteges. Itt baszódik a boxokban ez a sok fiatal minden pénteken és szombaton, és az éjjeltől várja a megváltást. A Time of my life-ot. Nem jön.

Nézi a volt barátját, akit valaha talán szeretett is. Ugyanolyan magányos marad. A srác sokkal részegebb, mint ő. Hanna már nem is akar beszélgetéssel próbálkozni. Csak hazamenni. Megragadja a fiú karját, és kifelé húzza a bárból. Gyere, gyere már, mielőtt kijózanodok, a mai igenis jó este lesz.

Az utcát később nem is tudja felidézni. Csak a kicsi, óvszerszagú szobára emlékszik. Az intenzív mozgás hatására kidugult az orra. Érzi a péniszszagot a kezén, amikor reggel keni magára az alapozót, félbehagyja a sminkelést, úgy indul hazafelé. Tompa a feje, de útközben lassan kitisztul. Az ilyen éjszakák után mindig az elhatározások reggele következik. Hanna megfogadja, nem nyugszik, amíg meg nem lesz a kilépője.

KOMPATIBILIS

EMMA

Emma imádta a reggeleket és utálta az estéket. Utálta azt a magányos lelepleződést, amikor közvetlenül lefekvés előtt megmosta az arcát, majd belenézett a tükörbe. Pedig nem volt csúnya smink nélkül sem. Mégis azt kívánta, hogy újra reggel legyen és az egész kezdődjön elölről.

A reggeli rutin gyönyörű játék volt. A hazugságnak az a kis aktusa, amíg kifestette magát, szinte gyermeki örömöt okozott neki. Senki nem vehette észre, ha épp nem aludta ki magát vagy sírt előző éjjel. Az arcán annak minden nyomát gondosan eltakarta. Megnyugtatta az érzés, hogy akármit is gondolnak róla mások, csak ő tudja az igazat.

Csak ő tudta a maga igazait, másoknak sosem árulta el őket. Bár némelyik osztálytársnő elbeszélgetett vele az iskolában, valódi barátnői nem voltak. Nem azért, mert nem akart, egyszerűen csak... valahogy rosszul indított a gimi elején, és nem tudta behozni a lemaradást. A feje mindig milliónyi gondolattól zúgott, mégsem tudta jól megfogalmazni. Úgyhogy beletörődött, hogy már nem fogják őt megismerni.

Ennek tudta be a pletykákat is. Főleg azután kezdtek terjedni, hogy elvesztette a szüzességét egy sráccal, akit az iskolai bálon ismert meg, két hét múlva pedig az ágyában találta magát. A srác a szomszédos ipari iskolából volt, szerénynek és megértőnek tűnt, de főleg tudta, hogyan kell valakit befűzni. Tudta, mit akar. Amikor megkapta, többé nem érdeklődött a lány felől. Emma tudta, ez mennyire szánalmas, hogy várnia kellett volna valami értékesebbre. De már elmúlt tizennyolc, és bár visszahúzódó volt, azért az ő hormonjai is ugyanúgy működtek, mint akárki másnak. Akarta, hogy végre akarja valaki. Még ha rövid időre is.

Mindez egy éve történt, és Emma azóta nem feküdt le senkivel. Az emberek azonban nem felejtettek. Szép volt és keveset tudtak róla, ez elég volt nekik. Néha elgondolkozott azon, mi lenne, ha végre beszélni kezdene. Aztán elvetette ezt a lehetőséget. Már késő volt.

Azelőtt csak spirállal húzta végig a szempilláit, de a történtek óta erős sminket használt.

BÁLINT

Bálint imádta a zajt. Mozgalmas bárokban, bevásárlóközpontokban és diszkókban érezte magát a legjobban. Mindig igényelte a társaságot és zenét a háttérben, lehetőleg elektronikusat. Egyedül az erőszakos zajokat volt képtelen elviselni. Nem nézett híreket, sem háborús filmeket, nem bírta hallani a lövések és bombák hangjait. Kínlódott, valahányszor elment a haverokkal moziba valami akcióthrillerre (mást nem voltak hajlandó nézni), de nem szólt semmit. Ez még mindig jobb volt, mint egyedül lenni, csöndben.

Nem volt szerelmes Mónikába, de kapcsolatban élni kényelmes és praktikus volt számára. Tizenhét évesen jöttek össze, amikor már többé-kevésbé elvárt volt barátnőt találni. Mónika kéznél volt. Már régebb óta egy bandában mozogtak, és bár a lány soha nem flörtölt vele nyíltan, egyértelmű volt, hogy tetszik neki. A haverja, Maros is biztatta őt, hogy hajtson rá. Jól nézett ki, szerette a társaságot, tudott szórakozni, és nem volt túl komplikált.

Amikor szeretkeztek, Mónikának sikoltoznia kellett a gyönyörtől vagy legalább hangosan sóhajtozni, különben Bálint nem tudott elélvezni. A csönd számára olyan volt, mint a visszafojtott lélegzet. Egy idő után megfájdult tőle a tüdeje. Ezt sosem mondta Mónikának, de ő szavak nélkül is megtanulta, ha akarja, hogy a szex jó legyen, hogy egyáltalán valamilyen legyen, muszáj megdolgoznia érte.

SZILVESZTER

Emma sminkelte magát. Életében először készült kimenni szilveszterkor. A téli szünet előtt a padtársnője megkérdezte, hogy fogja tölteni az újévet. Emma kínosan hallgatott. A padtársnő, valószínűleg sajnálatból, felajánlotta, csatlakozzon hozzájuk. Emma elfogadta. Már nagyon magányosnak érezte magát. Adott magára, a púderen, szemhéjtuson és spirálon kívül most bronzosítót is tett fel.

Bálint lezuhanyzott, felvett egy farmert, pólót meg fölé egy inget, és elment felvenni Mónikát. Úgy volt, hogy fél tizenkettőkor találkoznak Marossal meg a többi haverral a téren, hogy együtt várják a tűzijátékot. Bálint erre lélekben úgy készült, mint egy kötelességre, amit egyszerűen muszáj teljesíteni és nem érdemes rajta gondolkozni, de az embernek mégis csak az jár a fejében. Hogy kicsit ellazuljon, gyorsan le kellett feküdnie Mónikával még indulás előtt. Ő nem volt túl lelkes. Utána még több mint fél órát készülődött a tükör előtt. Bálint addig megivott négy-öt felest.

Amikor megérkeztek a térre, már jobb volt a kedve. Maros, aki hozzá hasonló állapotban volt, rögtön ráugrott, megveregette a vállát, és a kezébe nyomott egy üveg Jägert, hogy igyon belőle.

– Hallod, tesó, ez az újév brutális lesz! Csatlakozott hozzánk néhány ember, van velük egy csaj, hallod, már egy órája fűzöm, ő kábé három mondatot szólt összesen, de hallod, azt mondják, hogy bár csöndes, amúgy egy kis ribanc! Hallod, ez az újév brutális lesz!

Míg beszélt, lassan közeledtek az említett társasághoz, amely csupa lányból állt. Amikor Bálint kezet nyújtott Emmának, négy ujja szinte elveszett a lány hatja között. Marosnak ez feltűnt és felröhögött.

– A marha, ez nem semmi! Nem is vettem észre, hogy hat ujjad van! Ezt hogy?

Emma megvonta a vállát.

– Így születtem.

Bálint nem akarta, márcsak azért sem, amit Maros mondott az előbb, de elképzelte magát Emmával egy ágyban.

A lány egy pillanatnyi habozás után ránézett.

– És te?

– Mit én?

– Ne haragudj. Csak hogy az ujjad... az ujjaid...

– Jaj, ez... csak úgy megtörtént.

– Az a kurva petárda! – röhögött fel megint Maros, és elmesélte, hogy tizenkét évesen engedték ki őket a szüleik először szilveszterezni. Éjfélig maradhattak, a tűzijátékig. A fiúk persze ki akarták használni a lehetőséget, és vettek három csomag petárdát. Bálint félt, de a bulit nem hagyhatta ki. Bátorságpróba volt. Az éjszaka hátralévő részét a szüleivel töltötte a sürgősségin, és új évre hiányzott egy ujja.

– Nem semmi, mi? – nevetett tovább Maros. Régi sztori volt, nosztalgiával betakarva, és így mintha a benne játszott szerepük is el lett volna felejtve. A tinédzsereknek nincs nagy hatalmuk a világban, de egymásra annál nagyobb hatalmat tudnak gyakorolni.

Bálint nem válaszolt a kérdésre, csak beleivott a Jägerbe. Közeledett az éjfél, és kezdett megint ideges lenni. Emma jelenléte kibillentette. Próbált róla nem tudomást venni és inkább a barátnőjével foglalkozni. Mónika szintén nyugtalan volt, és kivételesen egyáltalán nem kívánta az alkoholt. Maros és Bálint helyette is ittak.

Pár perc volt hátra. Bálint folyamatosan tántorgott, és minden erejével próbált nem felkiáltani, hogy utálja a tűzijátékot. Nem is tudta, hogyan és mikor, de levált a társaságtól. Különféle kis csoportokhoz ment oda, és hülyeségeket beszélt nekik. Maros nem állította meg, ő már rég kivolt, Mónika pedig józan fejjel úgy döntött, nem akar magának szégyent csinálni. Úgy tett, mintha semmi sem történne, mintha nem ismerné őt. Az emberek visszaszámláltak. Kilőtték az első tűzijátékot, majd a következőt, egyiket a másik után. Bálint bedugta a fülét, szédült. A színes fényekre később nem is emlékezett, csak a petárdák és a tűzijáték tompa zajára, majd a sötétre.

REGGEL

A friss levegő illatára és a cinegék hangjára ébredt, amely a nyitott ablakból áradt befelé. Nehezen nyíltak a szemei. Elviselhetetlen fejfájást érzett. Nem tudta megmondani, hol van. De a tegnapi ruhája volt rajta, a kabátja pedig ott pihent egy szék karfáján, benne minden iratával. Ez megnyugtató volt, még ha a homloka továbbra is lüktetett. A cinegékre koncentrált, hogy elviselhetőbb legyen. Kinyílt az ajtó, ő pedig reflexből felugrott az ágyról.

– Minden rendben? – lépett be Emma, aki szintén csak pár perce ébredt fel.

ANTON ČIERNY, ÜREG ÉS FAGACEAE, ÜREG – VIDEÓ, 11 min, 2020,
FAGACEAE, VIDEÓ, HANG: KUJI DAVITULIANI, 9 min, 2022

THOMKA BEÁTA

A FIKCIÓ: ÖRÖKSÉG, VÁLASZTÁS, TEREMTÉS

„*Tapes record reality. Minds record fiction. My mind was never one for remembering things right. Too much fantasy. Too much muggy past. Too many daydreams.*" (Ismet Prcić)

A címben összekapcsolt fogalomegyüttes nem fikcióelméleti tézis, hanem egy gazdag elbeszélő prózai korpuszon alapuló következtetés. Az alább érintett regények, szövegek kis keresztmetszetei és reprezentatív mintái a kérdéskörnek, aminek újabban figyelmet szentelnek az irodalom- és kultúraközi, valamint a transznacionális viszonyok kutatásai. A művek az érintkezések gyarapodó „senkiföldjén" keletkeznek, s mint ilyenek, kihívások a konvencionális nyelvi, nemzeti és területi beállítottságú szempontrendszer számára. A fikció nyelvének és a szerző nemzeti hovatartozásának viszonya elbizonytalanító tényezővé vált, noha a jelenség előtörténete a legszerényebb számítás szerint is másfél-két évszázados. A nemzeti irodalomtörténet-írás kategóriakészlete nem megfelelő a nyelvek és kultúrák átszövődéseiben keletkező opusok értelmezésére, ahogyan a két irodalom egybevetésének hagyományát művelő, filológiai beállítottságú komparatisztika sem. „Egyenlőségjelet tenni a nyelv és a nemzet közé az összehasonlító irodalomtudomány történelmileg igazolható jellemzője, amennyiben a komparatisztika a tizennyolcadik század végén és a tizenkilencedik század elején öntudatra ébredő nemzeti irodalmak európai programjával egyidőben, és annak részeként jelent meg. Napjainkban azonban szükséges kritikusabb szemmel nézni ezekre az implicit kapcsolatokra."[1]

A többnyelvűek, ahogyan az új kulturális közegbe kerülők is, a választás próbája elé kerülnek. Örökségként viszik magukkal az anyanyelvi tudást, a történelmi, kulturális, szellemi, irodalmi, imaginárius tapasztalatok összességét. A nyelvválasztás a több nyelvet örökölt alkotóknál szabad döntés kérdése, míg a nyelvváltók fikciója rendszerint nem az önkényes művészi választásra vezethető vissza, hanem történelmi kényszerek következménye. A nyelvváltó alkotókat illetően belátások és felismerések sora igazolja az életkor és a megszerzett nyelvi műveltség jelentőségének összefüggését. Az értelmiségi kivándorlók 19. és 20. századi hullámainál az idősebb nemzedékeknél ritkább, a fiatalabbaknál természetszerű az, hogy irodalmi munkásságukat az elsajátított nyelven alapozzák meg. A már megkezdett írói pályát legtöbben külföldön is anyanyelvükön folytatták, és ezzel igyekeztek az elszigeteltségben, a hazai nyilvánosságtól elzárva is folyamatosságot teremteni

1 Lucia Boldrini, *Összehasonlító irodalomtudomány a 21. században Európából és az Egyesült Királyságból nézve*, Bús Natália fordítása, Helikon, 2014/4, 523.

a maguk számára. A nyelvőrzés fennmaradási stratégia a diaszpórába kerültek, ahogyan a kisebbségben élők számára is. A származási helyükről fiatalon kiszakított, jelentős mai szerzők számára egy-két évtizednek kellett eltelnie az új környezetben ahhoz, hogy íróként lépjenek fel, és új nyelvük váljék a fikcióteremtő alkotás közegévé. Ebből következik az észrevétel, hogy időbeli, életkori és műveltségbeli tényezők korlátozzák származásunk földrajzi helyének, valamint az anyanyelvvel, az öröklött nyelvekkel átvett tudásnak az érvényességét. A nyelvváltók fikciója a megfosztottság tudatát a drámai történelmi tapasztalattal egyesíti.

Más poétikákat és alkotói magatartásokat érlelt ki a 20., és más beállítottságokat a 21. század historikus tapasztalata. A múlt századi közép-európai irodalmi modellek történelmi hátterében az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése, a két világháború, a köztes évtizedekben fasizálódó Európa, a diktatórikus kelet-európai ideológiák és az erősödő nacionalizmusok állnak. Az e századi alkotói beállítottságok kritikai motivációja az újabb háborúk sora, közöttük a Jugoszlávia széteséséhez vezetők és a krízisek által kiváltott kivándorlási hullámok, valamint az európai intolerancia ideológiája. Korunk meghatározó szemléleti változásai poétikai perspektívából a rövidpróza, a regény különféle önéletrajzi és fejlődéstörténeti változataiban, a dokumentáris és a tényszerű fikcióban, a hagyományos és a regényformát módosító szándékkal kezelő írói műhelyekben is megragadhatók. Az egyetemes kérdések ignorálásával szembeforduló mai alkotó beszédmódok, formák, hangvételek tárházából választ megfelelőt kritikai magatartásának érvényesítéséhez. Szembetűnő, ám nem váratlan a minták, szerkezetek, zsánerek, hangvételek szabad vegyítése, váltogatása, egymásba boronálása. A műfajpoétikai készlet a nemzeti irodalmak kategóriája fölött működik. Formáinak, eszközeinek alkalmazása, variálása, bővítése, módosítása és megújítása alkotásokként lejátszódik. Különös erővel azon szerzőknél, akik határszituációba kerülve saját világukat egy másik környezet számára teszik a fikció és a magukkal vitt értékek, a *reservoir of inspiration*[2] által megérzékítetté. Az elbeszélők, a szereplők és a szerző történetei különféle változatokban szövődnek egymásba. Az interpretációban – a biografikus olvasásmódtól függetlenül is – jelentésteljes lehet a fiktív és a történeti életrajzi elemek szálainak felfejtése. Ezt példázza néhány 20. századi értelmiségi, alkotói sors, műhely és opus is.

o

Huan Octavio Prenz (1932–2019), a magát „jugoitaloargentinnek" nevező író, Isztriából Argentínába kivándorolt szülőktől származik. Az argentin diktatúra ellen lázadó Prenz po-

2 Vladimir Biti, *Remembering Nowhere: The Homeland-on-the-Move in the Exile Writing of Saša Stanišić and Ismet Prcić* = Beronja, Vlad, Vervaet, Stijn, eds., *Post-Yugoslav Constellations. Archive, Memory, and Trauma in Contemporary Bosnian, Croatian, and Serbian Literature and Culture,* Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung, Vol. 22. De Gruyter, 2016, 45–71.

litikai menekültként tér vissza Európába, majd a spanyol nyelv professzoraként működik haláláig Belgrádban, Zágrábban, Triesztben. *Sólo los árboles tienen raíces* (Buenos Aires, 2013) című regényének történetével, a helyekkel együtt a családnevek, nevek szüntelen változásaival is a többes hovatartozás alapérzését narrativizálja: *Csak a fáknak vagy gyökere*. A cím Georg Steiner (1929–2020) nyelv- és fordításteoretikus gondolatát visszhangozza, aki szerint „a fáknak gyökere van, nekem pedig lábam, ennek köszönhetem az életemet."[3] Steiner a Bécset a húszas években elhagyó család leszármazottja. „Magam Párizsban születtem, és Párizsban meg New Yorkban nevelkedtem. Semmiféle emlékem sincs arról, hogy mi lehetett az első nyelv, amelyen megszólaltam. Amennyire megállapíthatom, az angol, a francia és a német nyelvet egyformán bírom. (...) Első három nyelvemet azonban teljes valóm mindenben egyenrangú centrumaként élem meg." „A többnyelvűség természetes létállapotom. (...) A teljes nyelvi spektrum azonban, amelyben gyermekkoromban éltem, korántsem csupán ebből a »három anyanyelvből« áll. (...) A közép-európai és a zsidó humanizmus félelmetesen bonyolult és sokrétű világérzete nyomta rá általa bélyegét identitásomra, mivoltom értelmezésére. Magától értetődött, hogy a nyelv szabad választás dolga – az öntudat centruma kialakításának egymástól eltérő, de egyformán adott lehetőségei között." „A több centrumú ember számára már a *milieu* fogalma, az egy-gyökerűség maga is eleve gyanús."[4]

Steiner szerint a különféle nyelvek „interferenciája" a nyelvhasználat gazdagítójaként hat, minthogy „tudatosabbá teszi az egyes nyelvek lehetőségeit és egyedi vonásait." A kortárs írók megerősítik a tézis érvényességét. A bilingvis, trilingvis ember identitása a többnyelvű belső párbeszéd során jön létre: a többnyelvű egyének közül sokaknak emlékeik sincsenek a multilingvalizmust megelőző állapotról. Akiknek mégis vannak, azok közvetett továbbadói a korábbi, a fikció nyelvétől eltérő közegből megőrzött imaginárius tartalmaknak. Az elbeszélésben ez kulturális többletté válik. Steiner megállapításait a nyelvváltó alkotók látószögéből szemlélve arra a következtetésre jutunk, hogy a saját régiójukból fiatalon kiszakadtak számára az anyanyelv vagy anyanyelvek inkább szellemükben és a nyelvértésben mentődnek át. Továbbá abban a kulturális örökségben, amelyhez a múltban hozzáférésük volt. Minthogy új nyelvi kontextusban művelődnek, ez válik megszólalásuk természetes eszközévé. Bejárásuk van több tradícióba, ám a fikcióteremtő műveletekben ahhoz a nyelvhez nyúlnak, amelyhez felnőniük, amelybe beilleszkedniük, élniük és alkotniuk adatott.

Saša Stanišić (1978) bosnyák-német író vélekedése szerint maga az írás az idegen nyelv, a folyamatos újraalkotást igénylő készlet: „For every story, for every play, for every new creation. I have to learn a new language: I have to find the narrator's voice, I have to decide on

3 „Tree have roth and I have legs; I owe my life to that." Maya Jaggi, *„George and his dragons."*, The Guardian, London, 2008. 3. 27.

4 George Steiner, *Bábel után. Nyelv és fordítás* 1. (*After Babel*. Oxford University Press, 1975, 1992), Bart István fordítása, Corvina, 2005, 100–107.

my figure's specific verbal characteristics and I have to learn and keep the rhytm and flow of the whole."[5] Legutóbbi, *Herkunft* (2019) című regényéből két kritikai gesztust emelnék ki. A hazalátogató családtagnak a kis boszniai hegyi falu temetőjében nagybátyja kijelenti, te innen származol. A felnőtt férfiban felmerül a kérdés, mit jelent ez az innen. A szülőotthon földrajzi helyét? A tolófájdalmak idején fennálló országhatárokat? A szülők családfáját? A géneket, elődöket, a nyelvjárást? „Bárhogyan is forgatjuk, a származás konstruktum. S mint ilyen átok." Később visszatérve e bonyolult kérdéshez már-már destruktívnak véli az eredet problémáját egy olyan korban, amikor a családi gyökerek ismét megkülönböztető jegyekként működnek, az elválasztó határok erősödésével pedig programszerűvé válik a diszkrimináció. A regény megható, elgondolkodtató és poétikai relevanciájú motívuma, ahogyan az elszármazott fiú demenciában szenvedő nagyanyjával társalog. Az idős asszony tudatában gomolygó idősíkok, múltak és jelenek, emlékek és benyomások egymást váltogató ritmusa magának a fikcióteremtésnek a szelíd s egyben ironikus modellje.

A mottóban idézett gondolat szerint „A hangszalagok a valóságot rögzítik. Az elmék fikciót rögzítenek. Az én elmém alkalmatlan volt a dolgok megfelelő memorizálására. Túl sok fantázia. Túl sok nyomasztó múlt. Túl sok ábrándozás."[6] A tuzlai menekült Ismet Prcić (1977) megrázó regénye a térbeli és időbeli torzulások, a torlódó élménysíkok, a megrendülések egymásra vetítése által teremti meg bosnyák közösségének traumatikus regénypoétikáját. Amerikában, angol nyelven.

o

Elgondolkodtató azoknak a frankofón arab íróknak (Kateb Yacine, Assia Djebar, a Francia Akadémia tagja, Rachid Bourdjedra, Kamel Daoud, Boualem Sansal) a története is, akiknek Kaoutar Harchi szociológusnő 2016-ban tanulmánykötetet szentelt. A kötetcím *Csak egy nyelvem van, ami nem az enyém* Derrida-idézet. Az alcím, *Írók próbatételei* pedig az öröklött és a szerzett kultúra térközében működő alkotók alaphelyzetének jellemzése. Műveik kettős térben keletkeznek. A Korán-alapú kultúra és a család elvárásainak megfelelő tradicionalizmus, az anyák berber, jazairi regionális nyelve, illetve a műveltebb apai nemzedék, a francia képzésben részesült férfiak és a saját öntudatra ébredésük két pólus közé feszíti őket. A felmenőkétől eltérő saját útjukat a származási országokban az arabiát erőltető, jelenkori ortodoxia akadályozza. A tunéziai, algériai posztkoloniális közeg az iszlámhoz való visszatérést, az egységes arabizációt erőlteti a 130 éves francia elnyomás ellenreakciójaként. További nehézségek

5 Saša Stanišić, *The Myths of Immigrant Writing: A View from Germany*, 2008, https://www.wordswithoutborders.org/article/three-myths-of-immigrant-writing-a-view-from-germany

6 Ismet Prcić, *Shards*, Grove Press, Black Cat, 2011, 119.

származnak a velük szemben tanúsított méltánytalan vagy éppen ellenséges franciaországi viszonyulásban. A kettős kötődésű értelmiségiek kritikai radikalizálódásának következménye a kibocsátó és a befogadó kultúrából való kirekesztő magatartás. Assia Djebar akadémikussá választását szégyenletes módon akadályozták a Francia Akadémia egyes tagjai. Az Albert Camus-művet tiszteletből folytató és aktualizáló Kamel Daoud maga is idegenné vált saját hazájában. Harchi szerint a szülőföld már nem az írás és nem a „teljes" élet, hanem egy megszakított, megosztott élet helyévé vált: Oran és Párizs *közötti életé*. Talán az algériai reakcióknál is zavaróbb az, hogy *Új vizsgálat a Mersault-ügyben* (2013) című regényének francia kiadását depolitizálták, mintha a konzervatív francia közvélekedés és mentalitás nem is a 20–21. századi Európában, hanem valamely régebbi korban érvényesülne. Az arab nyelv és hovatartozás öröklött adottság, a francia kultúra szerzett és megbecsült érték, s az, hogy az értelmiségiek megszenvedik és kitartanak a kettőség mellett, tiszteletet érdemlő intellektuális és morális többlet. A kettős kulturális térben működő alkotók egyetemes problémája a kibocsátó és a befogadó társadalmi közeg, vagy az öröklött és a választott kultúrák viszonya. Harchi széles látókörű vizsgálódásainak eredményei meghaladják a konkrét elemzések tárgykörét.

A két kultúra térközében élő és alkotó fiatalabb nemzedék írói pályáját – Nina Yargekovhoz (1980) és a tunéziai svéd Jonas Hassen Khemirihez (1978) hasonlóan – a kialakított kulturális azonosságtudat határozta meg. A felmenőinek magyar nyelvét kiválóan beszélő francia írónő ugyanúgy a művelődése, képzése nyelvén szólalt meg, mint Khemiri Svédországban, és ahogyan a háború elől Németországba, Finnországba, az Egyesült Államokba menekült fiatal jugoszlávok az ezredfordulón. A származásuk szerint kétnyelvűek döntését a környezet és a körülmények befolyásolják, a migráns helyzetben levők, a diaszpórába kerülők esetében pedig az a nyelv, amelynek nemcsak elsajátítására, hanem elmélyült ismeretére alkalmuk nyílt. A nyelvváltó Aleksandar Hemon (1964) és Saša Stanišić angol, illetve német prózája tematikus beállítottságában az említettekhez hasonlóan jól érzékelhető a fogékonyság azon léthelyzetek iránt, melyeket a kettősség jellemez.

o

Egy nem véglegesített prózai biotext-kollázs különös komplexitással világít rá a felvetett kérdésekre. Danilo Kiš (1935–1989) *Apatrid*[7] című, publikálatlan elbeszélését a hagyatékban talált változatokkal együtt özvegye, Mirjana Miočinović tette közzé 1992-ben. Kiš érdeklődését Ödön von Horváth[8] (1901–1938) iránt a drámáinak francia kiadása keltette fel. Emblematikus alakot, történetet, a sajátjával rokon közép-európai léthelyzetet ismert fel benne. A hagyaték egyik gépiratán nagybetűkkel olvasható: *APATRID*. A HAZÁTLAN EMBER. Alatta zárójelben: A SZELLEM A MI HAZÁNK. (DUH JE NAŠA DOMOVINA.)

A hontalan tizenöt rövid fejezetből álló szöveg, Egon von Németh története. A névmódosítás a kontextus alapján különösebb kommentár nélkül is érthető. „A megboldogult Osztrák–Magyar Monarchia tipikus keveréke vagyok: egy időben magyar, horvát, szlovák, német, cseh, és ha tovább turkálnék elődeim között, és ha elemeztetném a vérem – a tudomány ma igen divatos a nacionalisták körében –, abban, mint a folyómederben, cincár, örmény, sőt talán még cigány és zsidó vér nyomait is föllelhetném. (...) Születésem óta kétnyelvű vagyok; tizennyolc éves koromig magyarul és németül írtam, ekkor miután németre fordítottam egy magyar költő verseskötetét, a német mellett döntöttem, mert ez áll hozzám a legközelebb. Uraim, én német író vagyok; a nagyvilág a hazám." Ez a Kiš-szövegben idézőjelben olvasható közlés az elbeszélő szerint von Németh (illetve von Horváth) egy 1934-es interjúrészlete. „Egon von Németh tudatosan fosztja meg művét az önéletrajzi elemektől", „szüleit és származását elhanyagolható körülménynek, merő véletlennek tekintette."

Az *Apatrid* kezdőmondata: „*1938. május 28-án Párizsba érkezett*." Közvetlenül ezután bravúrosan beékelődik egy különös motívum, ami nem is váratlan a valós és a fiktív életrajzok között szabadon közlekedő elbeszélőnél. A Latin negyedben megszálló utas „szobája szellemekkel népesedett be, körülöttük szállodai lepedők lengedeztek még mindig halotti lepel gyanánt. Az egyik kísértetpár ismerősnek tűnt, s a hontalan úrban megéledt a költő és szerelme képe, amilyeneknek egy emlékkönyvben látta őket: Léda malomkeréknyi kalapban, ami úgy árnyékolja be arcát, mintha fátyol borítaná szemét, ám az árnyék nem elegendő ahhoz, hogy eltakarja az évek és az érzékiség szája köré gyűlő, alig észlelhető görcsét; a szerelemtől és betegségtől sebzett költő bazedovosan dülledt szemével, melyekben, mint valami cigányprímásában, még mindig ragyog a tűz."

7 Danilo Kiš: Apatrid, *Srpski književni glasnik*, 1992. 1: 5–10. Mirjana Miočinović kísérő szövege: Napomena uz priču *Apatrid* i pokušaj njene rekonstrukcije. Danilo Kiš *Apatrid, varijanta*, uo. 10–16. Magyarul Borbély János fordításában *Híd*, 1992. 10., továbbá az *Ex Symposion*, Danilo Kiš-számában (1993. 3-4: 34–39.) olvasható.

8 Az *Enciklopedija mrtvih* (*A holtak enciklopédiája*) kézirat-tervében külön fejezetként szerepelt az „Ödön von Horváth" cím is, ami a kötetből végül kimaradt.

A motívum sem az Ady-fordító Kiš, sem előttünk nem rejtélyes, míg más nyelvű olvasói és a szöveg szerb közreadója előtt is feltáratlan marad. Amikor a spanyol portásnál név szerint érdeklődik a valamikori, 1910 körüli vendégről, s az értetlenül néz rá, „A hontalan úr még egyszer megbizonyosodik arról, mennyire áthághatatlanok a világokat felosztó határok, s milyen mértékben a nyelv az egyedüli hazája az embernek."

Ám hogy melyik nyelv, arra a fikcióban felidézett, hontalan 20. századi alakok közül más válasza lenne az egynyelvű és más a több nyelvet örökölt és elsajátított szereplőknek. Drámai csattanója a történetnek, hogy Ödön von Horváth éppen az említett napon jár szerencsétlenül Párizsban. Groteszk epilógusként Danilo Kišt is Párizsban, önkéntes száműzetésének városában éri a halál fél évszázaddal később. Az utolsó, önként vállaltat kényszerű expatriálások és repatriálások előzték meg. A hétéves fiút az 1942-es újvidéki pogrom elől Magyarországra menekíti családja, majd apjának '44-es Auschwitzba hurcolása után anyjával és nővérével 1947-ben, a Vöröskereszt segítségével visszajut Cetinjébe, anyja családjához. Ödön von Horváth tizennyolc, Kiš tizenkét éves koráig jobban beszél és ír magyarul, mint szerbül. Mindkettejük pályája és alkotó tevékenysége a történelmi körülmények által befolyásolt írói nyelvválasztás modellje: a magyar-szerb Danilo Kiš szerb, Ödön von Horváth német drámaíróvá, a horvát Prenz spanyol elbeszélővé, a német Steiner angol teoretikussá vált.

A kis párizsi szállodaszoba villanásnyi időre, metonímiaként hozza érintkezésbe az *Apatrid* három drámai sorshelyzetét: az Adyét, a von Horváthét és a Kišét. Az írói biográfiákban is fellelhető tények virtuális fonatként szövődnek egymásba. Kiš sokáig különös művészi energiával fojtotta le műveiben a személyes és a történelmi traumák hatását. Prózájában a rezignált személyes tónus, a metaforikus beszédmód, az önéletrajzi motívumsor helyére később a történelmi fikció változatai kerültek. A középpontban álló kérdések a száműzöttség, a diktatórikus represszió, a kelet-európai üldöztetések botránya. A fikcióteremtő műveleteket a *Boris Davidovics síremléke* (1976) és *A holtak enciklopédiája* (1983) a történelmi dokumentumokra terjeszti ki. A személyes tapasztalatok ezáltal egyetemes távlatba helyeződnek: emberi léthelyzetként válnak elbeszélhetővé.

Az idegenség, az otthontalanság közérzetének nem feltétele a kényszerű eltávozás. Ám ennek drámaiságával mérhető a belátás, hogy a megfosztottság tudata sokaknál éppen otthon alakul ki. Nem térbeli, nem nyelvi kérdés, nem következmény, hanem előzmény. A negatív kortapasztalat kiérleli saját poétikáit. A gyenge minőségű fekete-fehér amatőr fotók W. G. Sebald (1944–2001) regényeiben nem művészi, nem illusztratív jellegűek, hanem közér-

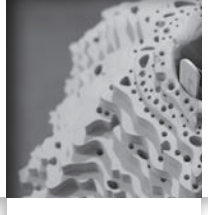

zeti többlettartalmaik által válnak az alkotói stratégia eszközeivé. Az *Austerlitz* (2001) regénycímet a Jacques Austerlitz nevű szereplő vezetéknevéből emeli ki, szövegében azonban a fogalom helynévként is jelentésteljes. A párizsi Gare d'Austerlitzet a deportálandó zsidók táborává alakították 1943-ban. Jacques kimenekített német zsidó gyermekként érkezik Angliába, építészettörténésszé válik.

A figyelemre méltó skóciai szerző, Ali Smith (1962) kivételes fogékonyságot tanúsít mindazon kérdések iránt, ami az eddig említett szerzők fikcióját meghatározta. *Ősz* (2016) című regényének erőteljes kezdő jelenetében „egy vénséges vén embert partra sodor a víz." „Úgy tűnik, az éned, amivel a parton találod magad végül, ugyanaz az én, ami akkor voltál, mikor távoztál." Daniel Gluck fiatal menekültként hagyja maga mögött a kontinenst, művészettörténész lesz. Ám mintha Smith fikciója kötetről kötetre továbbra is bújtatná, óvná a bevándorlást ellenző angliai politika elől a *The Seasonal Quartet* tetralógia egyik kiemelt jelképét és figuráját, Gluckot (vagy ahogyan feltételezem, Daniel Glücköt). A kritikai szembenézésre fogékony poétikai orientációt Smith-nél a jelenkort uraló ideológia, a növekvő kirekesztési hajlam veszélye motiválja.

Az idézett művek és szerzők különféle nemzedékek, alaphelyzetek, nyelvek és szemléleti alapállások képviselői. Sebaldnak szüksége volt a kívülhelyezkedésre, a térbeli eltávolodásra Németországtól ahhoz, hogy a megszerzett distancia által mindazt pontosabban láthassa, amire fogékonysága, értelmiségi kritikai attitűdje predestinálta. Hasonlóak Anselm Kiefer (1945) indítékai is. Nem egzisztenciális kényszer mozdította ki őket, ahogyan az élete derekán Jugoszláviából Franciaországba települő Danilo Kišt sem. A döntő mozzanat az uralkodó ideológiák elutasítása, valamint a távlat belső igénye, ami lehetővé teszi a saját történettel, a történelemmel és a jelen torzulásaival való szembenézést. Annak a Doppelsichtnek a megszerzése, ami biztosítja művészetüknek a radikális magatartást, a fikció számára pedig a *kritikai kettőslátás* többletét.

A történelmi traumákat megélt nemzedék intenciói után a kortárs poétikákban is meghatározóak a szembenézés és az önszembesítés narratív változatai. A személyes megszólalásmódok az önéletrajzi és életrajzi műfajok tényszerű és fikciós formai készletét mozgósítják. A számbavétel az érzelmi és szellemi hagyatékban és helyenként a családtörténeti szálak feltérképezésében találja meg a múlt újraértelmezésének mintáit. Az

önelemzés, emlékezés, reflexió, helyzetértelmezés gyakran a leszámolás magatartását követi. A másik póluson a személyes érintettség ezzel ellentétben a diszkréció, elnémítás, áttételesség nyelvéhez fordul. Az elbeszélők és alakjaik önkép-rekonstrukciói, újra meghatározásai rendszerint drámai hangoltságúak. Alkati adottságok azonban az irónia, az önirónia, a humor érvényesítését is lehetővé teszik, ahogyan ezt a fikció/demencia párhuzamban Stanišić *Herkunft*ja érzékelteti. A felidézés és az emlékező rekonstrukció lehetetlensége az imagináció felszabadultságát és szuverenitását hitelesíti.

o

A harmadik millenium első évtizedeiben színre lépő írói nemzedékekhez hasonlóan, akikben felerősödött a korábbi korszakkal és a jelennel szembeni kritikai magatartás, a kutatóknál megnőtt az Exilliteratur, az exil writing régebbi és újabb változatai iránti érdeklődés. Zvonko Tanevski diszlokációs poétikai projektjében a migrációs témakör alapmotívumai, az áthelyeződéssel összefüggő álláspontok, az ex-jugoszláv kivándorló elbeszélők és a környezetükből kiszakadó szereplők azonossága áll előtérben. A száműzetés irodalmában a haza nem birtokolandó tárgy, hanem a folyamatos megfosztottság képrendszere. A „mozgásban-lévő-haza" nem bezárulás, hanem önmagunk ismétlődő újra megnyitása mások számára.[9] A többes kötődésű alkotók helyének meghatározatlansága, „a rögzített lakóhely nélküli fikció", a „Niemands- und Nirgenland",[10] Biti szavával a „homeland-on-the-move", vagy az általam „portábl hazának" nevezett közérzet és imaginárius többlet a transzkulturális összefüggéseken kívül eleve feltárhatatlan.

A kortárs fikciót az üldözöttség, kirekesztettség, veszélyeztetettség, menekülés narratív modelljei alakítják. E könyvtárat világszerte bővíti az írói imagináció, a számkivetetteknél az emlékező pozíció, az önmegértés vágya, az öndokumentálás szándéka, az eredet és a történeti múlt újraértelmezése, a saját kritikai viszony meghatározása a régi és az új nyelvhez, közeghez, élethelyzethez. A témakör széles skálán jelentkezik, változatos megjelenési formái alapján állandó figyelmet érdemel. Az új bábeli könyvtár sosem látott méretekben növekszik, felvetett problémái pedig egyetemessé váltak. A jelenség nyelvi, poétikai és történeti vonatkozásban is új feladat elé állítja a kutatást.

9 Biti, *i. m.*, 63.

10 Ottmar Ette, *ZwischenWeltenSchreiben: Literaturen ohne festen Wohnsitz,* Berlin, Kadmos, 2005, 241.

A kettős vagy többes hovatartozású szerzőket nem lehet egyértelműen besorolni egyetlen nemzeti irodalomba sem, mert eleve több kultúra örökösei és részei. Műveik nem egyetlen térséghez és nyelvhez kötődnek, hanem a kulturális átszövődések terepén keletkeznek. E pozíció egybeolvaszt, összekapcsol, megkettőz, az imaginárius örökséget a másik nyelv fényében működteti, az újonnan szerzett emberi és művészi tapasztalatot azok számára is összefoglalja a fikcióban, akik előtt ismeretlen e perspektíva. A műfordítói gyakorlat és az alkotói részvétel együttműködése új tényezőként válik hatásossá a nemzeti kontextusban. Az anyanyelvre visszafordított és autorizált regények a folyamat mindkét tényezője, fordító és alkotó számára is kihívások.

Wolfgang Iser fikcióelméletében[11] a fikcionálás aktusának előfeltételeként beszél a reális irrealizálásáról és az imaginárius reálissá válásáról. A folyamat legfontosabb szakasza a még formálatlan világ megértése, valamint az események megtapasztalhatósága, illetve megtapasztalhatóvá tétele, tenném hozzá. Mi az tehát, amit az említett szerzők, valamint a kortárs regények megtapasztalhatóvá tesznek számunkra? Helykeresés, önazonossággal öszefüggő kérdések, saját fejlődéstörténet, számbavétel, áthelyeződés, beilleszkedés. Magunkkal vitt egy vagy több nyelv és kultúra, elsajátított nyelv és kultúra. Több hagyomány együttese, több látószög, ami perspektívát nyit a már ismertre és az újonnan megismertre. Összefoglalóan azok a létkérdések, melyek általánosabb érvényűek a személyes sors önéletrajzi vagy attól független fikciójánál, és kilépnek a nemzeti irodalom kereteiből. A felismerés nem csupán a nyelvváltók és a műveltségük nyelvét választók, hanem az anyanyelvű alkotók számára is nyilvánvaló. „Amikor tehát azért vallom magam olasznak, mert olaszul írok, azt állítom, hogy csak és kizárólag a nyelv használatakor azonosulok nemzeti identitásommal. Ezt leszámítva a nemzettudat valamennyi formájától viszolygok és tartok, kiváltképp, ha a nyelvet kizsigerelve, a bezárkózáshoz vezető tisztaságot szajkózva, vagy gazdasági, esetleg fegyveres túlerővel fenyegetve nacionalizmussá, sovinizmussá vagy imperializmussá fajul. Volt belőle részünk bőven, van és lesz is, épp elég nagy baj ez nekünk, mert a különbségek elhalványításával mindannyian szegényebbek leszünk."[12]

A regényfikció más konstellációban merül fel a nyelvváltó Milan Kundera (1929) *Elárult testamentumok* című könyvében. Megállapításának kultúra- és műfajtörténeti konzekvenciái vannak: „Vándorútján a regény története mintha csak sorra fölébresztette volna Európa különböző részeit, megerősítvén őket sajátosságukban és egyszer-

11 A *Das Fiktive und das Imaginäre. Perspektiven literarischer Anthropologie* (1993) eredeti német kiadásának fontos fejezete jelent meg szerkesztésemben 1997-ben, a teljes magyar kiadás pedig az átdolgozott angol változat alapján vált hozzáférhetővé később.

12 Elena Ferrante, *A nyelv mint nemzettudat* = E. F., *Véletlen találatok*. Király Kinga Júlia fordítása, Budapest, Park Könyvkiadó, 2021.

smind befoglalva őket egy közös európai tudatba."[13] A regény meghaladja a nemzeti határokat, transznacionális karakteréből következően – a sajátos megkülönböztető jegyek ellenére sem korlátozható az egyes nemzeti irodalomtörténetek által. „Nemcsak azért beszélek *európai regény*ről, hogy megkülönböztessem (például) a kínai regénytől, hanem avégett is, hogy azt mondjam: története nemzeten túli; hogy a francia regény, az angol regény, a magyar regény nem képes megalkotni a maga autonóm történetét, hanem mind egy nemzetek fölötti történet részese, ez az egyetlen összefüggésrendszer, amelyben egyfelől a regény fejlődésének értelme, iránya, másfelől egy-egy mű értéke megnyilvánulhat."[14]

A Kunderáéhoz hasonló álláspontot képvisel Gérard Genette is. Egy 1987-es interjúkérdésre, hogy kikre alapozná a virtuális irodalmon alapuló nyitott poétikát, válaszában egy sor nem francia nevet sorol fel (Vladimir Nabokov, John Barth, John Hawkes, Julio Cortázar, Donald Barthelme, Italo Calvino). Bizonyosságként állítja, hogy nem beszélhetünk tovább „francia" irodalomról, az irodalom immár világirodalom. („Je n'ai qu'une certitude : on ne peut plus parler de littérature «française», la littérature est désormais mondiale.")[15]

Hogyan válnak a nemzeti irodalmak nemzetközivé, kérdezi David Murphy.[16] A problémafelvetés azon folyamatok következménye, amelyek nemzetközivé tették az egyes nemzeti irodalmak kutatását is. A kezdeményezés nem az irodalomtudománytól vagy a komparatív szempontrendszerből indult ki, hanem abból a felismerésből, hogy a 20. században minden korábbinál nagyobb méretűvé váltak a kiszakadások, helyváltoztatások, eltávolodások, áthelyeződések. Az ezredforduló tovább gyorsította és fokozta a mozgást. A ki- és betelepülések nem csupán a soknemzetű, bevándorlók által alakított kontinensek kultúráját vagy a gyarmati birodalmakét befolyásolták, hanem az európaiakét is meghatározzák. A frankofónia vagy a germanofónia tárgya nemcsak a származásuk szerinti francia, német, hanem a különféle régiókból származó, franciául vagy németül alkotó írók műveinek kutatása is. Mindazon értékekkel számol tehát, amit a saját kultúrkörbe beilleszkedett írók a választott nyelven hoznak létre. Az amerikai multikulturális irodalmat tárgyaló szócikk fontos szempontja szerint a különféle

13 Milan Kundera, *Elárult testamentumok*, Réz Pál fordítása, Budapest, Európa, 1996, 47.

14 *Uo.*, 46.

15 Jean-Pierre Salgas interjúja Gérard Genette-tel. *La Quinzaine Littéraire* n° 483, 1987. 4. 1. Újraközlés: *Atelier de théorie littéraire* de Fabula, 2021. március. https://www.fabula.org/atelier.php?La_litterature_est_aujourdhui_mondiale

16 Murphy, David, *How French Studies Became Transnational; Or Postcolonialism as Comparatism* = Ali Behdad, Dominic Thomas eds. *A Companion to Comparative Literature,* UK, Blackwell Publishing Ltd., 2011, 408.

kontinensekről érkező alkotók művei éppen azáltal változtatták meg az amerikai irodalom összképét, hogy saját kulturális közegüket reprezentálták.[17]

A származási régió örökségének hatása ebben a konstellációban váratlan fénytörésben mutatja meg a szellemi hagyatékot mindkét közeg, a hátrahagyott és az új közeg számára is. A nyelvváltók elvesznek ugyan az anyanyelvű irodalom számára, a nemzeti kultúrában azonban helyük lesz. Abban is, amelyből saját imaginárius készletüket magukkal vitték, s a befogadó kultúrában is, amelynek nyelvén e tapasztalatot elbeszélik. A műfaji tradíció a nemzeti kategória felett áll, különösképpen a poétikailag sosem definiálható zsáner, a regény esetében. A transzcendentális otthontalanság formáját az ontológiai beállítottság és az az adottság képes új értelemmel telíteni, amely a műfajt folyamatosan közérzeti, önéletrajzi, történelmi, nemzedéki, dokumentáris és egyéb változatokkal konkretizálja és bővíti. A nemzetközi méltánylásban részesült művek átlendülnek a származási hely, az anyanyelv, a nemzeti hovatartozás korlátain, és különféle kontextusokba illeszkedve folytatják útjukat. E terepen módosul a szerző, a kibocsátó és a befogadó közeg befolyása is a mű értelmezésére és értékelésére. Ez ugyanis a nemzetek és irodalmak felett létesülő transzliteráris viszonyrendszer hatásköre.

17 https://www.britannica.com/art/American-literature/Multicultural-writing

BIBLIOGRÁFIA

Beronja, Vlad, Vervaet, Stijn eds. (2016) *Post-Yugoslav Constellations. Archive, Memory, and Trauma in Contemporary Bosnian, Croatian, and Serbian Literature and Culture,* Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung, Vol. 22. De Gruyter.

Biti, Vladimir (2016) Remembering Nowhere: The Homeland-on-the-Move in the Exile Writing of Saša Stanišić and Ismet Prcić. = Beronja–Vervaet ed. (45–71.)

Boldrini, Lucia (2014) Összehasonlító irodalomtudomány a 21. században Európából és az Egyesült Királyságból nézve, Bús Natália fordítása, *Helikon,* 2014. 4.

Ette, Ottmar (2005) *ZwischenWeltenSchreiben: Literaturen ohne festen Wohnsitz,* Berlin, Kadmos.

Ferrante, Elena (2021) *A nyelv mint nemzettudat*. = Uő, *Véletlen találatok*. Király Kinga Júlia fordítása, Budapest, Park Könyvkiadó.

Harchi, Kaoutar (2016) *Je n'ai qu'une langague, ce n'est pas la mienne, Des écrivains à l'épreuve,* Cher, Pauvert.

Iser, Wolfgang (1993) *Das Fiktive und das Imaginäre. Perspektiven literarischer Anthropologie,* Frankfurt, Suhrkamp.

Kundera, Milan (1993) *Les Testaments trahis*, Paris, Gallimard.

Kundera, Milan (1996) *Elárult testamentumok*, Réz Pál fordítása, Budapest, Európa.

Murphy, David (2011) How French Studies Became Transnational; Or Postcolonialism as Comparatism. = Ali Behdad, Dominic Thomas, eds., *A Companion to Comparative Literature,* UK, Blackwell Publishing Ltd. (408)

Nail, Thomas (2015) *The Figure of the Migrant,* Stanford, California, Stanford University Press.

C. Pollock, David, E. Van Reken, Ruth (2009) *Third Culture Kids. Growing Up Among World.* Boston, London, Nicholas Brealey Publishing.

Prcić, Ismet (2011) *Shards*, Grove Press, Black Cat.

Steiner, George (2005) *Bábel után. Nyelv és fordítás* 1. (*After Babel*. Oxford University Press, 1975, 1992) Bart István fordítása, Corvina.

Stanišić, Saša (2008) *The Myths of Immigrant Writing: A View from Germany*. https://www.wordswithoutborders.org/article/three-myths-of-immigrant-writing-a-view-from-germany (Letöltés 2010. 10. 10.)

Taneski, Zvonko (2021) *Poetika diskolácie. Komparatistické sondy k migráciám v južnoslovanských literatúrach po roku 1989,* Bratislava, Univerzita Komenského.

Thomka, Beáta (2018) *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás,* Budapest, Kijárat Kiadó.

Thompson, Mark (2013) *Birth Certificate: The Story of Danilo Kiš,* Cornell University Press. (ua. *Izvod iz knjige rodjenih. Priča o Danilu Kišu,* 2014, Muharem Bazdulj fordítása, Szarajevó, Buybook)

Zimmerman, Tanja eds. (2012) *Balkan Memories. Media Constructions of National and Transnational History,* Bielefeld, Transcript Verlag.

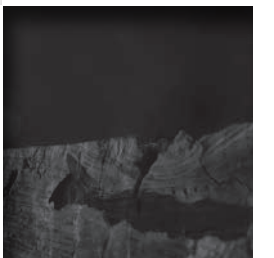

MARTINA CHUDÁ, POST COMMUNICATION, INSTALLÁCIÓ, OBJEKTEK, POSTALÁDÁK, VAS, ELEKTRONIKUS ELEMEK, 2022

LADÁNYI ISTVÁN

ELGONDOLHATÓSÁG, MEGNEVEZÉS, ELBESZÉLÉS ÉS ÖNÉRTÉS DANYI ZOLTÁN *A RÓZSÁKRÓL* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Danyi Zoltán *A rózsákról* című regénye[1] olvasható vajdasági magyar kisebbségi összefüggésekben, a délszláv háború poszttraumás kontextusaiban, illetve a fentiekkel együtt akár az elvándorlás vagy a Nyugat-Európába történő migráció keretezésében. Ugyanígy lehetővé teszi a pszichoanalitikus olvasatokat is, a főhős-elbeszélőnek az apához és az anyához, a felnövés folyamatához, a szerelméhez, a szexushoz és a saját testhez – és a másik testéhez –, a gyermeknemzéshez, pontosabban az apasághoz való viszonyait tárgyalva. Az elbeszélés viszont mintha épp ezeknek a meghatározottságoknak a terhével küzdene, láttatva ugyan ezeket a nagy hagyományokat érvényesítő, preskripcióként működő keretezéseket, mégis mintha inkább megszabadulni kívánna ezektől, a saját egyedi életről való beszéd s ezzel az önmegértés lehetőségeit keresve. Az elbeszélés láttatja az elbeszélő-főhős krízisének elmondásakor a fent érintett életproblémákat, de a megszólalás és írás tétje nem egyszerűen ezek elbeszélése lesz, hanem mintegy a rendre bekövetkező töréseknek az elfogadásával, tudomásul vételével, az elbeszélés általi elsajátításával a saját egyedi sors elsajátítása.

Danyi regényének hőse csak látszólag van otthon. A regény kétharmad részében a születési, származási helyén tartózkodik, ott él abban a vajdasági kisvárosban, ahol az apja termőföldet birtokol, és ezen a termőföldön szabadföldi rózsatermesztéssel foglalkozik. Otthon van, ugyanakkor nem otthonos sem ezen a helyen, sem máshol, szorongások és kényszerképzetek határozzák meg önmagához és a világhoz való viszonyát. Rendre beszámol arról, hogy ha nem akarja, „hogy bajok legyenek", akkor be kell tartania valamilyen sajátos szabályt, végre kell hajtania valamilyen cselekvést, cselekvéssort, vagy éppen el kell kerülnie valaminek az elvégzését. Ezzel kezdődik a regény: „Az ablaknál álltam, és vártam, hogy lemenjen a nap, mert ez volt a szabály, és ha nem akartam, hogy bajok legyenek, akkor meg kellett várnom, hogy lemenjen" (7). Aztán az út menti keresztek megszámolásának a követelményére tereli a szót, hogy eredetileg útnak indult, hogy már napok óta készült arra, hogy megszámolja a kereszteket, hogy egy bizonyos útszakaszon hány található belőlük az út mellett, csak valami folyton eltérítette ettől a szándékától. Így járt most is, pedig már épp elindult, de előtte még elkezdett teát főzni, és közben nézelődni kezdett az ablakon át: „és megláttam a napot, a fejemben egyből megjelent a szabály, hogy ha nem akarom, hogy bajok legyenek, akkor az ab-

1 Danyi Zoltán, *A rózsákról*, Magvető, Budapest, 2021. A regényre a főszövegben az oldalszám zárójeles feltüntetésével hivatkozom.

laknál kell maradnom, és meg kell várnom, hogy a nap lemenjen" (7). Miután pedig lemegy a nap, azután már alkalmatlan megszámolni az út menti kereszteket, a kör bezárult, eltelt a nap, és számolási kényszerének nem tudott ugyan eleget tenni, de folyton alakuló egyéni hiedelemvilága szerint az elbeszélő-főhős legalább elkerült valamilyen beláthatatlan bajt. Az elbeszélő mindig körültekintően megformált, mindent részletet alaposan végigmondó mondatokban beszél, így kimerítően tudósít ezeknek a szabályoknak a természetéről:

> Nem tudom, másoknak szokott-e lenni ilyen, és ha igen, akkor nekik is úgy szokott-e lenni, mint az én esetemben, de azt tudom, hogy nálam már régen is így volt és néha még mindig ugyanígy jönnek elő ezek a dolgok.
> Például ülök egy padon, nézelődök, vagy kint vagyok a földünkön, a rózsákat metszem, vagy pedig megyek valahova az utcán, mert valahova mindig vagy majdnem mindig menni kell, és akkor a fejemben egyszer csak megjelenik egy szabály, hogy ezt vagy azt kell tennem, vagy ellenkezőleg, hogy ezt vagy azt mindaddig nem szabad megtennem, amíg bizonyos feltételek nem teljesülnek, vagy ellenkezőleg, amíg bizonyos feltételek nem szűnnek meg. (7–8)

Kényszerességét Radics Viktória a „rendszeralkotó tudat burleszkje"-ként írja le, úgy jellemezve ezt, hogy „a tények, tárgyak, dolgok rendszerezése, számlálása, adminisztrálása vezet el a babonákhoz és megrögzöttségekhez. A modern tudat paródiája születik meg akarva-akaratlanul a fickó zakkant tudatának bemutatásával."[2] Talán több is ez, mint a modern tudat paródiája, a világ uralhatatlan dolgaitól szorongó és azok kivédéséhez hiedelmeket gyártó emberi tudat reflexe ez, amely védekező szabályok produkciója és reprodukciója a modernséget jóval megelőző antropológiai örökség, amit a főhős a modern világnak a tudat által befoghatatlanként érzékelt összetett kihívásai kapcsán is érvényesít.

A főszereplő férfi szülőhelyéhez, amelynek utcáit naponta járja, és amelyben mindent magától értetődően ismer, egyáltalán nem valamiféle otthonosság képzetei kötődnek. Sokszor szóba hozott lakását mindig afféle Bodor Ádám-i, ideiglenességet jelző megfogalmazásban emlegeti: „a lakásra indultam, ahol abban az időben éltem" (285).[3] Ahogy a lakásához sem fűződik birtokviszonya vagy azonosságérzete (jellemző, hogy semmit sem közöl erről a lakásról), úgy a rózsák is mindig az apja rózsáiként kerülnek szóba, az elbeszélő-főhős az apja rózsaföldjén dolgozik, az apja rózsáit szállítja a szabadkai virágüzletekbe, és végig han-

2 Radics Viktória, *Egyetlen tudatunk szaggatása: Danyi Zoltán: A rózsákról*, Magvető, 2021, litera.hu, 2022. január 1., https://litera.hu/magazin/kritika/egyetlen-tudatunk-szaggatasa.html (Utolsó megtekintés: 2022. június 6.)

3 A *Sinistra körzet* olyan körülményesen pontatlan és ezért teljességgel bizonytalan idő- és helymeghatározásaira gondolok, mint az alábbiak: „Egy tavaszi napon érkeztem kerékpáron a Baba Rotunda-hágóra, onnan pillantottam meg először azokat a kevély ormokat, amelyek tövében később szinte elfelejtettem addigi életemet" (17); „Valahol a rengeteg mélyén élt Béla Bundasian, a fogadott fiam. Évek óta őt kerestem" (17); „Abban az időben, amikor fogadott fiam nyomait keresve Dobrinban éltem" (44); „Abban az évben az év leghidegebb napja tavasz elejére esett" (103).

goztatja saját kívülállását, hogy ő tulajdonképpen fuvaros szeretett volna lenni, afféle közvetítő tehát, csak hogy távol legyen az apja rózsáitól meg a földjétől meg a kötelezően követendő mintáktól – attól, hogy neki is ugyanúgy kelljen élnie, mint mindenkinek körülötte, hogy neki is csak azokból a lehetőségekből lehessen választania. Ezt pedig az apja nem tudja elfogadni, mert hiszen a fuvarozás, a gépkocsivezetés nem munka. Ahogy a regény számos motívumnál felkínálja s ugyanakkor mintha iróniával is kezelné a szimbolikus értelmezés lehetőségét, ez a fuvarosság is a közvetítés, mások cselekvési szándékainak célba juttatása s egyúttal a saját célú cselekvés elkerülése jelképes értelmét kínálja. Fuvarossága semmilyen célt nem mutat, nem fogalmazódik meg ennek kapcsán semmilyen átfogó szándék, a fikción belül nem látszik ez többnek, mint megélhetésnek, mások egymással össze nem függő, kisebb-nagyobb igényei kielégítésének: Magyarországon tanuló vajdasági diákokat vagy szegedi művesekezelésre járó beteget szállít át a határon, katonaszökevény fiaikhoz járó anyákat visz oda-vissza, vendégmunkásokat Bécsbe, gyógyszer- és egyéb bevásárlásokat intéz.

Fuvaroskodását addig végzi, amíg be nem következik a baj, meg nem jelennek a piros foltok, majd egyre fájdalmasabb sebek a péniszén, és az orvosi kezelések mellett a betegségével meg a tovább halmozódó szorongásaival való megbirkózásra mégis azt találja a legjobbnak, ha az apja rózsaföldjén kezd el dolgozni, ha kiteszi magát a rózsák tépésének, horzsolásának, sebeinek, amely sebeknek a gyógyulása a reményei szerint a betegségéből adódó sebek gyógyulásához is hozzásegíti. Apja rózsaföldjén próbálja tehát magát hasznossá tenni, leginkább a rózsákkal kommunikálva, miközben visszatérően látogatja az urológiát, hogy végre kiderüljön, mitől is vannak azok a gyógyulni nem akaró sebek a nemi szervén, illetve miután tumort diagnosztizálnak nála és bonyolult műtéteken esik át, a rózsaföldön végezhető monoton, ugyanakkor koncentrált figyelmet igénylő munkákba veti bele magát, amit a vadalanyokba oltás, a gyökérről kihajtó vadhajtások kitartó eltávolítása, a gyomtalanítás, levelezés stb. szisztematikus műveletsorai jelentenek. Amelyeket persze a módszeres, tetterős apja mindig sokkal hatékonyabban végez nála.

Az anya már hosszú évek óta nincs velük, a háború és az embargó éveiben visszaköltözött ugyanis Magyarországra, amiből megtudjuk, hogy az anya nem vajdasági, hanem magyarországi magyar származású. Ez az anyai szál így nemcsak a lehetséges pszichoanalitikus olvasatot erősíti fel, hanem egy sajátos kisebbségi-többségi identitáshoz, a vajdasági szituáltsághoz, az „anyaország”-hoz, illetve a jugoszláviai adottságokhoz (lehetőségekhez és történelmi kényszerekhez) való viszonyt is bevonja az értelmezésbe. Az otthon fogalmának az elbizonytalanításához is hozzá tartozik ennek a „vajdasági magyar” és „magyarországi magyar” világnak a megkülönböztetése, sőt szembeállítása, és így az otthonfogalomhoz nem a magától értetődőség, hanem épp ellenkezőleg, a feltételesség társul.

A főhős otthontalanságához hozzá tartozik továbbá a „feleségének" nevezett kapcsolata, akiről kiderül, hogy nem a felesége, és épp azért nem, mert az életvezetési mintázatok kérdésében nem tudnak egyetértésre jutni, a főhős visszariad a rá váró kész szerepkörök betöltésétől, ahogy az apja elvárásainak, úgy a családalapítási vonatkozásban előírtaknak sem tud megfelelni, mígnem a feleségének nevezett barátnője el nem megy a Franciaországba kivándorolt szülei után.

Szűkre szabott élettere, választási lehetőségeinek korlátozottsága, az, hogy lényegében alig vagy aligha van befolyása az életét meghatározó eseményekre, láthatóvá teszi, hogy a főhős aprólékosan színre vitt magánéleti válsága, az egymásra torlódott megoldatlanságok és tisztázatlanságok bénító hatása nem önmagában áll, hanem összefüggésben van azokkal a környezeti meghatározottságokkal, identifikációs kérdésekkel és kényszerekkel, transzgenerációs traumákkal, amelyeket apai és anyai kelet-európai öröksége, továbbá a sajátos kisebbségi szituáltság komplex problémaköre jelent, köztük a délszláv háború és a nyomában járó bizonytalanságok és veszteségek traumáival. A családi és tágabb közösségi traumák halmozódása így jut szóhoz a „feleség" kifakadásában:

> (…) elege van abból, hogy mindig ilyen hülyékkel hozza össze az élet, (…), elmegy innen, (…), mert igaza volt az anyjának, ebben a házban nem lehet megmaradni, itt még mindig hullaszag van, és igaza volt az apjának is, mondta, mert az apja előre figyelmeztette, hogy ebben az országban nem lehet megmaradni, ez az ország, még mindig bűzlik a halottaktól (…) (146)

Az elbeszélő-főhős az elbeszélésében bő két évtizednyi időszakot egyben kezel, a délszláv háború és következményei folyamatosan jelen lévőként kerülnek szóba: „nem múlt el, úgy látszik, nem tud elmúlni, soha semmi nem tud elmúlni, ez pedig majdnem olyan, mintha minden egyszerre történne" (124). A minták követése és elutasítása között vergődik, a családi és tágabb közösségi múltak, traumák foglyaként, és az ezekkel terhelt főhős ebben az időszakban csak akkor szabadul meg a számolási és egyéb kényszereitől, amikor a városa utcáit járja. Sétának nem nevezhető időtöltés ez, nem is a saját terület valamiféle bejárása, hanem eltökélt járkálás, gyaloglás a gyaloglás kedvéért, azért, hogy ne legyen otthon, pontosabban ne legyen konkrétan valahol egy helyen.

Az otthonhoz való felemás viszonyban, az eldöntetlenségek sorában az hoz radikális változást, amikor az apa révén ez a saját közege löki ki magából a fiút, amikor az apa megelégeli azt, hogy a fia nem azonosul azzal a képpel, amit a közösség vagy a hagyomány képviseletében elvár tőle. A rózsák közt végzett munka körül eszkalálódik összetűzéssé hosszan tartó, hallgatag egyet nem értésük, az apa mintaadása és a fiú azonosulásának hiánya és teljes tanácstalansága,

hogy akkor végtére is mit kezdjen magával a szűk lehetőségek, a behatárolt azonosulási mintázatok között. A kényszerek és szorongások egyre szűkebbre veszik a mozgásterét, beszorul a lakás („ahol akkor lakott") és egy, az anyjától örökölt használt női kerékpárral csellengve megközelíthető rózsaültetvény közé, a magára maradt apa mellé a magára maradt fiú. Ebben a csellengésben állja el az útját az apa:

> Nem kell, hogy csináljam, mondta, nem kell semmit se csinálnom, hazamehetek, nincs itt semmi dolgom, majd ugyanolyan halkan és higgadtan hozzátette, hogy különben is szart ér a munkám, szart ér az egész, amit a rózsákkal csinálok.
> Fájt, amit mondott, de nem az igazság fájt, és még nem volt vége, nem hagyta abba, ugyanolyan halk és higgadt hangon folytatta, hogy semmi nem lett belőlem, ugye tudom, hogy semmi nem lett belőlem, nincs feleségem, nincs gyerekem, nincs rendes munkám, és még a rózsákhoz se értek, szart se ér, amit a rózsákkal csinálok, mondta ezt is még egyszer, nem tudnék felnevelni egy szaros rózsatövet se. (282)

Nem kitöréstörténet kezdődik ettől fogva, a regény kétharmadánál, inkább a perspektívák sajátos kitágulása, a saját élet addigi összefüggéseinek, kényszeres kereteinek fölszámolása. Az enklávészerű korábbi világából kilépő főszereplő a belgiumi útjával nem valamilyen megoldást kínáló világba lép be, a regény nyugat-európai, elsősorban brüsszeli és oostendei színe nem a jólét vagy a szabad önmegvalósítás világaként nyer értelmet, hanem a kiüresedés jelentéseivel. Nem valamilyen másik kollektív mintázatot választ magának sorsértelmezésül a főhős, hanem a korábbi kényszereitől szabadul meg – elsősorban annak keretein kívülre kerülve, az új közegben új felismerésekre jutva. Leginkább a kiüresedés elnyeréseként, az én felszámolásaként adhatunk értelmet az egyedi tapasztalatok és az ehhez kapcsolódó felismerések soraként elbeszélt útnak. Az első személyű elbeszélő végig tartózkodik attól (vagy nem képes rá, meg sem fogalmazódik efféle igénye), hogy erős, sorsszerű értelmezést adjon a vele történt eseményeknek. Nyugat-európai útja kapcsán láttatja, hogy alkalomszerű, az apai elutasításból következő, saját cél nélküli útról van szó. Egy, a szülővárosából már korábban elvándorolt ismerőse régóta hívja, hogy látogassa meg, de korábban mindig elhalasztotta ezt a látogatást. Miután apja elküldi magától, és a „felesége" is elhagyja, jobb híján indul útnak. A gyermekkori ismerősnél tölt el néhány napot Brüsszelben, az ő révén ismerkedik meg bizonyos G.-vel, egy menekültekkel foglalkozó alapítvány vezetőjével. Brüsszelnek, illetve Oostendének az egykori gyarmatbirodalomra épült jelenében tapasztalja meg a múlt terhes örökségéhez való elfogadóbb viszony lehetőségeit. Itteni tapasztalataiban

a múlthoz való viszonyban nem a múlt eltörlése, korrigálása vagy helyrehozása, hanem a jelenben való tovább létezés fenntartása mutatkozik meg. Tulajdonképpen a jelen időt találja meg Brüsszelben és Oostendében, amely a múltbéli történések egymásra rakódott rétegei fölött van. A múltba már nem lehet belenyúlni, azon már nem lehet korrigálni, a jelen az, amivel valamit kell kezdeni. „Mindegy, gondoltam, a múltnak vége, és milyen jó, hogy örökre vége van." (315.) A múlthoz való viszony változik meg radikálisan az idegen, saját, örökölt, terhelő jelentéseket nem hordozó környezetben. Először a Brüsszelben látott (akár apja rózsakertjéből is eredeztethető) öreg Grand Gala rózsabokor juttatja arra a „lényegbevágónak vélt felismerés"-re, hogy

> (…) ez a rózsabokor azért nőhetett ilyen magasra, gondoltam, azért tudott feljutni, felkapaszkodni az első emeletig, mert újra és újra leszedték róla a virágokat.
> Ez ismerős volt, hasonló szaggatottsággal már találkoztam korábban, mikor az életemen gondolkoztam, ellenben csak most, a brüsszeli Grand Gala előtt állva értettem meg, hogy ezek szerint nemcsak apám, hanem én is a saját életemet éltem, hogy nekem éppen ez a szaggatott élet jelenti a saját életet, mely folyton megakad, mintha valaki újra és újra kiütné a kezemből, és utána sokáig nem tudnám felvenni a fonalat. (326)

A Brüsszelben és Oostendében kívülálló szemlélőként összeadódó tapasztalata lesz, hogy az utólag módosíthatatlan, helyrehozhatatlan múlt helyett, a múltat tudomásul véve, a halottakat rendesen eltemetve, de a jelenben kell élni. A népirtások rosszul elföldelt halottai kapcsán jut a következtetésre: „Talán csak annyi kellene, tényleg nem sok, mindössze annyi, hogy kiszedjük őket, mint ahogy a rózsákat szoktuk kiszedni ősszel a földből, és aztán újra eltemessük, szépen egyesével, mint ahogy a rózsákat ültetik a kertben." (369) Ez után állapítja meg otthontalanságáról, hogy „[m]ég sincs ebben semmi szomorú vagy tragikus vagy súlyos, egyszerűen csak így van, és ez így természetes" (369). Hogy nincs mire várni, hogy megváltozzanak a dolgok, amitől majd el lehet kezdeni a saját életet, „nekem éppen ez a szaggatott élet jelenti a saját életet, és ha ez a sajátom, akkor nem kell másik, és akkor nem kell semmit folytatnom, nem kell semmire várnom, hanem örülnöm kell, örülni annak, hogy ez van" (370). A folyamatosan újraíródó jelennek egyik megtapasztalása és jelképe lesz a tenger, a fövenyével, a megújulóan egymásra torlódó és a parton elnyúló, abba belemosódó hullámaival. A tenger a maga minden időbeliségen túlmutató jelenlétével. Az elbeszélő kiüresedésének egyik helye az oostendei tengerpart lesz, a másik egy nyitott könyv a migránsokkal foglalkozó alapítványt vezető ismerős asztalán. Ezt a könyvet hangsúlyosan nem azonosítja be: „Megmondhatnám, hogy melyik könyv volt, az előbb még úgy gondoltam, hogy megmondom, de maradjon inkább kimondatlan, legyen ez az én titkom,

ha minden mást ilyen nyíltan kipakoltam, és ezzel sebezhetővé tettem magam." (414.) Mindössze abból tudunk kiindulni, hogy a kiadvány kétnyelvű, a két nyelv közel áll egymáshoz, és az eredeti szöveg mellett francia fordításban olvasható a mű. A főhős nem tud franciául, de mivel a művet végigolvassa, helyenként összeolvassa a francia fordítással is, így a mű eredeti nyelvén ezek szerint tud olvasni. Jóval korábban, még a vajdasági rózsatermesztés és -értékesítés kapcsán pedig szó esik a főhős olasz nyelvi tanulmányairól, amit apja azért finanszíroz, mert így a fia tolmácsolhat az olasz rózsakereskedőkkel folytatott tárgyalásain.

Megkerülhetetlen és aligha lezárható értelmezői feladat a megbízhatatlan első személyű elbeszélő „otthoni" és „idegenbéli" tapasztalatainak fikcióbéli közvetítettsége. Az elbeszélő az események átélőjeként közvetíti a vele történteket, közléseinél jelentős vonatkozásokban a hiányjeleknek (elhallgatásoknak vagy percepciós, kognitív, nyelvi hiányoknak) kell jelentést tulajdonítanunk. Az a kényszeresség, amelyet az elbeszélt cselekvéseiben észlelhetünk, tetten érhető az elbeszélésmódjában is. Folyamatosan korrigálja, pontosítja elhangzott közléseit, újra és újra visszatérőleg megmutatkoznak kényszeres gondolati és nyelvi mintázatai, végtelen részletességgel ismétlődően taglal egészen parciális részleteket, miközben ezek „mögött", „között" akár az apával, akár az anyával kapcsolatban „bőséges" a hallgatás tere, a „feleség"-nek nevezett kapcsolata pedig egészen enigmatikusnak bizonyul a közléseiben. Ennek különösen tanulságos bizonyítéka az *Élet és Irodalom* hetilap rendszeres kvartettjének Danyi regényét tárgyaló alkalma, ahol a Bárány Tibor, Gács Anna, Károlyi Csaba és Puskás Panni kritikusnégyes egymásra reflektáló beszélgetésében nagyszerűen manifesztálódik az első személyű elbeszélő karakteres el- és mellébeszélése nyomán létesülő termékeny bizonytalanság. Itt Bárány Tibor az elbeszélő megbízhatatlansága kapcsán szóba hozza annak lehetőségét, hogy a feleségnek nevezett barátnő tulajdonképpen prostituált, akinek a főhős minden alkalommal, amikor nála jár, pénzt hagy az asztalán. Kritikustársai kétellyel fogadják ezt a meglátását. Bárány ezt és az elbeszélő megbízhatatlanságának egyéb jelzéseit az elbeszélő felett is érvényesülő szerzői iróniának látja. Figyelemre méltó, hogy szerinte ez az irónia a belgiumi szín elbeszélésében lévő felismerések sorára is érvényes.[4]

A főhős a belgiumi út során válik története elbeszélőjévé, és jut el (Krasznahorkai László *Sátántangó*jának elbeszélőjéhez valamelyest hasonlóan) a regény kezdőmonda-

4 *ÉS-kvartett – Danyi Zoltán* A rózsákról *című regényéről*, Élet és Irodalom, 2022. március 4., 20–21.

tához, és kezdi írni történetét először csomagolópapírból felszabdalt szabálytalan papirosokra, majd hazatérve az apja fel nem használt, érvényét vesztett rózsató-deklarációinak a hátlapjára. Az egész szöveg így, minden megbízhatatlan közlésével együtt a fikció szerint a „felismerésekre" jutott főhős-elbeszélő írásaként jön létre, amelynek révén elmondja a történetét, hogy elbeszélése révén sajátjává tegye és megérthesse. Ennek pedig meghatározó része az elbeszélésmód, ami nemcsak az események és kényszeres cselekvések aprólékosan részletező közvetítéseként olvasható, hanem tetten érhetők benne az elhallgatások vagy az önreprezentáció vakfoltjai is. Az elbeszélő folyamatosan szóba hozza az emlékezet problémáját, és bizonytalanságot tart fenn azzal kapcsolatban, hogy pontosan hogyan, hol, milyen sorrendben is történtek meg az elbeszéltek. Más vonatkozásokban épphogy nem reflektál az ilyen hiányosságokra. Kevés, ugyanakkor jelentőségteljes szó esik az anyáról, sejtetéseket olvashatunk az apa és az anya kapcsolatáról, hogy a magyarországi anya voltaképpen érdekből ment hozzá a jugoszláviai magyar apához, csak hogy kiszabadulhasson a kommunista Magyarország világából, miután meghiúsult az 1956-os Nyugatra szökési kísérlete. Amikor elkezdődik a délszláv háború, akkor ennek ürügyén visszaköltözik Magyarországra, és csak formális kapcsolatokat ápol fiával (cipősdobozban eljuttatott, majd elmaradó zserbóküldemények, egy többkötetes lexikon első két kötetének megküldése karácsonyi ajándékokként, majd a folytatás elmaradása a későbbi években, vagyis a világreprezentáló lexikon csonkán maradása). Egyszer felbukkanó (voltaképpeni első) emlékként szóba kerül az anya türelmetlensége és agressziója is az őt idegesítő, akadályozó kisgyerekével szemben, de az anya kapcsán jóval több az elhallgatás, mint az elbeszélés, csupán egy-egy alkalmi közlés, kitérő erejéig kerülnek szóba a vele kapcsolatos részletek.

Feltűnő, hogy az elbeszélő mennyire tartózkodik a megnevezésektől. A rózsák nevével is bajban van, amikor szüksége van ezekre a nevekre, akkor rövid időre megjegyzi, utána újra és újra elfelejti őket. Nem jutnak eszébe a virágboltok nevei sem, nem emlékszik az utcanévre, ahol rendszeresen eljár, szükségesnek tartja elmondani, hogy apja nem adott nevet a kutyáiknak, csak körülírással azonosították őket. De nem nevezi meg saját magát sem, annyit közöl, hogy „a nevem is tizenegy betűből áll" (373), nem mondja ki az apa vagy az anya, sőt a „feleség" nevét sem, és a gyerekkori barátot és mindenki mást, az orvosait és ápolóit is csak körülíró megnevezéssel azonosítja, egyedül az Oostendében megismert, menekültekkel foglalkozó alapítvány vezetője szerepel G. névrövidítéssel. Ugyanígy elkerüli szülővárosa megnevezését, miközben a többi településnevet és a szülőváros egyes részeit, bizonyos helyeit konkrétan megnevezi, beazonosítja az útvonalakat, de az ezekből felismerhető Zenta városnév nem hangzik el. Semmit sem tudunk meg a szülővárosról, a hozzá való viszonyról, a főhős itteni helyéről, nevelődéséről, iskolájáról, iskolatársairól. Megemlíti, hogy régebben még voltak barátai. Szinte teljesen kihalt ez az elbe-

szélt város, és nem tudjuk, hogy mi történt, mi történik a lakóival, mi van az egykori laktanyával, a szóba hozott Jézus Szíve-templommal, a szirom formájú, lekerekített sírkövekkel jellemzett zsidó temetővel, és miközben szóba kerül a szerb temető, egy árva szó nincs a szerbekről, vagy szóba kerül a tiszai ártér, de nincs szó a Tiszáról, Brüsszel tulajdonképpen sokkal bőségesebb leírást kap a regény végén, mint az a város, amelynek a leginkább meghatározónak kellene lennie a főhős életében. Elmarad az önértelmezői folyamatban meghatározóként szóba hozott, az újdonsült oostendei ismerős asztalán nyitva talált könyv megnevezése is. A megnevezések identitáslétesítők lennének, ezek körül pedig kötelmek alakulnak ki. A főhős pedig arra törekszik, hogy távol tartsa magától a kötelmeket, szabadulni igyekszik egyértelműségüktől. A nevet nem kapott dolgok és jelenségek jelentőségét húzza alá a regény végéhez közeledve az elbeszélő groteszk eszmefuttatása a láb két névtelen lábujjáról, ide csatornázódnak be a megnevezések körüli elbeszélői bonyodalmak (az akkurátus pontosságigény, az elfelejtett nevek és megnevezések, a rózsák neveivel kapcsolatos elbeszélői kitérők), de a legerőteljesebben az oostendei tengerrel kapcsolatos tapasztalatok elbeszélése láttatja a névadások kérdésességét. Ironikus jelentőséggel telítődik Anderlecht megnevezése az elbeszélt történet mélypontjaként, az Ostende–Oostende kettős változatú név körüli bizonytalankodás, ahogy az északi-tengeri tapasztalat meghatározó része lesz az is, hogy a tengert nem érinti meg a saját emberi neve, hogy a tenger hullámai név nélkül mosódnak bele a partba, folyton létesülő alakzatai folyamatosan törlődnek.

Ugyancsak polemikus a rózsákhoz való viszony, és a szerzői irónia lehetőségét vetik fel az így felkínált értelmezési lehetőségek. A rózsákkal kapcsolatos mindennapos gondozásba, termelői viszonyba belenőtt férfi számára a rózsák keretezik és értelmezhetővé teszik a világot, a világ jelenségeibe belevetíti a rózsaformát, jóformán az értelmezői szájába adja a rózsaszerű olvasatokat. Radics Viktória például így foglalja össze a rózsák nyelvén a regénnyel kapcsolatos meglátásait:

> A regényszöveg is elnyeri rózsa-struktúráját, Rilkét is megidézve, aki szerint a rózsa „tiszta ellentmondás". A Danyi-szöveg tanúsága szerint pont az ellentmondásosságnak, az ambivalenciáknak az elviselése, mi több, kibontása alkothatja „a felismeré-

> sek rózsáját", ami a tudatban van, de a világgal bensőséges kapcsolatban. Alighanem a világgal való bensőséges kapcsolat kimunkálása vezetett el a gyógyuláshoz, a *szabadság színtelen rózsájának* felleléséhez. (…) az eszmélkedés rózsabonyolultságú és rózsaformájú természete érdekli, más szóval: a nem-lineáris gondolkodás, a meditáció, ami felszámolja vagy semlegesíti a gondolatokat, s amihez a rónaság és a tenger a legmegfelelőbb, szinte festői háttér.[5]

A rózsákkal való munka monotonitása is meditációs lehetőségként kerülhetne szóba, de ennek inkább a feszült koncentrációt igénylő volta hangsúlyozódik, amely nem engedi meg, hogy a munkát végző önmagára figyeljen, olyan tevékenység tehát, amibe el lehet menekülni a saját problémák elől. A rózsagondozás azt láttatja, hogy a műveletek szakszerűsége és célszerűsége, az oltás és a vadhajtások letörésének radikális beavatkozása nem a rózsának a saját természetes jellemzői szerinti gondozását jelenti, hanem a rózsa mint civilizációs növény megrendszabályozását. A rózsák meghatározzák az elbeszélő-főhős gondolkodását, reflexióra késztetik a nemesítésükkel kapcsolatban, vagyis a vadalanyok leigázásával, az ember általi hasznosításukkal kapcsolatban. Észreveszi, hogy az ember a rózsa egész létét a virágjára fókuszálva szemléli, és hogy a virágjuk nélkül meg sem tudják őket különböztetni. A rózsák – maguk is a szaporítás szerveként, de bimbós és kinyílt formájuk révén is – kapcsolatba kerülnek a férfi és a női nemi szervvel. Egymás hasonlataként kerülnek szóba („…már másnap hervadni, lankadni, kókadni kezdenek, és a fejük lekonyul, mint a fasz" [53]; „az öle így teljesen kinyílt, kitárult, mint a nyíló rózsa" [105]); szeretkezése is „a rózsák nyelvén" fogalmazódik meg: amikor pedig a beteg hímvesszőjével közösül, akkor a férfi úgy érzi, mintha tüskék között mozgatná a péniszét, amikor viszont a műtétet követően először szeretkeznek a barátnőjével, akkor épp ellenkezőleg, „nem voltak benne tüskék, most nem éreztem tüskés ágakat, miközben csináltuk, hanem csak szirmokat éreztem" (102).

Egészen más összefüggésekben is a rózsák szerint beszéli el az eseményeket. A délszláv háború kapcsán felidézve a szarajevói piacot ért bombatalálatot, eszébe jut, hogy egy ugyanolyan Golfba rakodják a holttesteket, mint az apja gépkocsija, és ugyanolyan gyorsan pakolják tele, mint ahogy az apjával megrakják a Golfot vágott virággal (52).

5 Radics, *i. m.*

A brüsszeli út elbeszélése során is kitüntetett hely jut a rózsáknak a városi terek bejárásakor, a rózsakertészetben szerzett tapasztalatok ott vannak a percepcióban és a reprezentációban. A rózsatermesztés műveleteinek célszerű kíméletlensége az egykori gyarmatbirodalom kuliszszái között párhuzamba kerül az afrikai gyarmatosítással, a városfalaknak a feketék vérén szerzett arany díszeivel és a vadrózsák gyarmatosításával nevelt gazdag virágdíszű rózsabokrokkal.

A rózsák elsődlegesen szabadföldi kertészeti növényként, az általuk meghatározott térrel, az elbeszélt világ meghatározó tényezőjeként egyszerűen elbeszélői reflexiós felületet képeznek, az elbeszélő világának, cselekvéseinek, gondolkodásának, nyelvi reflexióinak tárgyát és környezetét, sajátos kommunikációs közegét alkotják. A rózsakertész fiának krízise természetszerűleg ebben a közegben, kulturális és kognitív-nyelvi keretezésben tud színre kerülni. Amikor az apával történt konfliktusa eszkalációját követően „hazamegy" „a lakásba, ahol abban az időben élt", akkor is a rózsák szerint kezd el gondolkozni a helyzetén.

> A rózsák nekem addigra ugyanis mást jelentettek, már nem kötöttséget, nem az elvárást, nem a kötelezettséget jelentették, hogy folytatnom kell, amit apám elkezdett, vagy ha tágabb értelemben vesszük, akkor úgy is mondhatom, hogy abban az időben a rózsák már nem azt jelentették számomra, hogy nekem is úgy kellene élnem, és ugyanazokat a dolgokat kellene tennem, mint amiket a többiek tesznek, azok a többiek, akikről úgy képzeltem, hogy nem a saját életüket élik, hanem mások életét másolják (…) Azon az őszön, azon a bizonyos következő őszön már a magaménak éreztem a rózsákat, a saját életemnek éreztem őket, így tehát azzal, hogy elzavart, apám a saját életemet vette el tőlem. (285–286)

Nem kerül viszont szóba a rózsa mint civilizációs növény gazdag kultúrtörténete, nem érvényesül a kereszténység rózsakultusza, a népi kultúra rózsaszimbolikája, és egyet kell értenünk Károlyi Csabával, aki szerint „ennek a fiúnak Gertrude Stein rózsája aztán eszébe nem jutna. Nagyon érdekes, hogy a rózsa hatalmas kultúrtörténeti kontextusa itt nem kerül elő egyáltalán."[6] A rózsához való viszony sajátos ellentmondásossága magában hordozza a szerző és elbeszélője közti mezőben érvényesülő iróniát.

Az első személyű elbeszélő a kívülről rászabott kényszereket és a maga kényszeres cselekvéseit, kényszerképzeteit, szenvedés- és kereséstörténetét a számára a története főszereplőjeként rendelkezésre álló nyelvben és az ennek révén közvetített gondolkodásban együtt viszi színre. A kényszerképzetek láttatása, az ezeket közvetítő nyelv megjelenítése a reflexió

6 Károlyi Csaba, *A megszabadulásról*, Élet és Irodalom, 2021. november 26., 18.

tárgyává teszi magát a nyelvet, a megnevezésekben, kategóriákban, diagnózisokban reflektálódó szemléletmódokat, miközben a küzdelem a megszólalásra késztető tapasztalatok közvetítésével a test, a növények, a tárgyak, a természeti környezet saját létmódjára és kommunikációjára irányítja a figyelmet, arra, ahogy a rózsató, a nap, a tenger közli magát a környezetével. A főhős elbeszélővé válása abból a törekvésből indul ki, hogy a maga örökölt kognitív és nyelvi kereteivel, elbeszélése révén belekezdjen saját sorsának elsajátításába. Beszéde nem befejezettként, hanem folyamatosan alakulóként mutatja fel magát, önmaga pontatlanságainak, kihagyásainak jelzésével, visszatérőleg érvényesített korrekciókkal viszonyul az elbeszélés tárgyához, a lehetőségeivel kapcsolatos távolságtartó irónia és ugyanakkor a létezésének elfogadásával járó elkötelezettség polémiájában. Nagy hatással van rá az Oostendében megismert, menekültekkel foglalkozó férfi elfogadó, elvárások nélküli érdeklődése, amivel az elbeszélő-főhős felé fordul. Ez az elfogadás egy nem rögzült pozícióból, nem valamilyen elvárásrendszer felől érkező figyelem, hanem a másik másságának, egyediségének a minél inkább a másik felől való megismerésére, a hozzá közelítésre törekvő figyelem.

Az így felépülő regény, noha érinti a kisebbségi létezés hétköznapi vonatkozásait, aktivizálja a háborús problematikát, illetve mindkét vonatkozásban a történelmi dimenziókat, az apához és az anyához, továbbá a „feleséghez" való viszonyban érvényesíthetők a pszichoanalitikus kritika eszközei, a nyugat-európai út olvasatában pedig a migrációs irodalom és a posztkoloniális diskurzus összefüggései, a rózsákhoz és egyáltalán a természeti környezethez közelíthetünk az ökokritika szempontjaival, céljai mintha ezeken innen és túl lennének: az egyéni létezés egyediségére próbál figyelni az elbeszélés, illetve ott, ahol ezen túlmutat, ott viszont a civilizációs mechanizmusokkal létesített parciális kategóriákon túlmutató egyetemesség irányába tapogatózik, ehhez keres nyelvet. Ebben a vonatkozásban vetül egymásra az elbeszélésben a felszántott földdel és a hullámzó tengerrel való találkozás misztikusnak is nevezhető élménye (235–238, illetve 438–439).[7] Danyi nyelvkeresésének/nyelvteremtésének meghatározó részét jelentik a fentebb részletezett elhallgatások és elnémulások. A regény jelentőségteljesen elhallgatja annak a bizonyos kétnyelvű kiadványnak a címét, amelyet a főhős elbeszélő az oostendei tengerpartra néző lakásban olvasott. Azt hiszem, hogy *A rózsákról* megkövetel egy alapos összeolvasást Dante *Isteni színjátékával*.

7 Alapos indokkal hozza szóba Domján Edit épp a felszántott föld élményének elbeszélésénél használt áramlásfogalomra utalva a zen buddhizmust, illetve Hamvas Béla esszéit. Lásd: Domján Edit, *Sziszüphosz rózsái*, dunszt.sk, 2021. december 29., https://dunszt.sk/2021/12/29/sziszuphosz-rozsai/ (Utolsó megtekintés: 2022. június 6.)

MARTINA CHUDÁ, POST COMMUNICATION, INSTALLÁCIÓ, OBJEKTEK, POSTALÁDÁK, VAS, ELEKTRONIKUS ELEMEK, 2022

BALÁZS IMRE JÓZSEF

TÖBBNYELVŰSÉG, NYELVKÖZISÉG, ADAPTÁCIÓ: ROMÁN–MAGYAR IRODALMI ÁTJÁRÁSOK

A román és magyar irodalmi mezőben való egyidejű jelenlét, irodalmi igényű szövegek mindkét nyelven történő publikálása sokáig meglehetősen ritkának bizonyult a romániai közegben. Az ezredfordulót követően viszont több szerző is – Demény Péter, Horváth Andor, Mihók Tamás stb. – mindkét nyelven írt és közzétett köteteket. Az írás a többnyelvű irodalmi jelenlét kontextusait, indítékait, lehetőségeit vizsgálja, poétikai különbségekre, adaptációs eljárásokra, a kulturális fordítás gyakorlataira figyelve az említett három szerző köteteiben.

A KISEBBSÉGI IRODALMAK INTEGRÁLTSÁGÁNAK KÉRDÉSE

Az olyan típusú vállalkozások, mint a Bloomsbury kiemelt figyelemnek örvendő *Literatures as World Literature* című könyvsorozata, jelentős lépéseket tettek az utóbbi években az irodalomértelmezés nemzeti paradigmáinak újragondolása irányában. A *world literature studies* módszertana az egyes irodalmak lenyomatát azok hatásában, hálózatszerű működésükben és interferenciáikban vizsgálja. David Damrosch *What is World Literature?*[1] című könyve szerint ebben a megközelítésben az válik fontossá, ahogy az egyes művek reflexív struktúrává is alakítják, ezáltal mintegy saját szövegükbe építve saját interakcióik lehetőségét. A változás és adaptálódás, amely e művek kulturális fordításai során bekövetkezik, szükségszerű velejárója e szövegműködésnek – maga a fordítás, fordíthatóság kérdésköre is jelen van tehát a *world literature studies* paradigmájában.

E megközelítésmódot figyelembe véve a magyar irodalomtörténetekben döntően regionális irodalmakként kezelt határon túli magyar irodalmak kérdésköre is újragondolható. Egy korábbi tanulmányomban[2] amellett érveltem, hogy a regionális irodalmak története a magyar irodalomtörténet-íráson belül esélyt jelenthet a nemzeti irodalmi paradigmák leszűkítő gesztusainak azonosítására, a narratívák pluralizálására, és ezzel összefüggésben a referencializáló kódoláshoz képest a művek regionalizáló *olvasatairól*, illetve azok sokféleségéről beszéltem valamiféle esszencializáló regionalitáselv ellenében.

Az említett tanulmány megírása óta egyre többet foglalkoztam a magyar emigráció különböző korszakainak szerzőivel, és magában a kortárs irodalomban is felerősödött az irodalmi mondializáció jelensége: ezzel összefüggésben hallhatóbbá vált azoknak a szerzőknek a hangja, akik kulturális identitásukat eleve nem a nemzeti irodalmak paradigmáin belül

1 David Damrosch, *What is World Literature?* Princeton, Princeton University Press, 2003.
2 Balázs Imre József, *Egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához* = B. I. J., *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*, Kvár, Egyetemi Műhely, 2015, 7–20.

gondolják el – a helyszín, ahol alkotnak, a térbeliséget tekintve legalábbis, extraterritoriális a „nemzeti" terekhez képest. A hasonló példáknak a jelentőségükben megkerülhetetlenné válása új modellek kidolgozását is lehetővé tette, akár a magyar irodalomtudomány számára is, és ebben az értelemben a határon túli irodalmak átfogó értelmező elvéhez képest megnőtt a „nyugati magyar irodalomnak" mint modellnek a jelentősége. Képződményként, történeti értelemben, térbeli elrendezettségében, többnyelvűséghez való viszonyában itt eleve plurális stratégiákat azonosíthatunk a huszadik századi magyar irodalmat tekintve, és természetesen politikai összetevőkkel is számolnunk kell ebben az esetben. Összességében elmondható azonban, hogy egyfajta „többes affiliáció" felé mutató modellről van szó,[3] amely demokratikus körülmények között, önkéntes választáson alapuló hálózatosodást jelent. E modell felől visszanézve a korábban kizárólag nemzeti paradigmákban elgondolt, Magyarországon születő irodalmi művekre is akár, természetesen felfedezhetjük e művek némelyikében is a „worlding" stratégiáit, illetve – valamivel evidensebb módon – a regionalitás paradigmái is megújíthatóvá válnak.

Megközelítésem előzményeként tekintek Láng Gusztáv 1998-as, *Kivándorló irodalom* című kötetére,[4] amely ugyan legnagyobbrészt „klasszikus" regionalitáskoncepciókkal, kiemelten a transzilvanizmus kérdéskörével foglalkozott, címválasztása révén, illetve az „emigráns" Mikes Kelemen, Kuncz Aladár, Áprily Lajos életműveinek prioritást élvező kezelésével ugyanakkor ki is mozdította azokat a térbeliség paradigmájának esszencializáló exkluzivitásából. Ő figyelmeztet arra is, hogy a kultúrákhoz való viszonyban, a kulturális integráció kérdéskörében mennyire fontos figyelembe vennünk a politikai tényezőt – konkrétan azt, hogy az állam (amely Kelet-Közép-Európában a 20. század folyamán jellemzően nemzetállamként tételezi önmagát) mennyiben kezeli demokratikus, elfogadó módon a kisebbségi kérdést. Láng Gusztáv egy Kántor Lajossal közösen írt könyvében a romániai magyar irodalomnak egy olyan definícióját illesztette be a könyv elejére, amelyik egyfajta hibriditás vagy „ötvözet" elvéből indult ki, a szocialista internacionalizmus szellemében: „A meghatározás, amelyet nem akarok itt szó szerint idézni, lényegében két tényezőben jelöli meg az erdélyi – és általában a kisebbségi – irodalmak meghatározóit. Az egyik az a társadalmi, politikai közeg, amelyben létezik. Ez a sokat vitatott romániaiság fogalom kérdése, tartalma, léte. A másik pedig a magyar irodalomhoz kötöttsége, amely kötöttséget a nyelv azonossága és – ahogy akkor a cenzúrának szóló dodonaisággal mondtuk – az irodalmi hagyományok tágan értelmezett közössége biztosítja."[5] Amikor mintegy két évtized távlatából Láng újragondolja ezt a definíciót, akkor a következő észrevételt teszi: „Fokozatosan fel kell ismernünk, […] hogy ez a két tényező nem

3 Imre József Balázs, *Trees, Waves, Whirlpools: Nation, Region, and the Reterritorialization of Romania's Hungarian Literature = Romanian Literature as World Literature*, eds. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury Academic, 2018, 157–175.

4 Láng Gusztáv, *Kivándorló irodalom*, Kvár, Komp-Press, 1998.

5 Láng Gusztáv, *Séta egy definíció körül* = L. G., *Kivándorló irodalom*, 35.

egészíti ki egymást, sőt egymással ellentétes is lehet. Ugyanis a kisebbségi irodalmat érő társadalmi hatások erősségét az határozza meg, hogy a kisebbségben élő mily mértékben tud – nem a kulturális, hanem a valóságos társadalmi létének meghatározóit figyelembe véve – érzelmileg azonosulni annak az országnak, annak az államnak az érdekeivel, amelynek polgára. Minél demokratikusabb ennek az országnak a politikai szerkezete, annál könnyebb és természetesebb ez az azonosulás, ami viszont az anyaországtól távolító hatású lehet, következésképpen lazítja a kapcsolatot azzal az identitásörökséggel is, amely az irodalma magyarságát meghatározza."[6] Az észrevétel, úgy gondolom, annak figyelembe vételét is tartalmazza, ami a nyugati magyar irodalom 20–21. századi modelljével szembesíti a klasszikus regionalitáskoncepciókat, amelyek a magyar irodalom esetében eleve egyfajta ellenséges vagy legalábbis gyanakvásteli, és hosszú időszakokat tekintve antidemokratikus keretek között alakultak. Vagyis Láng a „kivándorlás" gyakran kényszerű, de mégiscsak az egyéni döntések aspektusát is tartalmazó szempontjával korrigálja a határon túli magyar irodalmakat homogenizáló megközelítéseket.

Jelen tanulmányban, mindezeket az aspektusokat figyelembe véve, olyan szerzői stratégiák példáját elemzem, amelyekre jellemző valamiféle önkéntes „többes affiliáció" – és ezek meglátásom szerint reális, hierarchizálatlan interkulturális dialógusokat tételeznek kisebbségi mivoltukban is a kolonizáló többségi kulturális stratégiákkal szemben. Kreatív energiáik többek között az adaptációra, kulturális fordításokra való nyitottságban érhetőek tetten, és a domináns diskurzusok üresen hagyott helyeibe beíródva, potenciálisan ki is mozdítják azokat.

BILINGVIZMUS-KONTEXTUSOK ÉS KÓDVÁLTÁS-TIPOLÓGIÁK

Mielőtt a bilingvizmus jelenségének konkrét, rendszerváltás utáni magyar–román példáit vizsgálnám, a téma néhány általánosabb elméleti felvetését foglalom össze, a transzkulturalizmus elméleteinek magyar nyelvterületre kiemelten Németh Zoltán és Magdalena Roguska által közvetített változatainak köréből, illetve Domokos Johanna kódváltás-tipológiái alapján.

6 *Uo.*, 36.

Németh Zoltán kanadai kötődésű elméletírók nyomán beszél például a „bikulturális szenzitivitás”[7] jelenségéről, amely vizsgálódásom szempontjából is adaptálhatónak mutatkozik. Ez egyfajta polikulturális integráció eszményével áll összefüggésben, amely a kultúrák egyenrangú tételezése esetén valódi, önkéntes többes affiliációt jelenthet, a szimultaneitás és interakció jegyében. Ennek kapcsán köztes, liminális terek, korábban artikulálatlanul maradt diskurzusok jelenhetnek meg a kultúrában.[8] Fontos észrevenni, hogy az a fajta szövegműködés, amelyik ilyen esetben megfigyelhető, nem csupán az etnikai vagy nemzeti viszonyrendszerben aktualizálható, hanem analóg módon érvényes az egyéb dominanciaviszonyokat lebontó szövegalkotási módok esetében is.

Sikeres megvalósulások esetén mindez a transzkulturális jelenségek paradigmáján belül válik elhelyezhetővé: „A transzkulturális írásmód a kettős kulturális örökség terepe, amelyeket egyszerre jelenít meg, mindkettőből erőt merítve, de egyúttal túl is helyezi magát a köztük lévő kulturális különbségeken, túlhaladva a kulturális korlátokon”[9] – írja Elisabeth Mårald nyomán Németh Zoltán. Természetesen szükség lehet ezeknek a jelenségeknek az azonosításához azoknak az olvasási módoknak, befogadói stratégiáknak a kidolgozására, amelyek érzékenyek ezen aspektusok iránt.

A kortárs irodalom vonatkozásában egyre relevánsabb szempont az irodalmi nyelvváltások vizsgálata abból a szempontból is, hogy hosszabb távú, végérvényesnek tekinthető nyelvváltásról van-e szó, vagy inkább a poliglosszia/multilingvizmus nyitottságáról. Mindkét típusra találhatunk számos példát a nemzetközi irodalmakban. A román irodalom jelentősebb szerzői közül például Tristan Tzara, Gherasim Luca vagy Emil Cioran inkább a végérvényesnek tűnő nyelvváltás irányában alakították életművüket. Németh Zoltán a szlovák–magyar átjárások tekintetében a transzkulturalizmus irodalmán belül öt nagyobb csoportot is azonosít.[10] Ezek közül különösen azon értelmezési ajánlatok tűnnek saját vizsgálódásom szempontjából produktívnak, amelyek a kultúrák egymásra hatását és keveredését viszik színre hangsúlyosan, vagy amelyek a nyelvi kódoláson túlmenően, a magyar nyelv határain kívül is lehetségesnek tartják a magyar irodalmi relevanciát.[11]

Közösen jegyzett tanulmányukban Domokos Johanna és Marianna Deganutti a magyar irodalom négy fontosabb kódváltó stratégiáját elemzi, egy kidolgozott, nullától ötösig tartó skála alapján. Ez a skála voltaképpen a burkolt kódváltástól a koherens kódok feloldódásáig tartó viszonyrendszert mutatja meg, kitérve az elméleti bevezetőben azokra a – Németh Zoltán tanulmányában más terminológiával tárgyalt – különbségekre is, amelyeket a kétnyelvűség különböző változatai mutatnak. Vizsgálódásom számára fontos lehet megállapí-

7 Németh Zoltán, *Transzkulturalizmus és bilingvizmus: Elmélet és gyakorlat = Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*, szerk. Németh Zoltán, Magdalena Roguska, Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018, 11.

8 *Uo.*

9 *Uo.*, 12.

10 *Uo.*, 15–17.

11 *Uo.*, 15–16.

tani, hogy az általam tárgyalt szerzők ebben a keretben leginkább az „ambilingvizmus" gyakorlatához illeszkednek, vagyis két különböző nyelven különböző műveket írnak – szemben mondjuk a „transzlingvizmus" gyakorlataival, ahol a nyelvváltás tartósabbnak, végérvényesebbnek mutatkozik.[12]

Noha Domokos és Deganutti tipológiája főként azokra az esetekre vonatkozik, ahol egyazon szövegen belül történik nyelvi kódváltás, fontos észrevenni az általam vizsgált kétnyelvű szerzők gyakorlatában is annak a szempontrendszernek az általános értelemben vett működését, amely akár szövegszinten is megfigyelhető. A kódváltás (és ezzel analóg módon tehát akár a nyelvváltás maga két különböző szöveg között) valamiféle találkozás élményének rögzítését teszi lehetővé, olyan szereplők között, akik különböző nyelvi-kulturális háttérrel rendelkeznek.[13] Ezeknek a találkozásoknak az érzékeltetésére illesztenek olykor prózaírók más nyelvű szövegrészeket egy dominánsan saját anyanyelvükön írt szövegbe például. Feltételezhető, hogy sok esetben a bilingvizmus, a más-más nyelven írt szövegek tipológiájában is tetten érhető egy-egy ilyen találkozás nyoma.

Voltaképpen a nyelvi kódváltás a nyelv materialitásával kapcsolatos, az esztétikai lehetőségeket pluralizáló stratégiaként is felfogható. Ugyanakkor a lokalitás színreviteleként is lehet szerepe:[14] ugyan ezt az aspektust talán inkább az egyazon szövegen belüli nyelvváltás esetében igazolhatjuk döntő módon, de a kulturális köztességek megjelenítésének önmagukban is lehet lokális vonatkozása: az egyszerre több kulturális mezőhöz való kapcsolódás a lokalitásban, többnyelvű környezetek esetében pluszjelentőségre tesz szert.

A kódváltó stratégiák egyben az adaptáció lehetőségét is magukban hordozzák, a reflexió mozzanatát az irodalmi hagyományok különbözőségeire. Alábbi példáim mindegyikében ott érzékelhetjük ennek a tudatosságnak, reflexiónak a nyomait.

DEMÉNY PÉTER, HORVÁTH ANDOR ÉS MIHÓK TAMÁS NYELVVÁLTÁSI STRATÉGIÁI

Időrendi sorrendben haladva veszem sorra a következőkben három olyan kétnyelvű (vagy ambilingv) szerző munkáit, akik a magyar és a román kultúrában egyaránt jelen vannak könyveikkel. Terjedelmi okokból nem térek ki az egyes művek részletes értel-

12 Domokos Johanna, Marianna Deganutti, *Four major literary code-switching strategies in Hungarian literature: Decoding monolingualism* = Hungarian Studies Yearbook, 2021/1, 49.

13 *Uo.*, 46.

14 Uo.; Dánél Mónika, *Többnyelvűség és lokalitás: Magyar és román érintkező narratívák 1989-ről* = Erdélyi Múzeum, 2020/3, 10.

mezésére, inkább a nyelvek közti váltások lehetséges indokait, kontextusait járom körül, illetve az életművek általános keretei között helyezem el a nyelvváltásban érintett munkákat. A magyar–román transzkulturális jelenségek kutatásának ebben a fázisában elsődlegesnek egy reprezentatív szövegkorpusz körvonalazását tartom, egy ebben az irodalmi térben viszonylag újonnan hangsúlyosabbá váló jelenség felmutatását.

Demény Péter (sz. 1972) 2013-ban jelentette meg egy reprezentatív bukaresti kiadónál, a Cartea Românească kiadásában első román nyelven írt könyvét, *Ghidul ipocriților* (Képmutatók kézikönyve) címmel.[15] Kilenc korábbi magyar nyelvű kötet után lépett be a szerző a román nyelvű irodalmi térbe, és a kötetet aztán újabbak is követték – ezért is releváns feltenni a kérdést, milyen indokok állhattak a kódváltás mögött az életmű viszonylatában. Kétségtelen, hogy műfordítóként vagy románul is közlő publicistaként Demény a könyv megjelenése idején már része volt a magyar–román kulturális transzfer folyamatainak.

Értelmezésemben Demény e kötet esetében egy román kulturális hagyománnyal lépett kreatív párbeszédbe – egy olyan hagyománnyal, amelyik a magyar kultúrában ebben a komplexitásban nem létezik: Ion Luca Caragiale egyszerre nemzetkritikus (ebben a magyar kultúrában leginkább Ady magyar ugar-verseire hasonlító) és komikus szövegeivel (utóbbi jellegzetesség talán Parti Nagy Lajos szövegvilágához áll legközelebb). Egy másik, intertextuálisan, a címben is jelzett szövegelőzmény Radu Paraschivescu *Ghidul nesimțitului* (Pofátlanok kézikönyve) című 2006-os könyve – ebből leginkább a formát és szerkezetet adaptálja Demény. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy ebben a könyvben nincs utalás afféle „köztes" identitásokra: Demény mintegy közvetlen dialógusba lép a román kultúra és a világirodalom szerzőivel – Shakespeare, Heinrich Böll, Goethe, Apollinaire, Thornton Wilder, Caragiale tartoznak többek közt név szerint megnevezett kulturális referenciái közé.

Mindezekre a köztességekre következő, Doru Poppal közösen írt *Pălăvrăgeala vagabonzilor* (Csavargócsevej) című könyvében[16] reflektál sokkal explicitebb módon Demény. Ebben a könyvben a csavargók, vándorok kulturális identitását vállalja a két szerző. Mindketten mozgásban vannak kultúrák között, és a játékba bevonják monogramjaik szimmetriáját is. Mintha a könyv egyszerre szemlélné önkritikusan, illetve a má-

15 Péter Demény, *Ghidul ipocriților*, București, Cartea Românească, 2013.
16 Doru Pop, Demény Péter, *Pălăvrăgeala vagabonzilor,* Bistrița, Charmides, 2017.

sik kultúra irányában egyszerre elfogadóan és kritikusan a dolgokat, mint egy monogram tükrében. Itt érdemes jelezni azt is, hogy a román nyelven megjelent könyveinek címlapján Demény neve négyből három esetben „Péter Demény" formában szerepel (a *Csavargócsevej*-ben pedig mindkét formában felbukkan), így bizonyos értelemben vizuálisan is elkülöníthetővé válik a magyar, illetve román kulturális mezőben megjelenő szerzői identitás.

2018-as, románul írt verseskönyvében (*Valurile libelulei / A szitakötő hullámai*)[17] Demény a román költészeti hagyomány szerelmes verseivel lép leginkább dialógusba – annak leginkább klasszikus vonulataival, Mihai Eminescuval vagy Tudor Arghezivel, a párbeszéd konkrét megidézések formájában is kimutatható.

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, de megemlítendő, hogy a Demény-életmű román kulturális térben való kiteljesedésében fontos állomást jelentett a *Vadkanragyogás* című kisregény román fordítása. A könyv magyar nyelven 2017-ben jelent meg,[18] románra pedig Kocsis Francisko fordította le 2020-ban,[19] és kedvező visszhangra talált a román olvasók körében – folyóiratokban és olvasói blogokban egyaránt. Egyfajta áradó prózaversként, a magyar kulturális referenciákat kevésbé hangsúlyozva lépett be a könyv a román kulturális mezőbe.

A fentiek alapján elmondható, hogy az utóbbi évtizedben Demény Péter jelenléte a román kulturális közegben állandó – ez a jelenlét hitelesíti azokat a további közvetítői-fordítói-antológiaszerkesztői-publicistai szerepeket is, amelyek a romániai kultúrákhoz kapcsolják Deményt.

Horváth Andor (1944–2018) kísérlete a román kulturális térben ugyancsak reflexívnek tekinthető. *Carte de vizită* (Névjegykártya) című kötete 2016-ban jelent meg,[20] és kifejezetten román közönség számára íródott, a szerző nem tervezte magyar nyelvű megjelentetését – éppen azért nem, mert olyan témákról kísérelt meg beszélni a román olvasók számára, amelyek a magyar közönség számára kulturális identitásuk alaprétegeit képezik. A könyv alcíme ugyanis ez: *…în care autorul povestește cum a devenit maghiar*. Vagyis: amelyben a szerző azt meséli el, hogyan lett magyarrá. Ebben a megközelítésben ugyanis a magyarrá válás egy folyamatként tételeződik: azok az olvasmányok, kulturális referenciák hozzák létre ezt az identitást, amelyekkel kisgyerekkortól kezdve találkozik az ember. Így része a könyvnek a *Füstbe ment terv*től a *János vitéz*ig, *Toldi*ig, Jókaiig, Móriczig, Molnár Ferencig, Radnóti Miklósig áttekinteni a magyar irodalmat – és természetesen a magyar történelmet is. Abban az esetben, ha Horváth szubjektívebb hangnemet üt meg, és a személyességre helyez nagyobb hangsúlyt, bizonyára a magyar olvasók egyfajta szubjektív önéletrajzként olvashatták volna a könyvet

17 Péter Demény, *Valurile libelulei*, Bistrița, Charmides, 2018.
18 Demény Péter, *Vadkanragyogás*, Marosvásárhely, Lector, 2017.
19 Péter Demény, *Splendidul mistreț*, trad. Kocsis Francisko, București, Curtea Veche, 2020.
20 Andor Horváth, *Carte de vizită în care autorul povestește cum a devenit maghiar*, Cluj, Idea, 2016.

– így egyfajta kulturális örökségben osztozó, általános, empatikus narrátorként lép fel a könyvben, aki a kulturális fordításban érdekelt, a román közeget megcélozva.

Az igényes esszéjelleg ugyanakkor irodalmi minőségűvé alakítja a könyvet. Deményéhez hasonlóan Horváth Andor név+keresztnév sorrendje is megfordul a címlapon, elkülönítve ezt a könyvet is a Horváth-életművön belül, amely a román nyelvű kötet megjelenése előtt hat korábbi szerzői kötetet tartalmazott. Horváth korábbi bukaresti szerkesztői, majd kultúrpolitikusi tevékenysége valamelyest integrálta őt a bukaresti kulturális elit körébe, figyelmet keltett a kötet iránt a romániai országos sajtóban. Ez az aspektus tette igazán relevánssá Horváth vállalkozását, funkcionálissá az időleges, e könyv erejéig érvényesített nyelvváltást.

Mihók Tamás (sz. 1991) a tárgyalt szerzők közül az, aki magyar anyanyelve ellenére elsődlegesen a román irodalmi térben szocializálódott – iskolai, egyetemi és doktori tanulmányokat román nyelven folytatott, majd 2013-tól kezdődően jelennek meg román nyelvű verseskötetei. Esetében 2017 az az év, amikortól magyar nyelven is köteteket ad ki, előbb a *Cuticulum vitae*,[21] majd a 2021-es *Rizómazaj*[22] teszi egyértelművé, hogy Demény és Horváth modelljéhez képest a fordított irány is releváns a román–magyar kulturális átjárások esetében. Mihók Tamás munkái abban is különböznek a két korábban tárgyalt szerző projektjeitől, hogy ezek leginkább önadaptációknak/önfordításoknak tekinthetőek. Mihók előbb román nyelvű kötetekben tette közzé ezeket a versanyagokat, majd azokat saját fordításban-átdolgozásban publikálta magyarul. Mostanig összesen négy román nyelvű verseskönyve jelent meg. Izgalmas azonban megfigyelni, hogy Mihók román nyelvű verseskötetein is következetesen a név+keresztnév, tehát a „Mihók Tamás" névváltozatot használja, Horváthtól és Deménytől eltérően. Míg számára eleve természetesebb a román kulturális közegben való jelenlét és intézményi betagozódás, a magyaros névváltozat mintegy jelez is egy tudatosan vállalt idegenséget-köztességet. Deménynek vagy Horváthnak ehhez képest talán inkább kell alakulnia ahhoz, a nevek által jelzett módon is, hogy szövegeik integrálódjanak a román közegbe, hiszen a tudatosan vállalt kilépésnek a magyar nyelvből akkor van számukra értelme, ha egyben ezek a szövegeik hatást váltanak ki a román olvasók körében.

A kulturális átjárások ugyanakkor kiszámíthatatlanul zajlanak a Mihók-életműben, összefüggésben a fordítói vállalkozásaival. A *Rizómazaj* több bemutatóján is elmondta ugyanis Mihók, hogy noha a könyv első változata románul, *Biocharia* címmel jelent meg 2020-ban,[23] ihletője sok szempontból a kortárs magyar költészet öko-vonulata volt, amelyből Mihók fordított is, illetve amellyel a *Versum* online folyóirat ökoköltészeti sorozata kapcsán ismerkedett.

21 Mihók Tamás, *Cuticulum vitae*, Bp., Syllabux, 2017.
22 Mihók Tamás, *Rizómazaj*, Nagyvárad, Holnap Könyvek, 2021.
23 Mihók Tamás, *Biocharia: ritual ecolatru*, București, frACTalia, 2020.

A *Rizómazaj* nem tekinthető pontosságra törekvő fordításnak a román változatból – a részben átalakított kötetszerkezet, illetve a vizualitás visszaszorulása figyelhető meg a kötet magyar változatában. Ezáltal a kulturális fordításként is értendő magyar nyelvű *adaptáció* fogalma jelzi a pontosabb viszonyt a román és magyar kiadások között, a különbségek feltérképezése természetesen részletesebb elemzést igényelne.

Mihók Tamás értekező munkáiban is figyel a kulturális átjárások, a lokalitások jelentőségére. 2021-ben jelent meg könyvformátumban *Bihorul poetic postbelic* című kötete[24] a második világháború utáni bihari/partiumi költőkről. A könyv egyazon keretben tárgyalja a román és magyar szerzők poétikai újításainak sorozatát a közelmúltig jutva irodalomtörténeti narratívájában.

KONKLÚZIÓK

A vizsgált szerzők mindegyikére jellemző, hogy két irodalmi mezőben vannak jelen párhuzamosan – a magyarban és a románban. Egyéni sajátosságok tapasztalhatóak ugyanakkor abban a tekintetben, hogy milyen motivációkkal, milyen előzetes tapasztalatok felől lépnek be az ambilingv terekbe.

Írásom bevezetőjében összefoglaltam azokat az általános történelmi-kontextuális kereteket, amelyekben ezek a szerzői gyakorlatok a jelen felől értelmezhetővé válnak. Fontos észrevenni, hogy kifejezetten a magyar–román kulturális átjárásokat tekintve viszonylag új, a legutóbbi évtizedben hangsúlyosabbá váló jelenségről van szó, amely bizonyára a kortárs demokratikus közeggel, illetve a kulturális mondializáció jelenségeivel is összefüggésben látható. A jelenség hangsúlyosabbá válását egyrészt a vizsgált szerzők irodalmi presztízsével és intézményes pozíciójával támaszthatjuk alá, másrészt azzal, hogy egymással közel egyazon időben döntenek a kétnyelvű irodalmi jelenlét mellett.

Fontos észrevenni továbbá a nemzetközi tipológiáktól való eltéréseket is esetükben: itt a nyelvváltás nem a migrációhoz, hanem kreatív projektekhez, illetve a célkultúrához adaptált formákhoz és üzenetekhez kötődik. A romániai közegben mindannyiuk munkája inkább atipikus példának számít jelenleg, de ugyanakkor potenciális modellekként, jól körvonalazott koncepciókként azonosítható gesztusokat hordoznak.

24 Mihók Tamás, *Bihorul poetic postbelic*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2021.

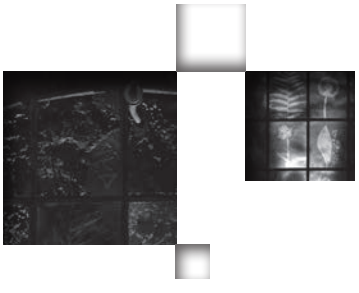

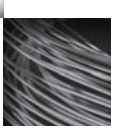

MÁNYA KRISTÓF

TŰZFALEPOSZ

meglátod közeledni a bozontos fickót
aki egyharmadban ember félig kész van egy kövér kandúr
a kezében őt rettegi a városi nép de ilyenkor még
ő is több mint bármelyik isten ha segítséget kell kérned
valakitől egy cigaretta ügyében ha nem áll veled szóba
senki mert összehugyoztad magad a földalatti végállomásánál
és nem tudtál hazamenni este az utolsóval és reggel se az elsővel
és nem indultál el azóta sem gyorsan megszoktad
a kartonlapokat az autópálya zsongását és magad
és úgy döntöttél itt maradsz legalább még egy napot
legalább ameddig össze is szarod a nadrágod

illetve míg rendesen meg is szárad
összekavarodik néhány szó a szádban
miközben gondolkozni próbálsz hé kutyafasz
vagy ádám hé jó hé jó napot uram reggelt

van-e esetleg egy szál cigarettája nem kell semmire
csak hé na figyeljen az van hogy hé na behugyoztam
de csak egy kicsit hát azért annyira nem csak egy kicsit
és most nagyon kellene a lelkemnek egy cigi ha érti

megtorpan megnéz magának kérdezgetni kezd
mégis mit gondolsz hé figyelj nézd ez itt mész
a szememben faszom érted hé honnan lenne nekem cigim
még a szememből se mostam ki a kurva mészt
inkább meszet mondod neki
mire megtorpan bömbölni kezd öblösen mint az őrszem
kürtje ha eljön az utolsó dicsőséges ütközet és harcba hívja
az isteneket hősöket az arany csarnok lakomáiról
de nem éppen csak csak annyit mond hogy a büdös
kurva anyátokat miért hagytátok ezt megtörténni
remegő kezű ringyó némber kurvák
ha egyszer elkapnálak titeket megkeserülnétek
majd csend

RICHARD ARADSKÝ, SPATIUM CLAUSA, OBJEKTEK, FÉNYINSTALLÁCIÓ, FA, TERMÉSZETES RAGASZTÓK, RGB FÉNYEK, 2021

saját sorsod kovácsa vagy hirdeti harsány komikszensz
betűkkel egy óriásplakát a bozontos fickó beleakad
a szavakba félig kész van már egyharmadban ember
a macskáját mégis eldobja szaladni kezd talán
a megadott címre talán valamelyik satnya bokor mögé
dolgát végezni bazdmeg egy cigit legyen már szíves
de már nem hall téged és már megint egyedül vagy
és már megint nem hiszed el hogy már megint miért
ilyen hitvány bizánci kurva mindenki ebben az országban
hogy nem lehet megsajnálni a szerencsétlent hogy nem
lehet egy hülye cigit adni a szerencsétlennek hogy a kurva
életbe hogy le kellett késni azt a hülye metrót is hogy
annak is a kurva anyját annak a hülye ellenőrnek hogy
nem tudott ellenőrzés nélkül leengedni hogy a kurva
életért nem tudtad hamarabb elővenni azt a hülye
bérletet és egyébként is mi a kurva anyjáért van
ennyire kurvára meleg miért vagy behugyozva a jó
bizánci kurva anyját annak is felállsz

kinyújtózol visszaülsz gályákról álmodozol meg a tengerről
a horizonton túl három lépéssel közben próbálod a bozontos
fickó macskáját lábadhoz édesgetni
a lábad kartonlapokkal betakargatni
a kőport a hátad mögött a falról lekapargatni
a hajad összeragadt fürtöcskéit kiegyenesítgetni
a koszt a körmöd alól kikapargatni és a fogaidról lenyalogatni
miközben a parkoló autóit számolgatod és a liget fáit
és a fekete csempéket a fehér csempék közeiben
a gyorsétterem padlóján de csak nem történik semmi

és még csak be sem akar sötétedni hogy elindulhass
és egyre csak hígul minden körülötted és beléd költözik
az egymásra üres tekintettel bámuló tűzfalak magánya

miért sír ez a kisfiú kérdezi egy hang egy lány
néz rád gombolyag van a kezében színváltós fonal
kiálló rostjaitól mintha szőrös lenne
csak összepisilte magát mondja neki egy ráncos
bőrű vénasszony kettő foga van felül és még három alul
nagyi kérem ne tessék ilyennek lenni
szól rá valaki az arcát nem látod kitakarják duzzadó mellei
karba tett kézzel áll feletted mintha dühös anyád volna
eleged lesz ez már tényleg sok kitakarod a napot
túl nagy az árnyékod dagadt némber talán
pont rólatok beszélt az bozontos fickó vagy ha nem is
én szarok bele felettem nincs hatalmatok
ha nem álltok félre felállok én és szarok bele
hogy össze van hugyozva a nadrágom
akkor is haza fogok jutni

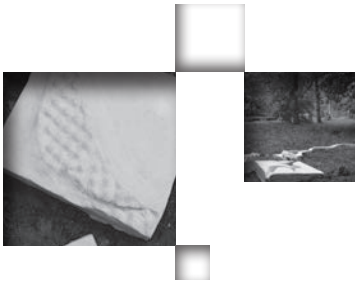

DEBRECENI BALÁZS

JAGUÁRMANCS

A siralomházból a Nappiramis meredek lépcsőfokait látni. Pontosan 365 lépcsőfokot. Lentről nézve: minden lépcsőfok felfelé vezet. Ezek a lépcsők tehát egyértelműen „pozitív" lépcsőfokok. A piramisfal mögött, a kitépett szívként lehulló napkorong utolsó csókjával még bearanyoz egy magányos bárányfelhőt, amely az elszürkült égbolton bolyong. „A Hold most kelhet fel a Holdpiramis felett" – gondolja az indián férfi. „Nemsokára a csillagokat is látni fogom. Az éjszaka pedig *balzsamos* lesz." A lány – az indián férfi felesége – egy puha pokrócon fekszik. Szerelmes szeme szikrákat szór. Fekete hajazuhataga sötét kataraktaként omlik alá a csillaggok távoli hadával érkező éjszakába. Óvatosan megérinti a férfit. Az indián férfi hirtelen összerezzen, majd magához öleli feleségét. „Balzsamos éjszaka lesz" – suttogja neki.

A szél, virágillat helyett, édeskés vérszagot hoz. Ám a siralomházban a vérszag elkeveredik a lány nyakában lévő virágkoszorú illatával. A férfi – az indián férfi – mélyeket lélegez e véres virágok illatából s valósággal delíriumba esik. Az ilyen éjszakák után – mikor a papok isten tudja hányadik áldozatuknál járnak, s az emberek szívéből kiömlő vér végigcsorog a meredek lépcsőfokokon, az ilyen „balzsamos éjszakák" után, hatalmasokat szoktak szeretkezni – gondolja a férfi. S most: a halála előtti estén, még mennyeibb kéjekbe temetkezhetnek. Ő és az asszony. A Jaguártestű-asszony. Aki a Jaguárok-földjéről jött. Akinek szülei mulatságos papagájtollakban páváskodtak, s úgy rázták és riszálták rituális-stációjukat a termékenységi táncban, hogy azt bizony, maguk a Magasságos Esőistenek se győzhették sírás nélkül…

Kár, hogy nem halhatunk meg minden éjjel! – sóhajtja az indián férfi.

Kár hogy nélkülem kel fel a nap kár hogy feleségem hamarosan egy másik indián férfi karjában ébred egy másik rátermett férfi karjaiban aki megittasodva a vér és a véres virágok illatától éjszakánként majd hazatántorog hozzá melléje fekszik az ágyba pontosan a mellei mellé telepedik akit majd bemutathat a szüleinek akik majd örömükben mulatságos termékenységi-táncot járnak… meglehet azonban hogy nem házasodik meg újból a Jaguártestű-asszony hanem hazaköltözik a szüleihez s élete hátralevő részét a gyerme-

kük felnevelésével tölti aki a gyermek a Jaguárok-földjének kiváló harcosa lesz maga is kiváló Jaguárvadász messziről elkerüli a vérszomjas városokat a Virágok-háborújában azonban fogságba esik és követi apja példáját a rendkívül meredek lépcsőfokokon… fogja-e tudni ki volt az édesapja vajon mit mesélhet róla az asszony a most még Jaguártestű-asszony a felesége elmondja-e neki az igazságot hogy költő volt szeretett élni szerette a kávét a kakaót a kokacserjét… és általában a k-betűs élelmiszereket szeretett háborúba és rituális-emberáldozatokra járni kerülte az iszákosokat kereste a papok és más művelt emberek társaságát noha alacsony származása révén sohasem emelkedhetett köreikbe… hogy vesztét egy vers okozta egy vers amellyel megsértette a főpapi osztály egy magas rangú tagját helytelenítve annak kicsapongó természetét s szapulva szellemi képességeit hogy a vers megírása után szívét és vérét az Istenkirálynak ajánlotta s önkéntes halála révén boldogan ereszkedett a Xibalbába… de az is lehet hogy a falut amelyben laknak lerohanják és felperzselik a szomszédos törzsek harcosai az asszony meghal vagy hadifogságba esik és csecsszopó csemetéjüket akinek csodával határos módon sikerül megszöknie a dulakodásból majd egy Jaguáranya fogja felnevelni az erdőn és az évszakok változását majd állati ösztöneiből tudja s véres mancsával és értetlen majompofájával fellapozza egy költő könyvét s látja benne a sűrű ákombákomokat melyekből kukkot sem ért hiszen csak makogni üvölteni és vonítani tanították meg mesterei az erdei vadállatok és előbb-utóbb fogságba esik mivel túl sokat ólálkodik a Város körül és a tömeg a katonák kezére adja és a katonák a templomba viszik és a papok az Istenkirály elé járulnak vele és az Istenkirály tanácsot tart a főpapokkal és a Jaguárkölyök sorsát egymás közt meg hányják-vetik és sohase hányavetik… és a főpapi-osztály egy magas rangú és roppant befolyásos tagja talán pont az a pap akinek annak idején becsületébe gázolt azt a tanácsot adja ne áldozzák fel az Isteneknek a „Jaguárembert" hanem tartsák a templom falai közt akár egy felszentelt vadállatot és hétvégenként vigyék végig a városon a Nyugati Kapu irányába a Halottak Útján hadd láthassák a város polgárai hadd borzongjon és örvendezzen a Város! és az Istenkirály áldását adja erre a felvetésre és kellő ünnepélyességgel kinyilatkoztatja ki: a Háború Istene nem kívánja az ifjú Jaguárember vérét a Gabona Istene nem kívánja az ifjú Jaguárember vérét a Kukorica Istene nem kívánja az ifjú Jaguárember vérét az Ünnepségek etciterázó Istensége… és a hétvégi ceremónián összegyűlt tömeg még izgatottabb vala mint a rituális-emberáldozatok időszakában lenni szokott és jönnek a főpapok díszes ünnepi ruházatban a nép közé tarkabarka virágszirmokat meg papagájtollakat szórva és négykézláb mászik a Jaguárgyermek aki nem beszéli az emberi nyelvet és a katonák sünsűrűségű halándzsák segítségével terelgetik az Úton és a tömeg őrjöng és sikong és borzong fennhangon dicséri a Város vezetőségét és az Istenkirályt nagy ováció és taps közepette – és egy 100%-ig autentikus autodafé után otthon majd hatalmasokat szeretkezik…

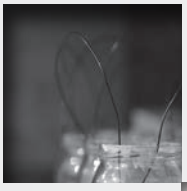

és a roppantul befolyásos főpap aki időközben még hatalmasabb ember leve noha szellemi képességei aligha mentek át jelentős változáson szóval a Város elsőszámú papja aki már majdnem maga is Istenkirály idővel szelíd érzelmeket kezd táplálni a Jaguárgyermek iránt a dzsungelben született és Istenektől származó Jaguárgyermek iránt akinek papi pályája hirtelen fellendülését köszönheti akinek jóslataiban vakon bíznak akinek áldozatát árgus-szemekkel követik estefele akinek önként ajánlanak fel áldozatokat állatokat vagy embert vagy önmagukat akinek szavára készek halálba menni a meredekfalú-lépcsőn akit hitük szerint az ősi Jaguáristenek küldtek a Városukba akinek áldása termékenyítőbb a táncnál akinek átka a nyílméreg-béka mérgénél hatásosabb akinek a legtöbb hadifoglyot és emberáldozatot köszönhetik a Virágok Háborújában akit szerintük az Északi Szél nemzett egy Jaguárral teljes napfogyatkozáskor… ÉS akinek vérét a Kukoricaisten követeli a 7 éve tartó aszály elhárítása végett az Istenkirály kinyilatkoztatása szerint… DE a felemelkedett Főpap akinek szintén meg kell halnia a Város megmentése érdekében ezt örömmel teszi a siralomházban lágy hangú lanttal bűvöli el a Vad Gyermeket miként a hétvégi ceremóniákon szokta és hajnalba a felkelő Nap legelső aranyával bőrén maga kíséri fel fogadott fiát a meredek Piramis 9 emeletének 365 lépcsőfokán és a vad gyermek szelíden követi nevelőjét mint gazdáját a megszelídített vadállatok és először a Jaguárgyermeket az Ő egyszülött fiát áldozzák föl az Isteneknek majd pótpapája a Főpap következik e roppant befolyásos és nagymúltú személyiség akinek hiányos műveltségét és kicsapongásait gyakorta ócsárolta akinek nevére rímet faragtak háta mögött a bátrabbak ujjal mutogattak az utcán s akinek vére most összekeveredik az Ő egyszülött fiának vérével amikor lecsorog a Piramis negatív-oldalának lépcsőfokain a 365 lépcsőfokon s megtermékenyíti az Anyaföldet vagy legalábbis minden bizonnyal megszilárdítja az Istenkirályság tekintélyét megszilárdítja a Királyságot…

GABRIELA BIROŠOVÁ, ŠACH – MACH, INSTALLÁCIÓ, SZÖVEG, MOHA, FA, FÉM, 2022

R. NAGY KRISZTIÁN

MALACPERSELY

Hét hosszú éve tartott a szárazság.

A királyság tartalékai elfogytak, az erdei vadak száma évről évre csökkent. A király, bár nem túl előrelátó, de jólelkű uralkodó volt. Amint a baj egyértelművé vált, megnyitotta kastélya kamráit a nép előtt, kiosztotta parlagon heverő földjeit, legalizálta a vadászatot a királyi erdőkben, a halászatot a királyi vizekben, a galamblövészetet a királyi egeken. Persze nem sokat segítenek a földek, erdők, vizek és egek, ha nem nő a termés, az állatok elvándorolnak, a halak pedig nem ikráznak.

A király kész volt arra is, hogy kiürítse a palota kincstárát, az évszázadok alatt atyái által felhalmozott aranyat elkereskedje a környező birodalmakkal – ám az ínség nem csak az ő földjét sújtotta. A szomszéd királyok, bár az aranyat szívesen elfogadták volna, nem tudtak ételt adni cserébe.

– Jóuram! Ha a népesség takarékoskodna – a királyi éhségattasé egy hatalmas pergamentekercset nyitott szét, tele betűkkel, és még annál is több számmal –, kihúzhatnánk az elkövetkező évet, és ha Isten is úgy akarja, az ínség véget ér a jövő évi betakarításkor.

– Hét év szárazság és ínség után, miért gondolod, hű tanácsosom, hogy a következő év enyhülést hoz majd?

– Van egy másik tekercsem, excellenciás uram – az éhségattasé előhúzott köpenye alól egy, az előzőnél még vaskosabb tekercset. – Megvizsgálva a történeti feljegyzéseket, a hétéves ínség szekvenciálisan ismétlődő, és összefüggésben áll a földgolyóbis forgástengelyének billegésével, amit a matematikatudomány segítségével, a csillagok állását nézve, bizonyítani tudni vélek, nagyuram.

A király csalódottan leintette.

– Reménykedtem, hogy mennyei látomásod volt, hű tanácsosom. Vagy egy mágikus teknős – mondta. Bármilyen forrás, ami valóban hiteles.

– Sajnálom, uram.

– Lényegtelen, mivel nincs más választásunk. Szóval ha a nép beosztja az élelmét, kihúzhatjuk a termésig.

– Mindenki csont és bőr lesz ugyan, jóuram, de igen, lehetséges.

A király megfontolta hű tanácsadója szavait. Tudta, óvatosan kell eljárnia. A nép éhezett, márpedig egy éhező nép gyorsan dühös csürhévé válik, ha az elit arra próbálja kényszeríteni őket, hogy a saját érdekükben éhezzenek még egy kicsit.

„Kenyeret és cirkuszt a népnek, fiam, kenyeret és cirkuszt!" – csengett fülében néhai atyja, az előző király bölcs mondása, melyet az öreg maga talált ki.

Kenyeret jelen helyzetben nem tudott adni. Ellenben cirkuszt...!

A király bejelentette, hogy újév napjára datálva hízómalacversenyt tart a királyság. Minden paraszt, nemes, földesúr benevezheti disznóit. A verseny bírája a királyné őnagysága, a fődíj pedig (a malacok levágásából származó közösségi lakoma mellett) a királyság kincstárának fele!

A királyi kincstár fele! A nép kollektív álla a padlóra esett. Mindenki tudta, hogy ínség ide vagy oda, az államkassza bizony tele van, hiszen az arany nem ehető.

Több száz hízót neveztek a versenyre, valószínűleg a királyság teljes állományát, még a legcsenevészebbeket is. Hiába a hangosan korgó gyomrok, a temérdek kincs reménye elég volt ahhoz, hogy a gazdák elodázzák az állatok levágását. Sokan akadtak azonban, akik a bejelentést megelőző napokban, hetekben vágták le utolsó hízójukat, és, mondani sem kell, elég frusztráltak voltak az ügy kapcsán.

– Há' figyelje' má', bátya, azt beszítük, hogy levágom én a kocát, elosszuk, ahogy szokás, aztán őssze' megyek én disznóvágásra hozzád! Oszt most nem vágsz, én éhen maradok, te meg nyersz egy csomó pínzt, ez azér' nem járja, kend!

A jószomszédi viszony egyesek számára többet ért a potenciális aranyérmeknél, így ilyenfajta megállapodások születtek:

– Mondjuk, hogy az én kocám félig a tied is, oszt ha nyerünk, jól elosszuk az aranyat. De ha félig a tied, te csinálod az etetés és a ganézás felit is!

A tenyerükbe köptek és kezet ráztak. Aztán hazamentek, elmondták asszonyaiknak, miben maradtak, akik jól lehordták őket, mert az ilyet papírra kell vetni, nem elég a tenyérbe nyáladzani.

A következő napi kocsmázás során megíródtak az első malachányad-papírok.

A dolognak hamarosan híre ment. Mivel a disznóölés közösségi elfoglaltság volt, a nevezett közösség nem hagyhatta szó nélkül az ügyletelést.

– No, álljon csak meg a menet! – mondta a közösség. – Mi is évek óta minden disznóvágásba besegítünk, attó', hogy nem tartunk állatot, nekünk is jár ám valami részesedís!

A kocák tovább osztódtak, egyes disznóknak több tucat tulajdonosa lett. Mindez nem várt következménnyel járt.

– Nézzétek, komák! Ha harmincketten etetjük a hízót, akkor azt' biztos, hogy a mienk lesz a legszebb és legkövírebb.

Erre a fantasztikus ötletre nagyot ittak, nem tudván, hogy a megállapodásuknak máris híre röppent, és eljutott a királyság összes malactulajdonosának fülébe.

– Ha ezek közösen hízlalják a disznóikat, az én kocámnak bizony semmi esélye nem lesz – gondolták a magányosabb gazdák. – Nincs mit tenni, nekem is el köll adjam a disznó egy részit, hogy versenyképes maradhasson.

Mindenki részt akart venni a malachányad-kereskedelemben. Hamar összeállt a kép, hogy 10-20-30-40 ember közös munkája nem ideális megoldás egyetlen disznó tartására, így egy okosabb gazda kitalálta, elég lesz, ha a disznóhányadokat egy az egyben malactápért adja el. Azonkívül, hogy kezelhetőbb lesz az egész, megnyílik a piac, hiszen nem kell a résztulajdonosoknak a közelben lakniuk, hogy átjárjanak hozzá etetni és ganézni. Az ötlet jó volt, így a többi gazda is átvette az üzleti modellt, a hányadtulajdonosok pedig kifejezetten örültek, hiszen extra munka nélkül akár több különböző gazda malacának hányadait is felvásárolhatták, amíg futotta rá tápból.

Többé nem volt szükség arra, hogy ismerősön, vagy ismerős ismerősén keresztül jusson az ember malachányad papírokhoz, ami egyben azt is jelentette, hogy a potenciális beruházók körülnézhettek, és a csekély kis nélkülözhető élelmüket a legszebbnek tűnő hízóra költsék. A gazdák limitált mennyiségű hányadra osztották kocáik tulajdonjogát (nem mindegy, hány felé lesz szétosztva a nyeremény), így a malachányadok ára ingadozni kezdett – egy szép kövér hízó egy hányadáért többet voltak hajlandók fizetni az emberek, a győzelem vélt nagyobb esélye miatt, így egymásra licitálva feltolták ezen hányadok árát – ezzel szemben egy csenevészebb sertés, csenevészebb esélyeiből kifolyólag, csenevészebb értékű hányadokat fialt.

A versengés immáron nemcsak a királynő kegyeiért folyt a köznép között, hanem azért is, hogy beszerezzék a legértékesebb süldők hányadait. A magas árakat nem mindenki tudta megfizetni disznótáppal, de egy fontos tudnivaló dolog a malacokról, hogy malacok: bármit megesznek! Nincs elég kukoricád és makkod kedves befektető? Semmi gond – jöhet a kifli, a pogácsa, születésnapi torta, sajt, kolbász, tegnapi gulyásleves!

A piac megállíthatatlanul bővült, és mindenki versenyképes akart lenni.

– Nagyuram! – járult a király elé tanácsosa, egy újabb, számokkal teli pergament szorongatva. – Jó híreket hozok!

– Beszélj, hű szolgám!

– Királyom végtelen bölcsességében kitalált hízóversenye úgy tűnik, valóban megmentheti az országot. A nép annyira el van foglalva a kompetícióval, hogy mindenfajta törvényi rendelkezés nélkül is alig esznek, a tartalékaikat inkább malachányadokra költik.

A király meglepődve dörzsölgette szakállát. Nem volt hozzászokva, hogy a nép pozitívan tekintsen a rendelkezéseire, így gyanús volt neki a dolog.

– Várj csak, hű tanácsosom! – vonta fel királyi szemöldökét. – Ha a nép minden étkét a malacoknak adja, nem fognak ugyanúgy éhen halni rövidest?

– Ez a legjobb az egészben, excellenciás uram! Mindössze pár száz malac van a birodalomban, és van egy limitje annak, mennyi tápot lehet lenyomni ezeknek a kocáknak a torkán újév napjáig. A verseny befejeztével, amikor levágjuk az összes disznót, a gazdáknál több száz mázsa eleség lesz még mindig. Ezt aztán az év elején úgyis megadóztatjuk, és mivel szépen lepapírozott kereskedéssel szerezték, nem tudják elsumákolni a nagy részét, ahogy általában teszik. Bőséges tartalékaink lesznek tehát fenségem éléskamráiban, amit lassanként szétoszthatunk a pórnép között a jövő évi betakarításig.

A király hitetlenkedve hallgatta tanácsosát, hiszen akárhányszor kinézett a királyi ablakon, látta, hogy hű alattvalói napról napra soványodtak, ami, normál esetben, a forrongó lázadások előjele volt.

– Biztos vagy benne, hogy nincsenek forrongó lázadások? – kérdezte.

– Senki nem forrong, nagyuram. Azzal vannak elfoglalva, hogy az ideális malacszépségről és a királyné holdciklusáról vitázzanak.

– Hogy a királyné micsodájáról vitáznak?

A király tanácsosa nyelvbotlásra hivatkozva témát váltott. Nem akart belemenni a női fiziológia rejtelmeibe, különösen, mert a nép nem csupán a királyné pontos ciklusát igyekezett kifundálni, hanem a király férfias potenciáját is, elvégre ez mind hatással lehetett az újévi végső döntésre, ennél fogva a malachányadok értékére.

Minél több pletyka keringett a királynő vélt preferenciáiról malacügyben, a hányadok értéke annál gyorsabban változott. A parasztság először kétkedve bámult a kezükben tartott papírdarabokra, amiket pár napja hat kifli, két kolbászcsücsök árán szereztek be, mára viszont, kiderülvén, hogy őfelsége jobban szívleli a kunkorodó farkakat a kurtáknál, a hányad ára tizenhat kifli, négy kolbász és egy sajttömb lett. A hatalmas nyereség sokak számára ellenállhatatlan volt, és túladtak az értékes hányadokon. Bővült a papírok piaca – már nemcsak a gazdák és a vásárlók közt folyt a kereskedelem, hanem a vásárlók és a vásárlók között is.

Egyértelművé vált, hogy akkor lehet profitálni, amikor egy malac esélyei feljebb mennek. Vegyél hányadot olcsón, add el drágán. A papírforgalom gyorsabb lebonyolítása érdekében a különböző községek kineveztek egy-egy „disznóalkuszt". Többé nem kellett minden parasztnak a gatyájába tömve őriznie a hányadait, a disznóalkuszok vigyáztak a papírokra, miközben név szerint számon tartották, hogy a náluk lévő hányadokból mennyi kié a faluból – kompenzáció-

ként a kemény munkáért pedig az alkuszok minden papírvétele, -eladása után zsebre tehették a kezet váltó kiflik és kolbászok csücskeit.

Az emberi kreativitás végtelen, ha potenciális kolbászokról van szó – ha igaz a szóbeszéd, kilencven másodperc telt el az első disznóalkusz kinevezését követően, míg egy furfangos úriember fel nem kereste őt forradalmi ötletével:

– Figyeljen koma, gondolkoztam...

– Nem vagyok a komád, köztiszteletben álló disznóalkusz vagyok, ha tudni akarod.

– No jó: figyeljen, alkusz úr! Van magáná' most negyven hányad a pékék malacából, különböző emberek neve alatt. Én tiszta biztos vagyok benne, hogy le fog menni az ára annak a dögnek hamarost, mert a királyné nem szereti a foltos desznókat, hallottam fél füllel a múltkor. Mi lenne, ha abból a negyvenből én kölcsönkérnék húszat, eladjuk, aztán amikor lemegy az ára, valóban visszavesszük – te kétszer kapsz az üzlet után jutalékot, én pedig megtarthatom a különbözetet.

– No és mi van, ha a hányadok tulajdonosai idejönnek, aztán el akarják adni maguk a papírokat, amiket már eladtunk?

– Hát lesz nálad elég papír még mindég, az meg mindegy, hogy konkrétan melyik papírról beszélünk, kinek a neve alatt. Én garantáltan vissza fogom venni, amit most kölcsönkérek, mondjuk a Medve hónapjának végén, ha nem előbb. Írhatunk róla egy kölcsöngarancia-papírt. Ha a határidőre, vagy előtte lemegy a disznóhányad, profitálok, ha drágul, akkor így jártam, veszítek pár almát. Te mindenképp jól jársz, mert én vállalom a kockázatot.

– Hmm – hümmögte a disznóalkusz, miközben már ki is állította az első kölcsöngarancia-papírt.

Érdekes dolog a kölcsönrendszer – az alkusznál mindig ugyanannyi hányad maradt, csak a tulajdonosok száma nőtt, ahogy egyre több kölcsönbe adott papír került eladásra. Újra és újra, elvégre egy-egy papír többször is kölcsönadható volt, amíg a garanciaszerződés biztosította, hogy a kölcsönzők vissza fogják vásárolni őket.

Szerencsés ötlet volt, mivel a kölcsöngaranciák bevezetésével egyidőben a disznóhányadok értéke, érdekes módon, csökkenni kezdett. Egyre többen engedhették meg maguknak a vásárlást, és egyre többen tartották jó befektetésnek a kölcsönzést.

– Jóuram! Remek híreim vannak! Ha matematikatudományos számításaim pontosak, a nép által cserélgetett malachányadok alapján úgy tűnik, több élelme van a birodalomnak, mint gondoltuk.

– Lehetséges ez, hű tanácsosom?

– A számok nem hazudnak, királyom. Végigjártam az országot, és számbavettem az összes disznóalkusz által vezetett nyilvántartást. Bőségesen van élelme az országnak, akár két-három további ínséges évre is.

– Annak ellenére, hogy minden sertéshányad ára lement az elmúlt hetekben? – kérdezte a király.

– Annak ellenére, hogy minden sertéshányad ára lement az elmúlt hetekben – felelte az éhségattasé.

– Hümm – mondta a király röviden.

– Nézze, komám, fülembe jutott, hogy felvásárolt százötven hányadot a polgármester fiának sertéséből, aminek azóta leesett az ára.

– Így van, rossz üzlet volt.

– Nem értek egyet, drága barátom. Az a jószág kitűnő példánya fajának, miután jól felhizlalják, az emberek kapkodni fogják a hányadait, majd meglátja!

– Sajnos félek, nem így lesz.

– Hah. Akár fogadnék is rá!

El is mentek a legközelebbi disznó-alkuszhoz nyélbe ütni a fogadást. A kétkedő hányadtulajdonos írt egy ígéretszerződést, amely szerint eladja a szerződés tulajdonosának a 150 hányadát a polgármester fiának malacából, pontosan a jelenlegi ár másfélszereséért, a következő hónap bármely napján, akármennyi is legyen a hányadok piaci értéke épp. Ezt az ígéretszerződést a barátja megvette tőle öt kifliért.

– Tessék – mondta a kétkedő befektető. – ha felmegy az ár egy hónapon belül, beváltod az ígéretszerződést, az én profitom limitált lesz, te jól jársz.

– Ha pedig nem megy fel az ár – bólintott a koma –, akkor nem váltom be, de te legalább kerestél öt kiflit.

Ahogy továbbálltak, egy harmadik befektető azonnal megkörnyékezte az alkuszt.

– Ez az ígéretpapirosdi jól hangzik, írhatnék én is? – kérdezte.

– Miért ne – mondta a disznóalkusz. – Mennyi és milyen malachányada van uraságodnak?

– Kell, hogy legyen? Elég, ha megveszem őket, amikor valaki beváltja az ígéretszerződést. Kockázatos, de ha az ár nem megy fel, tiszta haszon.

Mindössze hatvan másodperc telt el az első ígéretszerződés és az első *fedezetlen* ígéretszerződés megírása között, és ezt követően hasonló iramban született még több, ahogy a nyerészkedni vágyók beálltak a sorba.

Eljött a Medve hónapjának vége, a Négy Boszorkány estje, amikor leül az első dér a fűszálak peremén, és előbújik a hóbagoly az odújából a telihold alatt. A Bika hónapja egy éjszakányira volt, de ami lényegesebb – lejárt az első kölcsöngarancia-papírok határideje.

A kölcsönzők széles vigyorral az arcukon kezdték el felvásárolni az értékcsökkent malachányadokat, a vigyor azonban rövidest pánikszerű grimasszá vált, amikor egymásra licitálván észrevették, hogy az árak rohamos növekedésbe kezdtek. Minél inkább nőttek, a hányadok tulajdonosai annál kevésbé akartak megválni a papírjaiktól.

– Mehet ennek még feljebb az ára!

A kölcsönzőknek azonban muszáj volt megvásárolható hányadokat találniuk, mégpedig gyorsan. Ahogy az érték nőtt, úgy terjedt a pánik is, azok a kölcsönzők is vásárlásba fogtak, akiknek még nem volt esedékes a határidejük, először, hogy mentsék a profitjukat, majd hogy csökkentsék a veszteségüket.

A fedezetlen ígéretszerződések kiadói is észbekaptak – több száz, sőt több ezer hányadot ígértek el a szerződéseikben, amelyek nem voltak a nevükön.

A hányadtulajdonosok azonban nem akartak eladni. Az árak nőttek és nőttek, az egekbe, túl az óriások birodalmán a felhők közt, majd át a sztratoszférán, fel a Holdig. A Hold sajtból volt, de már réges-rég ehetetlenné száradt, úgyhogy a befektetők inkább a potenciális kolbászaikat, kukoricacsöveiket, szalonnáikat, körtéiket, mazsoláikat számolgatták, mielőtt korgó gyomorral az ágyba feküdtek, a bika havának izgalmasnak ígérkező disznópletykáiról álmodozva.

– Királyom...
– Még több jó hír, tanácsos?
– Igen, felséges uram.
– Több élelme van a birodalomnak, mint gondoltuk?
– Jóval több.
– Tévedés kizárva?
– A számok nem hazudnak.
– Biztos ne kérdezzük meg a mágikus teknőst?
– Ugyanezt mondaná.

A királyság kihirdette az ínség végét, egy országos fiesztával egyetemben. A csontsovány nép örömmel fogadta az ünnepséget, ami élelmük nem volt épp disznóhányadokban, ígéretszerződésekben, vagy kölcsöngaranciákban lekötve, összeadták a hatalmas lakomához. Ideje volt kicsapni a hámból!

Ittak, ettek, mulattak, nevettek, danoltak, három nap és három éjszakán át. A verseny száz legékesebb malacán kívül felfalták a királyság összes kézzelfogható, szájjalrágható, gyomorralemészthető kalóriáját, egytől egyig, kivétel nélkül.

A királyság hét napon és hét éjszakán át pihent a fiesztát követően, amíg egy nyirkos szerdai reggelen újra megkordult egy gyomor. Semmi baj, gondolta a gyomor tulajdonosa, van egy hányad papír kéznél, ami tízezer csülköt, hét mázsa gabonát, negyvenöt kiló lyukacsos sajtot és hatvan liter bort ér a malacpiacon.

A malacpiac azonban nem nyitott ki aznap. Sem az azt követő nap. Nem volt egy szem rizs, egy darab zsemlemorzsa, egy lerágott báránycombra ragadt húscafat sem az országban. Mindenki szerette volna eladni a milliókat érő papírjait, de senki nem tudott vásárolni. A malachányadok percek alatt értéktelenné váltak.

Az egész királyság rövid időn belül éhenpusztult, és nem maradt más mint száz malac. Száz hízott malac, melyek összértéke kevesebb volt, mint egy szem szőlőé, így senki nem vágta le őket.

Ha a malacokat levágták volna, az én mesém is tovább tartott volna pár sorral.

VERES ERIKA

EREDETI MÁSOLAT: KAMENNÉ NÁMESTIE

A legszebb. Az első legszebb. Legszebb az első. Az első később is szép marad? Mi (a) szép?

Régen volt már, vagy tíz éve is. Öt vagy tíz vagy hét… Láttam, hogy ez a csempe más, ezt utólag toldották be jelenlegi helyére. A gránátalmát körülvevő lótuszlevelek sűrűjében egyszer csak észrevettem azt az egyetlen kincset. Pedig nem rejtették el, sőt, olyan csúnyán, ormótlanul ragasztották be egy másik helyére, hogy az utazó ócska vacaknak gondolhatná! A *késő*n*járók* kültéri imahelyén található, fehér gittel vastagon keretezve, nagyjából szemmagasságban. Török férfiak szemmagassága körülbelül százhetven centiméter. Cipő nélkül mérve, természetesen, hiszen lábbelijüket a *késő*n*járók* is levetik. Ha muzulmán férfi lennék, s a Rüstem Paşa Camii környékén lennék bádogos, kertiszerszámárus, kosárfonó, szappankészítő, *hamam ağası* vagy akár az eminönüi bankházak igazgatója, kizárólag ebbe a mecsetbe járnék elvégezni hitemrótta kötelességemet. Hogy mindig készakarva érnék későn az imára, azt nem állítom, azt azonban igen, hogy lehetőség szerint ez előtt az egyetlen csempe előtt hajlonganék s dicsőíteném az Urat. Télen is, amikor a kevésbé jó minőségű *kundura* vagy a még tavasszal vásárolt *Adidas* sportcipő januárra elkoptatott vászna sajnos átengedi a hólét – én akkor is itt járulnék Teremtőnk színe elé irgalmassága előtt fejet hajtani. Szerencsére nem kell nemet váltani ahhoz, hogy e különleges alkotásban gyönyörködhessek. Útitársammal, akit csupán titkos fedőnevén, Titan İlanként szeretnék említeni itt, az imaórákon kívüli idősávban érkeztünk a Rüstem Paşa mecset környékére. Nem azonnal, hanem szép komótosan vettük be magunkat az épületkomplexumba, amelyhez a korabeli szokások szerint a mecset épületén kívül egy kis udvar, egy *şadirván*, egy *medrese* és még egy folyosó is tartozott. Maga a mecset belseje pedig egy különleges csempeszultanátus! Káprázató színek és minták, és csempecsönd, és zokni alatt süppedő szőnyegszőr! A csönd itt egy hosszan kitartott néma hang. Egy királyszárnyfesztáv. Egy szezámmag aláhullása perecünkről a járdára. S ha e csöndbe rajtunk kívül más nem hatol be éppen, rajtakaphatjuk a nagy órát is, ahogy mozdul egyet a mutatója.

Véletlenül, már a mecsetudvar felé haladva pillantottam meg ezt a különleges csempét, s életemben akkor láttam ilyesmit először. Ezen a csempén ugyanis nem a megszokott mozaikszerű, egymás többszörös leképezéseként ható virágminta látható, hanem

PETRA ČÍŽKOVÁ, URPFLANZE 3.0, OBJEKTUM, VR, FA, ELEKTRONIKUS ELEMEK, AI, 2022

egy hely. Isten otthona, a Fekete Kő s az őt körülvevő építmények egy fehér alapon türkizzel, pirossal, feketével díszített négyzeten. A mekkai zarándoklat, s az iszlám vallás legszentebb helye ez: *Kaaba*. Egy óriás kocka, *minaretek*, *şadirván*, kancsók, boltíves kapuk kedves, kecses, vékony kontúrral rajzolva. Talán ez a legszebb benne: nem hivalkodó. Nem egy gigantikus, erőltetett kép tárul elénk, hanem egy visszafogott, ízléses, már-már miniatúra-méretű képsor, amelyen bár a perspektíva jelöletlen marad (de tudjuk is, hogy a korabeli képzőművészetben a perspektíva használata nem volt elvárás, sőt tiltott nyugatutánzásnak számított), a kép mélysége így is magával ragad. Megyünk, megyünk a tekintetünkkel körbe: végigjárjuk a *hajj* útját – először gyorsabban, a szélesebb külső körökön haladunk, majd pedig egyre lassabban a kör belseje felé, mígnem odaérünk a Szent Kőhöz, amelyet kezünkkel megérintünk vagy ajkunkkal megcsókolunk – gondolatban. Ez a csempe pedig épp arra jó itt, hogy ha nem is tudunk azonnal vagy akár egész életünk során eljutni Mekkába, hogy közvetlenül a szent helyen teljesítsük kötelességünket, képzeletben még mindig és még sokszor megtehetjük ezt az utat. A kép segít. A kép szép. A kép igaz. Az igaz szép. A kép kép. A kép Isten látásmódját tükrözi, vagyis a legtökéletesebb látványokat mutatja. S mindent ugyanúgy, évszázadokon keresztül: a ló, a fa, a harci trombita, a szultán mozdulata, a palota képi bemutatása megannyi évszázad után sem változott. A cél tökéletesre fejlesztett technikával bemutatni Isten tökéletes látásmódját a világról. Az, ahogy az ember lát, s ezt megpróbálja ábrázolni, nem tökéletes, s ebből kiindulva hamis ferdítés, bűn. Úgy rajzolj, ahogy Isten lát! Tehetséged a kezedben és az emlékezetedben rejlik, soha ne fess azonban a magad elképzelései szerint! Ezt a velencei festők megteszik helyetted. *Mi (a) szép? Mi (az) igaz?* Különféle válaszok léteznek.

Amikor pedig kellőképpen megéhezik a bámészkodó turista, eszébe jut az a Yeni Cami előtt álldogáló perecárus, akit idefelé vett észre, s máris elindul Rüstem Paşától a Hasırcılar caddesi sikátorán keresztül Eminönü irányába. Itt kedvére vásárolhat perecet, *börek*et, de akár bármi mást is, hiszen a Beyazıt téri Nagy Bazár legalsó nyúlványai végződnek itt, illetve a Fűszerpiac szögletes épülete is itt áll. Lehet táplálkozni, lehet vásárolni, lehet nézelődni. Ám ennek a környéknek is van egy titka. Egy igen hasonló titok ahhoz, mint amilyenről eddig szó volt. Körülbelül harmincöt *Ka-*

aba-követ ábrázoló csempe ismeretes a szakirodalomban, s ez igazán nem sok. Tekintve azonban, hogy a történelmi Isztambul szívében barangolunk, elég sűrű az egy négyzetkilométerre eső ilyen csempék száma. Tudniillik a Yeni Camiban is van egy és a Török-Iszlám Szépművészeti Múzeumban is. A Çinili Köşkben, sőt, az Ayasofyában is! Valamint a kissé távolabb eső Hekimoğlu Ali Paşa mecsetében. A többi Kairóban, Londonban, Berlinben, nagyvárosok múzeumaiban. Értékes kincseket rejtenek tehát az isztambuli mecsetfalak – megérinthető, közvetlen közelről megcsodálható díszeik emberközelivé teszik a művészetet.

Vonhatnánk egy némiképp esetleges párhuzamot a mekkai zarándoklat ábrázolásával kapcsolatban. S ehhez át kéne lépnünk a keresztény vallás térfelére (már ha két térfél e kettő). A zarándoklat a keresztény hívő számára is fontos életesemény lehet, bár nincs olyan jellegű s erejű feltételhez kötve, mint az iszlámban. S tulajdonképpen nem is a fizikai értelemben vett zarándoklat fontos itt nekünk, hanem a képiség hagyományára erőteljesen építő keresztút gyakorlata. A keresztút elmélkedés. Krisztus szenvedéstörténetének időszakosan megismételt átgondolása. A legalább tizennégy stációt magába foglaló elmélkedési folyamat itt is az imádkozáshoz kötődik. A keresztúthoz tartozó kép pedig nem egyetlen felületre rajzolt egész, hanem több részből álló, külön képek mutatják be az egyes állomásokat. A kép megjelenése nem kötelező elem, akár el is hagyható, csakúgy mint a *Kaaba* képei a muzulmán zarándoklatban. Mindenesetre segítséget nyújthat az elmélyülésben.

„(engem az érdekel, ami szépség nélkül tetszik)" Különféle válaszok léteznek. A kép kép. Segítséget nyújthat az elmélyülésben. S, ha e csöndbe rajtunk kívül más nem hatol be éppen, rajtakaphatjuk a nagy órát is, ahogy mozdul egyet a mutatója.

VINCZE RICHÁRD

HERCZEG ÁKOS ADY-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Herczeg Ákosnak a 2021 végén, az Új Alföld Könyvek sorozatának hetedik darabjaként (Lapis József „legapróbb részletekre is kiterjedő" szerkesztésében) megjelent – *Visszatérés a nyelvbe – Én-figurációk Ady Endre költészetében* című – monográfiája kitartó és alázatos munka eredménye. Már csak azért is tekinthető annak, vagyis elszánt és precíz gondoskodással végrehajtott vállalkozásnak, mert ahogyan a szerző a köszönetnyilvánítás során felfedi, e monografikus mű (melynek műfaji meghatározhatóságát maga Herczeg is óvatossággal kezeli) egy, már 2015-re elkészült és megvédett disszertáció kiegészített, továbbgondolt, és helyenként szinte teljes mértékben átírt verziójaként látott napvilágot. Ennélfogva – még azon recenzens számára is, aki maga az eredeti dolgozatot nem ismeri – világos lehet, hogy e revízió mint feladat, a tartalom revideálása és a meglelt belátások konzekvens újragondolása olyan időráfordítást, és mindenekelőtt alaposságot igényel, amely nélkül e kötet nem lenne *az,* ami. Vagyis mindenekelőtt egy olyan szakkiadvány, amely kiérlelt strukturáltságával (a fejezetek összefűzéséből adódó megakadásmentes, világos értelmezői ívével), mindig pontos, elméletileg és történetileg egyaránt felvértezett szakmaiságával, és az Ady-értésben új interpretációs irányokat felnyitni igyekvő elhivatottságával a várakozás hosszúra nyúlt periódusának értelmét (és szükségességét) egyrészt érthetővé teszi, másrészt pedig előre is vetíti annak átgondoltságából és a maximalizmusából adódó kiválóságát, elaboráltságát és koherens érvrendszerét.

Ezen összefüggő, remekül felépített érvrendszerhez, a fejezetek egymásra következésének, összefüggéseinek megokoltságához igazodó gondolatvezetést az előszó tanúsága szerint – vállalva a teleologikusságnak és a fejlődéselvűségnek a gyanúját – kifejezetten a korábbi kötetektől a későbbiek felé haladó tematikai fókuszáltság szervezi. Erre az Ady-recepcióból jól ismert témakörökbe (szerelmes-, istenes-, magyarságversek) való csoportosításra egyfelől Herczeg szerint azért lehet szükség, mert a kutatás (és annak központi fókuszát adót aspektus vizsgálata) során hamar egyértelművé vált, hogy a versek által előállított retorikai helyzetek és az azokhoz kapcsolódó szubjektumkonstrukciók a különféle egységek esetében más-más belátásokhoz vezetnek. Másfelől pedig az is bizonyítja a – szerző szerint is szükségszerű, néhol talán kissé preskriptív szorítású – szelekció alapját, hogy e lírai szerkezetek esetében a versbéli én alakítottsága „közel sem írható le pusztán folyamatszerű jelenségként", ugyanis az organikus költői szubjektum megnyilatkozása minden egyes esetben a kontextus által vezérelve (sőt: hozzákapcsolódva Ady művészi törekvéseihez, vízióihoz) nyeri el modalitását, pozícióját, összetettségét. Vagyis: innen nézve e monográfia legfontosabb nóvuma – minden egyéb izgalmas értelmezői ajánlattételen túl – éppen abban rejlik, hogy Ady költészetének „forradalmiságát" nem a szimbolista líra eszközkészletének applikációjában, vagy a hagyo-

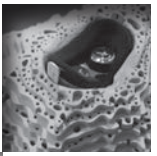

RICHARD ARADSKÝ, SPATIUM CLAUSA, OBJEKTEK, FÉNYINSTALLÁCIÓ, FA, TERMÉSZETES RAGASZTÓK, RGB FÉNYEK, 2021

mányhoz való újszerű kapcsolódási lehetőségek felmutatásában láttatja, hanem mindenekelőtt egy újfajta nyelv- és szubjektumértelmezésből következő nyelvi működésben, pontosabban: az én nyelvi alkotottságának komplexitásában éri tetten. Ez már csak azért is kifejezetten izgalmassá teszi a monográfia intencióját, újszerűségének valódiságát és eredményeinek értékelhetőségét, mert – mint az a recepciótörténet akár felületesebb szemrevételezéséből is könnyedén kitűnhet – az Ady-értés gyakran igen leegyszerűsítő módon (persze akadnak üdítő kivételek) nyilatkozik/nyilatkozott meg a szerző költészetének szubjektumfelfogásáról, néhol pedig felettébb sommás érvelésekben mutatkozik/mutatkozott meg az az állítás, miszerint a költői szubjektum Ady verseinek esetében már mindig is mindenféle komplexitást, rétegzettséget és reflexiót nélkülözve egyszerűen létrehozója, irányítója saját versbeszédének.

Mindahhoz, hogy Ady költészetének újító, nóvumszerű, akár „felforgató" erejét, valamint a kortárs mediális diszpozíció termékeként megkonstruálódó „irodalmi vezérszerep"-státuszát, az újítás autentikusságának és személyhez kötöttségének illúzióját megfelelő fénytörésben legyen képes e kiadvány érzékeltetni, Herczeg az első két – *Egy irodalmi vezérszerep genealógiája, Ady útja az* Új Verseki*g és* A Holnap *antológiáig,* valamint *„Mámor, mámor kell mindenáron"*, a Versekt*ől az* Új verseki*g* című – fejezetben egyfelől részletesen elemzi az első két (1899-es debreceni *Versek*, 1903-as nagyváradi *Még egyszer*) kötet későromantikus (szentimentális közhelyeket ismétlő, melankolikus hangulatlírához kapcsolódó) poétikáinak elavultságát, doktriner konzervatizmusát, és az ezzel minden bizonnyal összefüggő kritikai visszhangtalanságát. Ugyanakkor nemcsak ezeket a – költő későbbi kultikussá válását és a klasszikus modernség költészetének emblémájaként funkcionáló létét szinte egyáltalán nem prognosztizáló – lírai szövegeket közelíti a szoros olvasás eljárásaival, hanem az olyan előkép-versek kiemelésére is komoly hangsúlyt helyez, amely a későbbi, újító Ady-líra nóvumait – ugyan rejtve, és kevéssé expliciten, de – már magukban hordozzák.

Másfelől pedig – és talán ez a fontosabb, és izgalmasabb kísérlete a kötetnek – az első fejezet gondolatfutama – a recenzens szerint kifinomult magabiztossággal, és szintén újító szándékkal (persze itt sem szabad elfeledkezni az e tárgykörben végzett felélénkülő munkálatoktól) – arról győzi meg az olvasóját, hogy az Ady-kultusz kialakulásának, és az innovatív poétikáknak a színrelépése nem pusztán a párizsi utazás(ok: ugyanis hét alkalommal is eljut Ady a francia fővárosba 1904–1911 között) egyértelmű következményeiként fogható fel, vagy éppen a szimbolista líra megismerésének, internalizációjának továbbéléseként jelentkezik; hanem mindenekelőtt nyilvánosságpolitikai, a sajtótörténetben (és a mediális viszonyrendszerben) e korban végbemenő változásokkal és eseményekkel összefüggő okai vannak. Mint az tudvalevő – más, e tárgykörben írt monográfiák, szakkiadványok és tanulmányok kutatási eredményeiből, valamint természetesen

vázlatosan e kötet indító fejezetéből is – a századforduló utáni periódusban (koncentráltan annak első tíz évében) az irodalom intézményrendszere (egyértelmű összefüggésben a nyomtatott sajtó fokozott térnyerésével, és így a könyv médiumának kiszorítását megelőlegezve, valamint gazdasági- és társadalmi átalakulásoktól már az 1880-as évektől előirányozottan) olyan változáson ment keresztül, amely alapvetően változtatta meg az irodalom létmódját, szabályrendszereit, és mindenekelőtt – társadalmi – funkcióját. Herczeg érvelését kölcsönvéve: „[a] modern sajtó frissességével, gyorsaságával, alapvető nyitottságával nem egyszerűen a beszédmódok homogenizációját – majd különösen a *Nyugat* megindulásával, egyenesen az irodalmi szcéna polarizálódását – vonta maga után, hanem a kultúrához való hozzáférhetőség feltételeit is megkönnyítette". Innen nézve – és persze szem előtt tartva saját média- és technikatörténeti, valamint sajtótörténeti tudásunkat – válik nyilvánvalóvá a kötet e fejezetének azon állítása, vagy inkább kifejtett gondolatalakzata, miszerint e fentebb jelzett változásokat létrehívó események okán olyan nyilvánosságtörténeti diszpozíció állt elő, melyben egy hírlapíróként tevékenykedő író (Ady pályája elején, ekkor dolgozott például a *Debreczeni Hírlap*nál, a '48-as *Debrecen*nél, majd Nagyváradon szintén további, magas presztízsű lapok kötelékébe szegődött) saját kapcsolati hálóját és mindennemű ismertségét az irodalmi „self-branding" folyamatába volt képes belecsatornázni. Ráadásul ennek (vagyis: hogy egyfelől az újságírás napi penzuma miatt remek írásgyakorlati terep volt a cikkek megírása Ady számára, másfelől hamar megmutatkozó tehetsége miatt jelentős olvasótáborra szert téve a kötetének előfinanszírozását is kérvényezhette) nemcsak az vált a pozitív (a második esetben pusztán) következményévé, hogy köteteinek neves kiadók biztosítottak megjelenést, hanem az is, hogy ismertségének okán e versgyűjteményekről írt kritikákban mesterségesen, a konzervatív poétikákat védelmező tábort tetemre hívva, Adyt mint a modern költészet megújítójának emblémáját hozták létre. Vagyis: a mesterségesen generált és felszínen tartott viták – melyek természetesen a folyóiratok hasábjain túl, az irodalmi diskurzustársaságok beszédtematizációját is irányították – nemcsak a szerzőt és *Új Versek* című kötetét kapcsolták össze az új irodalom térnyerésével (amik persze a későbbiekben már Adyn túlmutatva esztétikai és ideológiai összeütközések formájában éltek tovább), hanem a kötetet egy olyan kultikus költészettörténeti *happening*ként pozicionálták, amely – Herczeg szavaival élve – a róla való beszéd, sőt: tágabban a modern magyar irodalom kezdeti korszakküszöbének „kanonizációs feltételrendszerét" is merőben befolyásolta (és talán befolyásolja is mind a mai napig).

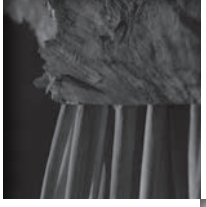

A monográfia további, a kötet nagyobb részét kitevő fejezetei – e két bevezetőnek szánt (az első két kötetről, és az Ady-kultusz megképzéséről szóló) egységeken túl – leginkább egy-egy verset, pontosabban mondva: verscsoportot (lásd tematikus elrendezés, szelekció elve stb.) szólít meg, és vizsgálja a bennük kialakuló énkonstrukciók különféle stratégiáit, lehetőségeit és összetett viszonyait. E szöveginterpretációkat elvégző elemzések, közelítések túl azon, hogy az „én-figurációkat" teszik kérdéssé Ady lírai szövegeiben, azzal is szembesítenek, hogy az egyébként „arra a polcra visszakerülő, ahová nagyjából a nyolcvanas évekig a hallatlanul élénk és változatos [...] recepciótörténet során mindig tartozó: az elsősorban évfordulók alkalmával élővé tehető, érinthetetlen klasszikus" szerző munkáiban újra és újra másfelé megközelítési módok és irányok (olyanok is, amelyek akár előző állításokat is nagymértékben átértelmezni képesek) kerülhetnek elő, akár csak azért is, mert valaki (jelesül Herczeg Ákos) azok szubjektum-figurációit teszi fókuszba. Ezt az igényt, melyet a kiadvány maga elé állít, tudniillik azt, hogy az én létesülésének szempontjából a szoros olvasás módszerével gyakorlatokat hajtson végre a különféle szövegeken – a recenzens szerint – izgalmasan, és ténylegesen az újítás jegyében teszi. Sőt: ezt úgy hajtja végre, hogy közben a túlinterpretálás igencsak hívogató csapdáját is elkerülni látszik. Természetesen e rövid kritikai írásnak nem lehet feladata, ráadásul nem is képes arra vállalkozni, hogy az összes fejezet valamennyi érvelését és eredményét kiértékelje, lekövesse és verifikálja (holott persze a kritikai kontrollnak ez is volna egy feladata), ezért csupán egyetlen szövegelemzés közelebbi rekapitulálását tűzheti ki maga elé célul. Ehhez pedig talán a leginkább annak a fejezetnek – amely a recenzens szerint a leginkább képes arra, hogy az Ady-szövegek énjeinek megalkotottsága és a szerző művészeti törekvései közötti párhuzamot láttassa, másként mondva: a lírai szubjektum önértelmezését és egyúttal nyelv- és művészetfelfogását a maga komplexitásában felszínre tudja hozni – érdemes megvizsgálni az állításait, gondolatvezetését és eredményeit, amely *Az ős Kaján* című lírai textust vonja kérdőre.

Az önfelmutatás verse / Az ős Kaján című fejezet egy Ady által 1909-ben feljegyzett vallomásában szereplő, az élet és költészet között analógiát teremtő meglátását alapul véve, e címadó versszöveget az önfelmutatás és a művészetelméleti „költői torna"

vonatkozásában olvassa. Ez mindenekelőtt egy olyan ambivalens összefonódottságra keresi a választ (fókuszban tartva az én létesülésének különféle eljárásait), amely a nietzschei párhuzammal együtt Ady művészi önszemlélésének, identitáskeresésének az egyik kitüntetett állomásaként válik felismerhetővé, sőt: akár azt is lehetne mondani, hogy ez az a költészeti alkotás az Ady-oeuvrében, amely az addig megjelent versek egyfajta szintéziseként, pontosabban: a lírafelfogásaik, önszemléléseik összefoglalásaként, allegóriájaként (is) értelmezhető. Azon túl, hogy e lírai textus terében megképződő „költői harc" értékszembesítő vonulatát – már a recepcióban is megjelenő – apollóni (mértékletesség, szép látszatot előhívó, illúziókeltés à látszat/álomművész) és dionüszoszi (mámor, ősiség, az önfeledtség, és az érzékelhetőn túli megtapasztalhatósága az eksztázisban à mámorművész) ellentétben azonosítja, és felmutatja a két karakter közötti főbb különbségeket (természetesen nem pusztán fizikai attribútumokat szemléz, hanem a líra-, és tágabban értve: művészetfelfogásaikat is kiemeli), jelentős mozzanatra tapint rá. Itt azt veszi górcső alá, hogy miként létesül „az identitás elvesztésének és megtalálásának fentebb szóba hozott nietzschei vonatkozású paralel játéka", vagyis annak a történésnek a végpontja, melyben a két eltérő karakter összecsapását a lírai szubjektum halála és az Ős Kaján távozása zárja le. Herczeg e zárómozzanatnak a kifejezetten izgalmas, kifejtett elemzését adja, és rámutat arra, hogy a „dionüszoszi mámor" eluralkodása az én beszédében, vagyis az Ős Kaján szubverzív, mámort keltő működése a költészeti diszkusszióban és „összecsapásban" kifejezetten fontos eleme az önazonos művészi egyéniség elsajátításának. Mégpedig, kissé leegyszerűsítve e két egymással szembenálló, egymást kiegészítő és egyszerre megakasztó, szétromboló költői, művészi erő (melyek egyszerre mutatnak valamit az Élet felfokozottságából, delíriumos mélységeiről és egyszerre képesek e határtapasztalatot formalizált, az esztétikai által megformált eseménnyé tenni) a halál perspektívájából nézve igenis összetartozik, sőt: „a zárlat arról tanúskodik, ha az individuumát őrző alkotót nincs, ami az identitás dionüszoszi felbomlásának örvényéből, szubjektumának átmeneti felfüggesztéséből visszahúzza, úgy az apollóni nyugalom »védőburka«

nélkül végső soron nem lehetséges erről az elragadottságról a művészet nyelvén számot adni". Ennyiben – és egyébként Ady által számos későbbi, költészetét taglaló írásával összefüggésben – e szöveg Herczeg elemzése nyomán a saját költői hang megtalálását viszi színre, és szembesíti saját magát mindazzal, ami fentebb a két ellentétes pólus párharcának következményeként egyáltalán megérthető.

Nem véletlen, hogy Herczeg Ákos e monográfiáját nagyfokú szakmai várakozás előzte meg, egyfelől újításra való törekvése miatt, máskülönben pedig éppen monografikussága, az Ady-oeuvrét egy irányból vizsgáló perspektiváltsága miatt. Mindazonáltal pedig, hogy e kiadvány az Ady-értés új irányait nyitja meg, sőt: revideál számos korábban egyértelműnek tételezett jelentéstulajdonítást, egyértelművé teszi azt is, hogy van még feladat a 20. század, közelebbről pedig: a klasszikus modernség ezen emblémává vált figurájának költészete körül, ámde ebben a munkában egy igencsak fontos, értékadó és jelentős részt vállal maga Herczeg is e remek kötetével.

(Herczeg Ákos: *Visszatérés a nyelvbe – Én-figurációk Ady Endre költészetében*, Debrecen, Alföld Alapítvány, 2022)

MAREK ŠTULLER, A FOGYASZTÓI HANGULAT JAVULT,
SITE-SPECIFIC OBJEKTUM, FA, 2022

SZERZŐINK

BALÁZS IMRE JÓZSEF (1976, SZÉKELYUDVARHELY) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ, BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM, KOLOZSVÁR ▮ **CSIZMADIA BODZA RÉKA** (2004, DEBRECEN) KÖLTŐ ▮ **CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE** (1983, MISKOLC) KÖLTŐ, ÍRÓ, TANÁR ▮ **DEBRECENI BALÁZS** (1979, DEBRECEN) ÍRÓ ▮ **FINTA VIKTÓRIA** (2000, KOMÁROM) KÖLTŐ ▮ **FORGÁCS MIKLÓS** (1973, LÉVA) KÖLTŐ, DRAMATURG, RENDEZŐ ▮ **LADÁNYI ISTVÁN** (1963, ADORJÁN) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (PANNON EGYETEM) ▮ **MÁNYA KRISTÓF** (2000, BUDAPEST) ▮ **NAGY TÍMEA** (1985, BÉKÉSCSABA) ▮ **PÉNZES TÍMEA** (1976, ÉRSEKÚJVÁR) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ▮ **R. NAGY KRISZTIÁN** (1991, DUNASZERDAHELY) ÍRÓ ▮ **SZABADOS ATTILA** (1999, DEBRECEN) KÖLTŐ ▮ **THOMKA BEÁTA** (1949, TORONTÁLVÁSÁRHELY) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM) ▮ **VERES ERIKA** (1986, ÉRSEKÚJVÁR) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ ▮ **VINCZE RICHÁRD** (1997, VÁC) KRITIKUS

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET“, MADACH.ASIST@GMAIL.COM
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

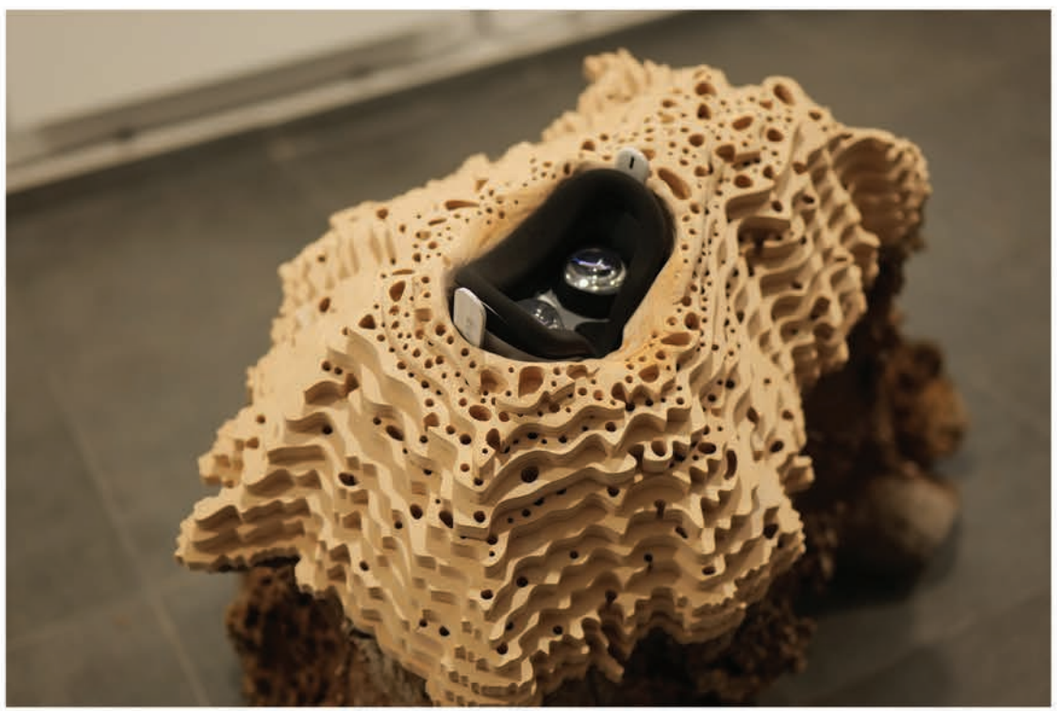

PETRA ČÍŽKOVÁ, URPFLANZE 3.0, OBJEKTUM, VR, FA,
ELEKTRONIKUS ELEMEK, AI, 2022

MAREK ŠTULLER, A FOGYASZTÓI HANGULAT JAVULT,
SITE-SPECIFIC OBJEKTUM, FA, 2022

9 771336 150800 31 11